

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ
ΑΤΛΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΤΟΜΟΣ 1ος

ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΑΤΛΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
Τόμος 1ος: ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ

Β' έκδοση

© 2002 ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
και
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
Α' έκδοση 2000

Γλωσσική επιμέλεια: Κ. Δουγαλή, Γ. Βλέτσης
Μακέτα εξωφύλλου: Μ. Τσουμαχίδου
Εκτύπωση: Αλ. Ξουράφας
Γλωσσική επιμέλεια
β' έκδοσης: Αρετή Μπουκάλα

Κεντρική διάθεση:

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Μεσογείων 14-18, 115 27 Αθήνα
Τηλ. 010-7489131, fax 010-7489800,
e-mail: ekdosis@ekke.gr, <http://www.ekke.gr>

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
Αργοναυτών & Φιλελλήλων, 382 21 Βόλος
Τηλ. 04210-74777/8, fax 04210-74779,
e-mail: press@uth.gr, <http://www.uth.gr>

ISBN 960-7093-71-2

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΑΤΛΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΤΟΜΟΣ 1ος

ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ

Επιμέλεια

Θωμάς Μαλούτας

Χαρτογραφική και τεχνική επιμέλεια

Θωμάς Μαλούτας, Παναγιώτης Πανταζής
*Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης & Θεματικής Χαρτογραφίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Ελένη Αντωνιάδη-Μπιμπίκου,
École des Hautes Études en Sciences Sociales

Michel Bruneau,
CNRS - REGARDS - CEGET, Domaine Universitaire de Boredeaux-Talence

Regis Darques,
CNRS - UMR «TELEMME», Université Aix-Marseille III

Olivier Deslondes,
Université de Lyon II - Louis Lumière

Eric Fouache,
Institut de Géographie, Université de Paris IV

Χαράλαμπος Κασίμης,
Πανεπιστήμιο Πατρών
Διευθυντής Ινστιτούτου Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας ΕΚΚΕ

Θωμάς Μαλούτας,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ηλίας Νικολακόπουλος,
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γεράσιμος Νοταράς,
Professeur Associé École des Hautes Études en Sciences Sociales
École Française d'Athènes

Pierre-Yves Péchoux
Université de Toulouse - Le Mirail

Michel Sivignon,
Université de Paris X-Nanterre

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Olivier Deslondes

Χαράλαμπος Κασίμης

Θωμάς Μαλούτας

Ηλίας Νικολακόπουλος

Γεράσιμος Νοταράς

Michel Sivignon

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

- K.A. Καλλισθένη Αβδελίδη, Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος,
*Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας,
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών*
- E.A. Ελισάβετ Άλλισον, Οικονομολόγος,
*Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας,
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών*
- A.Δ. Αλέξης Δέφνερ, Πολεοδόμος,
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*
- Δ.Ε. Δημήτρης Εμμανουήλ, Πολεοδόμος,
*Υπεύθυνος Τμήματος Ερευνών,
Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας Οικισμού και Στεγάσεως (ΔΕΠΟΣ)*
- B.K. Βύρων Κοτζαμάνης, Δημογράφος,
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*
- Θ.Μ. Θωμάς Μαλούτας, Γεωγράφος,
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*
- H.N. Ηλίας Νικολακόπουλος, Πολιτικός Επιστήμων,
*Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης,
Πανεπιστήμιο Αθηνών*
- Δ.Ο. Δημήτρης Οικονόμου, Πολεοδόμος-Χωροτάκτης,
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*
- Π.Π. Παναγιώτης Πανταζής, Χωροτάκτης Μηχανικός,
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*
- M.Π.Μ. Μάρω Παντελίδου Μαλούτα, Πολιτικός Επιστήμων,
*Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης,
Πανεπιστήμιο Αθηνών*
- Γ.Π. Γιώργος Πετράκος, Οικονομολόγος,
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*
- M.Π. Μαρίνα Πετρονότη, Κοινωνική Ανθρωπολόγος,
*Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας,
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών*
- I.Σ. Ίων Σαγιάς, Οικονομολόγος,
*Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας,
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών*

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Προλογικό σημείωμα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών

Η έκδοση του πρώτου τόμου του *Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα* σηματοδοτεί τη συνέχεια μιας μακρόχρονης συνεργασίας του ΕΚΚΕ με τη γαλλική επιστημονική κοινότητα, συνεργασία η οποία ξεκίνησε το 1961 και συνέβαλε στην εκκίνηση της εκδοτικής δραστηριότητας του Κέντρου. Ο σημερινός Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας συνεχίζει την παράδοση του Άτλαντα της Ελλάδας (1964), ο οποίος εκπονήθηκε με τη συμμετοχή του ΕΚΚΕ, της ΕΣΥΕ, του ΚΕΠΕ και της ελληνο-γαλλο-αμερικανικής ομάδας έργου.

Τα ερευνητικά πορίσματα που παρουσιάζονται εδώ είναι αποτέλεσμα συσσωρευμένης διεπιστημονικής γνώσης. Το έργο διατυπώνει ζητήματα κρίσιμα για την ελληνική κοινωνία και αναδεικνύει σχήματα για την ερμηνεία της πολυπλοκότητας και της συνθετότητας της ανάπτυξης των πόλεων. Ο όγκος των δεδομένων, οι πρωτότυπες επεξεργασίες, οι μεθοδολογικές και τεχνικές επιλογές επιτρέπουν στους ερευνητές την ανάδειξη των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και γεωγραφικών συνιστωσών της εξελικτικής πορείας του ελληνικού αστικού χώρου.

Η συνεργασία της Γαλλικής Σχολής, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και του ΕΚΚΕ στοχεύει στη συνέχιση και στην ενίσχυση του διεθνούς επιστημονικού διαλόγου και για το λόγο αυτό προγραμματίζει την έκδοση δύο ακόμη τόμων στην ελληνική και ενός επίτομου άτλαντα στη γαλλική γλώσσα.

Ευχαριστούμε θερμά όλους τους επιστήμονες που εργάστηκαν για το σχεδιασμό και την υλοποίηση των στόχων του έργου. Η συμβολή τους διασφαλίζει τη διεύρυνση και την επιτυχή ολοκλήρωση της διεθνούς διεπιστημονικής συνεργασίας σε κρίσιμα χωρο-κοινωνικά ζητήματα.

Ελίζα Παναγιωτάτου
Πρόεδρος Δ.Σ. ΕΚΚΕ

Προλογικό σημείωμα της Γαλλικής Σχολής Αθηνών

Ο πρώτος τόμος της ελληνικής έκδοσης του *Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας*, που φέρει τον τίτλο *Οι πόλεις*, αποτελεί το πρώτο βήμα μιας προσπάθειας της Γαλλικής Σχολής Αθηνών και του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, η οποία ξεκίνησε στα τέλη του 1995. Η πρωτοβουλία αυτή είχε ως στόχο να συντονίσει επιστήμονες των δύο ιδρυμάτων, αλλά και άλλους οι οποίοι προέρχονται από διαφορετικά επιστημονικά κέντρα, σε μια κοινή προσπάθεια: να δώσει στο ελληνικό και γαλλικό κοινό μια σύγχρονη εικόνα της ελληνικής επικράτειας.

Η προσπάθεια αυτή έχει ως σημείο αναφοράς τον *Οικονομικό και Κοινωνικό Άτλαντα* που ξεκίνησε ο Kenneth Thompson και συνέχισε και αποπεράτωσε ο Bernard Kayser, συνεργάτης τότε του Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών, το οποίο έμελε να μετεξελιχθεί σε Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Μετά από τριάντα πέντε ολόκληρα χρόνια ήταν αναγκαίο να εκδοθεί ένας σύγχρονος Άτλας.

Πρώτον, γιατί η Ελλάδα, στο μεταξύ, έχει παρουσιάσει σημαντικές αλλαγές. Για παράδειγμα, η Ελλάδα του 1960 ήταν μια χώρα με μεγάλη μετανάστευση, ενώ σήμερα έχει γίνει η ίδια χώρα υποδοχής μεταναστών. Επίσης, η Ελλάδα σήμερα αποτελεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η δε σημασία του βαλκανικού ρόλου της συνεχώς μεγαλώνει.

Δεύτερον, γιατί η γεωγραφική γνώση που έχουμε σήμερα για την Ελλάδα έχει εξελιχθεί σημαντικά. Από ένα είδος παραδόξου, ενώ η Ελλάδα στην αρχαιότητα επινόησε τη γεωγραφία –ο Ηρόδοτος, ο Ερατοσθένης και ο Στράβων αποτελούν σημαντικούς σταθμούς στην ανάπτυξη της γεωγραφικής γνώσης–, την εποχή του 1960 η γεωγραφία δεν διδασκόταν σε πανεπιστημιακό επίπεδο ούτε υπήρχαν Έλληνες γεωγράφοι... Σήμερα, αντιθέτως, είναι πολλοί και ο πρώτος αυτός τόμος του Άτλαντα που έχετε στα χέρια σας είναι προϊόν της εργασίας τους και ο Άτλας αυτός αποτελεί ένα από τα μέσα για να γίνει γνωστή η εργασία τους.

Τρίτον, γιατί οι χαρτογραφικές τεχνικές έχουν αλλάξει πολύ. Όλοι οι χάρτες του πρώτου Άτλαντα της Ελλάδος, του Kayser, έγιναν με το χέρι. Έκτοτε, η αυτοματοποιημένη χαρτογραφία, η ανάγνωση των εικόνων που μας στέλνουν οι δορυφόροι και ο πολλαπλασιασμός των ψηφιακών χωρικών δεδομένων, μας οδηγούν σε μια ριζικά ανανεωμένη χαρτογραφία. Η αναζήτηση της χωρικής δομής και των καλύτερων τρόπων για την ανάδειξή της, καθώς και η προσπάθεια ερμηνείας της παραμένουν, βέβαια, αποκλειστική ευθύνη του γεωγράφου.

Με βάση τα παραπάνω, τα οποία αποτελούν πλούσιο επιστημονικό και εμπειρικό κεκτημένο, και μετά από εργασία πέντε σχεδόν ετών σημαντικού αριθμού επιστημόνων, παρουσιάζουμε σήμερα τον πρώτο από

τους τρεις τόμους που θα αποτελέσουν την ελληνική έκδοση του *Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας*. Σύντομα ελπίζουμε ότι θα δει το φως και ο ενιαίος τόμος του Άτλαντα στη γαλλική εκδοχή του.

Στην όλη προσπάθεια συνέβαλαν αποφασιστικά, πέρα από τους συγγραφείς οι οποίοι αναφέρονται αναλυτικά σε άλλη θέση, και οι ακόλουθοι θεσμοί και πρόσωπα:

Πρώτο το *Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης και Θεματικής αρτογραφίας* του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και ο Θωμάς Μαλούτας που επωμίστηκε, σχεδόν αποκλειστικά, το βάρος του τόμου αυτού, αλλά έχει συμβάλει καθοριστικά και στο σύνολο του έργου.

Θα πρέπει να αναφέρουμε, επίσης, το *Τμήμα Μελετών της Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Κοινωνίας* της Γαλλικής Σχολής Αθηνών και τον Γεράσιμο Νοταρά που αποτέλεσε τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των Ελλήνων και Γάλλων επιστημόνων και είχε την ευθύνη της οργάνωσης των θεσμικών συναντήσεων της Συντονιστικής Επιτροπής και του Επιστημονικού Συμβουλίου του Άτλαντα, καθώς και των πολλών άτυπων συναντήσεων των συντελεστών του έργου αυτού.

Βασικοί συντελεστές της κοινής αυτής προσπάθειας είναι, επίσης, το Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών και ο αράλαμπος Κασίμης, ο οποίος εξασφάλισε σημαντικά κονδύλια για την υλοποίηση του έργου, και συμμετείχε ενεργά στην επιστημονική παραγωγή του.

Θα πρέπει, τέλος, να τονίσουμε ιδιαίτερα τη μεγάλη συμβολή που είχε στο όλο εγχείρημα ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Paris-X, Michel Sivignon. Η συμβολή του στην ευτυχή κατάληξη της όλης προσπάθειας υπήρξε καθοριστική. Η συμμετοχή του στην έκδοση του Άτλαντα αυτού έχει

και ένα διπλό συμβολικό χαρακτήρα. Είναι ένας από τους λίγους επιστήμονες που η συνεχής παρουσία του στα «γεωγραφικά δρώμενα» της Ελλάδας γεφυρώνει μια μεγάλη περίοδο, η οποία αρχίζει από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και φτάνει μέχρι σήμερα. Η παρουσία του υποδηλώνει τους κοινούς δεσμούς της γαλλοελληνικής συνεργασίας στον επιστημονικό τομέα, αφού ο Michel Sivingon, ως γεωγράφος, ξεκίνησε την «ελληνική» σταδιοδρομία του ως συνεργάτης του Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών στα μέσα της δεκαετίας του '60 και συνεχίζει την παρουσία αυτή σήμερα, ως μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου της Γαλλικής Σχολής Αθηνών.

Αυτή τη μακρά ελληνογαλλική συνεργασία έρχεται να επισφραγίσει ο *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας* στη νέα εκδοχή του 2000.

Roland Étienne
Διευθυντής
Γαλλικής Σχολής Αθηνών

Προλογικό σημείωμα του Ινστιτούτου Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ

Ο *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας* είναι προϊόν συνεργασίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και της Γαλλικής Σχολής Αθηνών (ΕΫΑ). Το πρωτόκολλο συνεργασίας μεταξύ των δύο φορέων, στα μέσα της δεκαετίας του '90, δημιούργησε το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξη της πρωτοβουλίας που είχαν επιστήμονες από τους δύο φορείς με στόχο την εκπόνηση και έκδοση ενός νέου Άτλαντα της Ελλάδας.

Η συνεργασία αυτή έχει ως ιστορικό προηγούμενο τον Άτλαντα των Bernard

Kayser και Kenneth Thompson, που εκπονήθηκε από ελληνο-γαλλο-αμερικανική επιστημονική ομάδα και εκδόθηκε το 1964 από το ΕΚΚΕ σε συνεργασία με το ΚΕΠΕ και την ΕΣΥΕ.

Οι σημαντικές πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές κατά τις προηγούμενες τρεις δεκαετίες αφενός, και η ανάπτυξη της επιστήμης της γεωγραφίας και των χαρτογραφικών τεχνικών αφετέρου, κατέστησαν απαραίτητο το νέο αυτό εγχείρημα που στόχο έχει την ανάδειξη της νέας κοινωνικοοικονομικής φυσιογνωμίας της χώρας. Η ιδιότυπη πορεία εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας κατά τη μεταπολεμική περίοδο συγκροτεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίσσεται η συνολική παρουσία του υλικού του Άτλαντα.

Οι θεματικοί του άξονες περιλαμβάνουν μεγάλες ενότητες, όπως ο φυσικός και ιστορικός χώρος, ο πληθυσμός και οι δημογραφικές δομές και εξελίξεις, ο αγροτικός χώρος και η αγροτική οικονομία, οι δραστηριότητες του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα, οι πόλεις, το αστικό δίκτυο και η εξέλιξη της μεταπολεμικής αστικοποίησης, ο πολιτικός χώρος και η πολιτισμική ταυτότητα καθώς και η θέση της χώρας στον διεθνή περίγυρο. Κάθε ενότητα χωρίζεται σε υποκεφάλαια τα οποία αποτελούνται από θεματικά δισέλιδα, όπου περιλαμβάνονται αναλύσεις και αναπτύσσονται απόψεις που εικονογραφούνται με τη βοήθεια πολλών χαρτών και διαγραμμάτων.

Το πραγματολογικό υλικό του Άτλαντα προέρχεται κυρίως από συλλογές δεδομένων των φορέων που συμμετέχουν, καθώς και από δεδομένα, πρωτογενή ή δευτερογενή, τα οποία έχουν συλλέξει, ταξινομήσει και επεξεργαστεί οι συγγραφείς των διαφόρων κεφαλαίων.

Το πρώτο εκδοτικό προϊόν αυτής της συνεργασίας είναι ο παρών τόμος με τίτλο *Οι πόλεις*, ο οποίος θεωρούμε ότι αναδεικνύει την ιδιότυπη πορεία μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Στον τόμο αυτό εξετάζονται ζητήματα που σχετίζονται με τη διάρθρωση και εξέλιξη της κοινωνίας των ελληνικών πόλεων κατά την ίδια περίοδο. Συγκεκριμένα διερευνώνται ζητήματα αστικοποίησης και ανάπτυξης του αστικού δικτύου, του δομημένου περιβάλλοντος, των κοινωνικοδημογραφικών δομών και της απασχόλησης στον αστικό χώρο. Τα ζητήματα αυτά συμπληρώνει η εξέταση της χωρικής και κοινωνικής κατανομής του κοινωνικού εξοπλισμού και των υποδομών. Τέλος, τα στοιχεία της εκλογικής γεωγραφίας των πόλεων οροθετούν το πολιτικό πλαίσιο του μετασχηματισμού του αστικού χώρου κατά την τελευταία τριακονταετία.

Με την παρούσα έκδοση φιλοδοξούμε να ανοίξουμε τον επιστημονικό διάλογο για ορισμένα κρίσιμα ζητήματα της ελληνικής κοινωνίας. Η διεπιστημονική προσέγγιση που υιοθετείται οροθετεί το ευρύ πλαίσιο του διαλόγου αυτού.

Το ΕΚΚΕ, σε συνεργασία με τη Γαλλική Σχολή και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, έχει προγραμματίσει και προετοιμάζει την έκδοση άλλων δύο τόμων που θα καλύπτουν τους υπόλοιπους θεματικούς άξονες για τους οποίους έχει ήδη παραχθεί σημαντικό έργο.

Θεωρούμε απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι σημαντικό μέρος της χρηματοδότησής του *Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα* εξασφαλίστηκε από το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης II, μετά την υποβολή σχετικής πρότασης από το Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας (ΙΑΑΚ) στο

Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (ΥΠΕΘΟ).

Το ΙΑΑΚ διέθεσε τους πόρους αυτούς καθώς και ένα σημαντικό μέρος του ερευνητικού του δυναμικού για την εκπόνηση του Άτλαντα, αφού ως έργο σχετίζεται άμεσα με κρίσιμα ερευνητικά πεδία του Ινστιτούτου, όπως η Κοινωνική Γεωγραφία του Αστικού χώρου, η Απασχόληση, η Οικογένεια, η Μετανάστευση, ο Τουρισμός, η Αγροτική Κοινωνία και η Οικογενειακή Γεωργία. Σημαντικό συντονιστικό ρόλο σε αυτή την κατεύθυνση είχε ο ερευνητής του ΙΑΑΚ Ίων Σαγιάς.

Η Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας, μέσω του προγράμματος ανταλλαγών ΠΛΑΤΩΝ, το CNRS και η Γαλλική Σχολή Αθηνών κάλυψαν τις δαπάνες που απαιτήθηκαν για τις επαφές μεταξύ Ελλήνων και Γάλλων συνεργατών. Ειδικότερα η Γαλλική Σχολή ανέλαβε την οργάνωση των επαφών αυτών, φιλοξενώντας συχνά τα μέλη των ομάδων εργασίας.

Ο Άτλας αυτός θα ήταν αδύνατο να παραχθεί χωρίς τα στοιχεία που συγκεντρώνει η ΕΣΥΕ. Οι απογραφές πληθυσμού και οι ειδικές έρευνες της ΕΣΥΕ αποτελούν το βασικό υλικό του Άτλαντα. Η προηγούμενη καθώς και η σημερινή διοίκηση της ΕΣΥΕ υποστήριξαν το έργο αυτό παρέχοντας τα απαραίτητα στοιχεία.

Ευχαριστούμε θερμά τους παραπάνω φορείς για την άμεση ή έμμεση υποστήριξη τους κατά τη διάρκεια της εκπόνησης του έργου. Ειδικότερα, όμως, πρέπει να ευχαριστήσουμε το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και τον πρώην Γενικό Γραμματέα Ηλία Πλασκοβίτη που με την υποστήριξή τους κατέστησαν δυνατή την ολοκλήρωση της προσπάθειας αυτής με άρτιο τρόπο.

Χαράλαμπος Κασίμης
Διευθυντής Ινστιτούτου Αστικής και
Αγροτικής Κοινωνιολογίας ΕΚΚΕ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Υπάρχει πλειάδα προσώπων και οργανισμών με σημαντική συνεισφορά στην ολοκλήρωση του παρόντος τόμου. Η έκδοσή του οφείλεται βεβαίως στην επιθυμία των συντελεστών του να τον πραγματοποιήσουν. Αποτελεί, όμως, επίσης γεγονός ότι η χρηματοδότηση από διάφορους φορείς διευκόλυνε σημαντικά την ολοκλήρωσή του. Εκφράζω ευχαριστίες, κατ'αρχάς, στον Χαράλαμπο Κασίμη, Διευθυντή του Ινστιτούτου Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ, ο οποίος, εκτός από την επιστημονική συμβολή του, διέθεσε μέρος της χρηματοδότησης που εξασφάλισε από το ΥΠΕΘΟ για την παραγωγή αυτού του τόμου. Ιδιαίτερως χρήσιμη υπήρξε η χρηματοδότηση διαφόρων ερευνητικών προγραμμάτων, τα οποία προσέφεραν αξιοποιήσιμο υλικό και ερμηνείες. Μεταξύ των χρηματοδοτών των προγραμμάτων αυτών πρέπει να αναφέρω τη Διεύθυνση Πολεοδομικού Σχεδιασμού και τη Διεύθυνση Χωροταξίας του ΥΠΕΧΩΔΕ, τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας, την ΕΕΤΑΑ, τους Δήμους Βόλου και Νέας Ιωνίας και την Επιτροπή Ερευνών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Μεταξύ εκείνων που συνετέλεσαν άμεσα στη δημιουργία αυτού του τόμου, θέλω κατ'αρχάς να ευχαριστήσω τους/τις συγγραφείς των κειμένων, οι οποίοι συνέβαλαν στον εμπλουτισμό του με τις ειδικές γνώσεις και τη μεγάλη εμπειρία τους.

Το έργο σχεδιάστηκε, σε μεγάλο βαθμό, «εκ του μηδενός» στο Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης και Θεματικής Χαρτογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, αφού ο προηγούμενος Οικονομικός και Κοινωνικός Άτλας της Ελλάδος (Καιζέρ

κ.ά., 1964) εκδόθηκε πριν από τριάντα πέντε χρόνια και η τεχνογνωσία στην οποία στηρίχθηκε η κατασκευή του είναι πλέον ξεπερασμένη. Πρέπει να ευχαριστήσω τους διευθυντές και τα στελέχη του GIP RECLUS του Montpellier, τους Frank Auriac, Joel Charre, Regine Vandwick και Hubert Mazurek, των οποίων τα κριτικά σχόλια για τις αρχικές μας προσπάθειες οδήγησαν σε σημαντικές διορθώσεις. Η μεγάλη εμπειρία τους από ανάλογα εγχειρήματα υπήρξε πολύτιμη για μας. Επίσης, πρέπει να ευχαριστήσω τον Pierre Yves Réchoux για τις πολύ χρήσιμες κριτικές παρατηρήσεις στην αρχική γραφή του έργου αυτού.

Η μηχανογράφηση υλικού που δεν ήταν διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή, η στατιστική επεξεργασία την οποία προϋπέθεταν πολλές θεματικές ενότητες, η παραγωγή χαρτών και διαγραμμάτων και η σελιδοποίηση που παραδόθηκε έτοιμη στους εκδότες, απαίτησαν τη συμμετοχή πολλών συνεργατών για τη διεκπεραίωση των συχνά επίπονων και ορισμένες φορές άχαρων αλλά απαραίτητων εργασιών, οι οποίες ολοκληρώθηκαν στο Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης και Θεματικής Χαρτογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Πρέπει να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την Αιμιλία Αλεξανδροπούλου, τη Μαρία Γεωργιτισσοπούλου, τον Αλέκο Καρβούνη, την Κατερίνα Κοντοπίδη, τη Μαριλένα Παπαγεωργίου, τη Μαρία Παντερή και την Κρύστα Πετροπούλου, φοιτητές και φοιτήτριες του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, για τη συμβολή τους στην ολοκλήρωση των εργασιών αυτών.

Θερμές ευχαριστίες για τη γλωσσική επιμέλεια οφείλω στην Πόπη Δουγαλή και στον Γιώργο Βλέτση, οι οποίοι χρειάστηκε να δουλέψουν σε πολύ περιορισμένα χρονικά περιθώρια. Σε εξίσου περιορισμένα χρονικά περιθώρια χρειάστηκε να επιμεληθεί τη μακέτα του εξωφύλλου η Μαρία Τσουμαχίδου, την οποία επίσης ευχαριστώ θερμά.

Κάτι περισσότερο από ευχαριστίες οφείλω στο φίλο και στενό συνεργάτη Παναγιώτη Πανταζή, χωρίς την ακούραστη και ευρηματική συμβολή του οποίου το τελικό αποτέλεσμα θα απείχε από το επίπεδο τεχνικής αρτιότητας που πιστεύω ότι το διακρίνει.

Β' Έκδοση

Στην δεύτερη έκδοση του 1ου τόμου του *Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας* έγινε προσπάθεια να διορθωθεί η χρωματική απόδοση ορισμένων χαρτών και διαγραμμάτων. Επίσης έγινε σειρά διορθώσεων σε γλωσσικές και τεχνικές αβλεψίες της πρώτης έκδοσης, τις οποίες είχε την ευγενή καλοσύνη να επισημάνει ο συνάδελφος Κώστας Θεολόγου από το ΕΜΠ και επιμελήθηκε η Αρετή Μπουκάλα. Ευχαριστώ θερμά και τους δύο.

Ευελπίστουμε ότι μέσα στην επόμενη τριετία θα προχωρήσουμε σε μια τρίτη έκδοση του τόμου αυτού που αφορά τις πόλεις, η οποία θα περιέχει συμπληρωματικά στοιχεία από την Απογραφή Πληθυσμού του 2001 και από άλλες πηγές καθώς και νέα θέματα.

Θωμάς Μαλούτας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Οι ελληνικές πόλεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Διαδικασίες συγκρότησης και μορφές εσωτερικής κοινωνικής διάρθρωσης 1
2. Μεθοδολογικές επιλογές 4

I. ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

1. Η αστικοποίηση του πληθυσμού κατά τη μεταπολεμική περίοδο 14
2. Πληθυσμιακή εξέλιξη των πόλεων 1961-1991 16
3. Φαινομένη μετανάστευση στον αστικό χώρο 1961-1991 18
4. Η μορφή του αστικού δικτύου 20
5. Εξειδίκευση οικονομικών δραστηριοτήτων στους κόμβους του αστικού δικτύου 22
6. Αστικοποίηση και κενές κατοικίες 24

II. ΤΟ ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗΣ

1. Αστική μεγέθυνση και κυρίαρχοι τρόποι στέγασης στη μεταπολεμική Αθήνα 28
2. Οι διαδοχικές επεκτάσεις του ιστού της Αθήνας 30
3. Ο πολεοδομικός ιστός της Θεσσαλονίκης 32
4. Ηλικία και ύψος του κτηριακού αποθέματος στην Αττική 34
5. Μορφολογικά στοιχεία του αθηναϊκού ιστού 36
6. Οι χρήσεις γης στον ευρύτερο αθηναϊκό χώρο 38
7. Αξίες γης και ακινήτων στον ευρύτερο αθηναϊκό χώρο 40

III. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

1. Πληθυσμός και πυκνότητα στις μεγάλες πόλεις 44
2. Η κοινωνική μορφολογία των μεγάλων αστικών κέντρων 46
3. Η δυναμική της κοινωνικής πόλωσης και του κοινωνικού διαχωρισμού στην Αθήνα 48
4. Η παρουσία οικονομικών μεταναστών στην Αθήνα 50
5. Το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις μεγάλες πόλεις 52
6. Η κλαδική δομή της απασχόλησης στον τόπο κατοικίας 54

7. Κρίση και γεωγραφική αναδιάρθρωση της βιομηχανικής απασχόλησης στην Αττική.....	56
8. Απασχόληση στον τριτογενή τομέα στην Αττική: τάσεις αποκέντρωσης	58
9. Η ανεργία και η κατανομή της στο εσωτερικό των μεγάλων πόλεων.....	60
10. Η γυναικεία απασχόληση στις μεγάλες πόλεις	62
11. Η δομή των νοικοκυριών στα μεγάλα αστικά κέντρα.....	64
12. Το καθεστώς ενοίκησης στα μεγάλα αστικά κέντρα.....	66

IV. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

1. Η χωρική κατανομή στοιχείων του κοινωνικού εξοπλισμού που αφορά την υγεία στην Αθήνα.....	70
2. Στοιχεία κοινωνικού εξοπλισμού στο χώρο της κοινωνικής πρόνοιας στην Αθήνα	72
3. Η χωρική κατανομή της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην Αθήνα	74
4. Η κατανομή των πολιτιστικών χώρων στην Αθήνα.....	76
5. Είδη, τιμές και γεωγραφική κατανομή των αθηναϊκών εστιατορίων.....	78
6. Τα μεγάλα έργα στην Αττική και τα νέα στοιχεία της πολεοδομικής πολιτικής.....	80

V. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΛΟΓΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

1. Οι αλλαγές στην εκλογική γεωγραφία των πολιτικών αξόνων 1963-1996.....	84
2. Η εκλογική δύναμη των κομμάτων στην Περιφέρεια Πρωτευούσης	86
3. Τα βασικά χαρακτηριστικά των Δημοτικών Εκλογών της περιόδου 1975-1990.....	88
4. Η ανάδειξη του «τοπικού» στις ελληνικές πόλεις (δημοτικές εκλογές 1998)	90

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	93
--------------------------	-----------

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	99
------------------------	-----------

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ-ΧΑΡΤΩΝ	101
--	------------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

**ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.
ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ**

Ο Οικονομικός και Κοινωνικός Άτλας της Ελλάδος του 1964 (Καιζέρ κ.ά., 1964) επικεντρώθηκε σε μεγάλο βαθμό στον αγροτικό χώρο ενώ, παράλληλα, πολύ μικρό τμήμα του αφιερώθηκε στις πόλεις. Τριάντα πέντε χρόνια αργότερα, η ελληνική πραγματικότητα είναι διαφορετική και ένα από τα βασικά στοιχεία που έχουν μεταβληθεί αφορά το ειδικό βάρος των πόλεων. Στόχος του τόμου αυτού είναι να παρουσιάσει την κοινωνική και οικονομική φυσιολογία του ελληνικού αστικού χώρου και να αναδείξει ορισμένες σημαντικές διεργασίες που διαμόρφωσαν τα χαρακτηριστικά της ελληνικής αστικοποίησης κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Η Ελλάδα, μαζί με άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, συγκαταλέγεται στις χώρες ύστερης και περιορισμένης εκβιομηχάνισης, όπου η συγκρότηση και μεγέθυνση των πόλεων συνδέθηκε μάλλον χαλαρά με την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Η μεγέθυνση των ελληνικών πόλεων εμφανίζεται περισσότερο συνδεδεμένη με ιστορικές συγκυρίες και με τα παρεπόμενά τους (έλευση προσφύγων από τη Μικρά Ασία, μετακίνηση πληθυσμού λόγω του Εμφυλίου) που υπερέβησαν κατά πολύ τη δυναμική των μεταβολών, οι οποίες θα μπορούσαν να αποδοθούν στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών και οικονομικών δομών στο εσωτερικό της χώρας.

Κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο η αστικοποίηση αναπτύχθηκε με ιδιαιτέρως γρήγορο ρυθμό, ως αποτέλεσμα της μετακίνησης αγροτικού πληθυσμού, η οποία προ-

κλήθηκε κυρίως από τη στασιμότητα της αγροτικής οικονομίας. Το σημαντικό ποσοστό εξωτερικής μετανάστευσης, που αναπτύχθηκε παράλληλα με την ταχεία αστικοποίηση, αποτελεί σοβαρή ένδειξη για τη σχετικώς περιορισμένη δυνατότητα παραγωγικής ενσωμάτωσης την οποία μπορούσαν να προσφέρουν, την εποχή εκείνη, οι ελληνικές πόλεις στον αγροτικό υπερπληθυσμό.

Η έλξη αγροτικού πληθυσμού από την αγορά εργασίας των μικρότερων πόλεων ήταν περιορισμένη σε σχέση με τις μεγαλύτερες –και ειδικά την Αθήνα– όπου η συγκέντρωση των διοικητικών δραστηριοτήτων δημιούργησε περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης, έστω και αν αυτές ήταν συχνά ασταθείς και διάχυτες. Η διαφορά αυτή τόνωσε την ήδη υπάρχουσα δομή κυρίαρχης πόλης (primate city) στο ελληνικό αστικό δίκτυο και, συγκεντρώνοντας στη μεγάλη πόλη το δυναμικότερο κομμάτι της εσωτερικής αγοράς, δημιούργησε τις προϋποθέσεις συγκέντρωσης στον ίδιο χώρο μεγάλου τμήματος της αναπτυσσόμενης παραγωγικής δραστηριότητας και ιδιαιτέρως της βιομηχανίας. Η τελευταία αφορούσε, σε σημαντικό βαθμό, την παραγωγή ειδών κατανάλωσης και επιδίωκε συνεπώς τη χωροθέτηση πλησίον της αγοράς, ανάγκη που γινόταν πιο επιτακτική, λόγω της εξαιρετικά περιορισμένης ανάπτυξης των συγκοινωνιακών και των άλλων υποδομών.

Οι διαδικασίες αστικοποίησης σε ένα περιβάλλον διάχυτων ευκαιριών απασχόλησης, σε αντίθεση με το οργανωμένο τοπίο που δημιούργησε σε άλλες συνθήκες η κυριαρχία της απασχόλησης σε μεγάλες μεταποιητικές μονάδες, αντικατοπτρίζεται καθαρά στο δομημένο περιβάλλον των ελλη-

νικών πόλεων. Ορισμένα στοιχεία του ιστού και του κτηριακού αποθέματος, ιδιαιτέρως της Αθήνας, δείχνουν την προσπάθεια ενσωμάτωσης με κάθε τρόπο στην αστική κοινωνία των αγροτικών προσφύγων κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (λαϊκή περιφερειακή αυτοστέγαση, συνήθως με αυθαίρετη αυτοκατασκευή). Άλλα στοιχεία εκφράζουν τη γρήγορη κοινωνική ανέλιξη σημαντικού τμήματος του αστικού πληθυσμού που επικυρώθηκε και από τη στεγαστική του αναβάθμιση κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70 (διαμερίσματα στις πολυκατοικίες της αντιπαροχής) ενώ, πιο πρόσφατα, ο διευρυνόμενος διαχωρισμός εικονογραφείται στην αντίθεση μεταξύ νεόδηκτης προαστιακής κατοικίας για τα υψηλά και τα υψηλά μεσαία στρώματα και παλαιάς κατοικίας σε υποβαθμισμένες περιοχές της περιφέρειας και του κέντρου για τις ευάλωτες ομάδες των λαϊκών στρωμάτων και τους νέους οικονομικούς μετανάστες.

Οι ελληνικές πόλεις εμφανίζουν σαφή σχήματα κοινωνικής ιεράρχησης στο εσωτερικό τους, όπως προκύπτει από τη χαρτογράφηση πολλών και διαφόρων κοινωνικο-δημογραφικών μεταβλητών. Τα σχήματα αυτά και η εξέλιξή τους συναρτώνται με τις μεταβολές στη δομή της αγοράς εργασίας και τις επιπτώσεις τους στην κοινωνικοεπαγγελματική δομή των πόλεων, καθώς και με τις μεταβαλλόμενες συνθήκες στην αγορά γης και κατοικίας. Η μεταπολεμική περίοδος σημαδεύτηκε από τη μεγάλη μείωση των χειρωνακτικών επαγγελματιών και την αύξηση των υψηλών και μεσαίων επαγγελματικών κατηγοριών που συνήθως εντάσσονται στον γρήγορα αναπτυσσόμενο τομέα των υπηρεσιών. Η εξέλιξη αυτή, που συνδέθηκε και με τη σημαντική άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης, δεν οδήγησε σε πόλωση την κοινωνική δομή, η οποία κινήθηκε μάλλον προς τη διάγκωση των μεσαίων της θέσεων. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη των κοινωνικά διαχωριστικών σχημάτων στο χώρο των πόλεων και η

έντασή της κατά τις πρόσφατες δεκαετίες συνδέεται κυρίως με τις αλλαγές στην αγορά γης και κατοικίας, όπου παραδοσιακοί τρόποι κοινωνικά διάχυτης πρόσβασης στην ιδιοκατοίκηση σταδιακά υποκαταστάθηκαν από κλασικότερα εμπορευματικά σχήματα, στο πλαίσιο των οποίων η χωροθέτηση της κατοικίας συναρτάται πολύ πιο άμεσα με την κοινωνικοοικονομική κατηγορία.

Η ταχύτατη μεγέθυνση των ελληνικών πόλεων, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, μοιάζει να έχει πραγματοποιηθεί χωρίς την οργανωτική παρέμβαση του κράτους, στηριζόμενη κυρίως στις οικογενειακές στρατηγικές των οικιστών. Οι απρογραμμάτιστες διαδικασίες ανάπτυξης των πόλεων και η χρόνια έλλειψη υποδομών και κοινωνικού εξοπλισμού συνδέονται άμεσα με την αίσθηση που αποπνέει η ίδια η εικόνα του πολεοδομικού ιστού: απουσία ελεύθερων χώρων, ατάκτως ερριμμένα χαμηλά και πολυώροφα κτήρια δίνουν την εντύπωση της κρατικής απουσίας. Η αίσθηση αυτή, ωστόσο, μερικώς μόνο ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το ελληνικό κράτος δεν ανέπτυξε ιδιαίτερη δραστηριότητα με την κλασική μορφή του παρεμβατικού κράτους πρόνοιας που προγραμματίζει και σχεδιάζει για το δημόσιο συμφέρον, αλλά έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των διαδικασιών κοινωνικής αναπαραγωγής στις πόλεις, μέσω των πελατειακών πρακτικών, με τις οποίες ευνόησε τη διατήρηση –και ανάπτυξη– ρόλων κοινωνικής οργάνωσης από την οικογένεια.

Το σχήμα αυτό επέτρεψε μεν τη γρήγορη ένταξη ευρέων πληθυσμών στην αστική πραγματικότητα, κυρίως μέσω των χαμηλού κόστους στεγαστικών ευκαιριών (νομίμων και μη), αλλά είχε ως αντίτιμο τη συσσώρευση χρόνιων προβλημάτων που εμποδίζουν πλέον σοβαρά την εύρυθμη λειτουργία των πόλεων με βάση τις σύγχρονες απαιτήσεις. Η αποκατάσταση της εύρυθμης λειτουργίας τους απαιτεί σημαντικά νέα έργα,

των οποίων το κόστος αυξάνεται τόσο λόγω των μεγάλων κενών που πρέπει να καλυφθούν όσο και λόγω της απουσίας πρόβλεψης για τη χωροθέτησή τους με αποτέλεσμα το υψηλό κόστος των απαιτούμενων απαλλοτριώσεων και αναδιευθετήσεων.

Η εικόνα ανοργάνωτου συνόλου των ελληνικών πόλεων συνδέεται με τη συνολική μορφή της κρατικής παρέμβασης στην κοινωνική αναπαραγωγή. Η επιλεκτική-πελατειακή παρέμβαση κυριάρχησε περιορίζοντας το νομιμοποιητικό αποτέλεσμα της δραστηριότητας του κράτους που στοχεύει στην εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος. Έτσι, ευνοήθηκε η οικογενειοκεντρική αντιμετώπιση των βασικών ζητημάτων της κοινωνικής αναπαραγωγής (στέγαση, απασχόληση, εκπαίδευση), η οποία δημιούργησε ανακλαστικά απαξίωσης του δημοσίου συμφέροντος, αφού η ικανοποίηση των οικογενειακών αιτημάτων και αναγκών έπρεπε να επιζητεί την κατά παρέκκλιση διευθέτηση και συχνά να αυθαιρετεί σε βάρος του δημοσίου συμφέροντος. Οι πόλεις ενσάρκωνουν σε μεγάλο βαθμό την ασχεδίαστη συνάθροιση οικογενειακών στρατηγικών στέγασης, συμμετόχων σε εξατομικευμένες συναλλαγές πελατειακής διευθέτησης ή στην παθητική αποδοχή της εύνοιας που αποτέλεσε η διάχυτη ανοχή της οικοδομικής αυθαιρεσίας.

Η εκλογική έκφραση των πολιτικών προτιμήσεων του αστικού πληθυσμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες αποτελεί εν μέρει συνάρτηση των κοινωνικών διαδικασιών αστικοποίησης που προαναφέρθηκαν, αλλά ταυτόχρονα διατηρεί και σημαντικό βαθμό ανεξαρτησίας καθώς επηρεάζεται και από πολλούς άλλους παράγοντες. Ωστόσο, η εκλογική δύναμη των κομμάτων υπήρξε πάντοτε συνάρτηση των συμβατικών σχέσεων κοινωνικής θέσης και πολιτικής απόχρωσης, παρά τις συγκυριακές ανακατατάξεις και τις σχετικές μετατοπίσεις των μεγάλων κομματικών σχηματισμών.

Όπως προαναφέρθηκε, οι ελληνικές πόλεις μεγεθύνθηκαν με πολύ γρήγορους ρυθμούς κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Η ενσωμάτωση των νέων πληθυσμών στην κοινωνία των πόλεων έγινε με σχετικώς ιδιότυπες διαδικασίες, όπου η περιορισμένη κρατική φροντίδα υποκαταστάθηκε από τη δυνατότητα αυτο-οργάνωσης των ιδίων των οικιστών και των οικογενειών τους. Η κρατική παρέμβαση περιορίστηκε στην πελατειακή διευκόλυνση της υποκατάστασης αυτής, η οποία μέσω του γενικού περιορισμού του στεγαστικού κόστους, οδήγησε στη βραχυπρόθεσμη επίλυση του στεγαστικού προβλήματος των νέων αστικών πληθυσμών. Μακροπρόθεσμα, ωστόσο, οι διαδικασίες αυτές επισώρευσαν σημαντικά προβλήματα υποδομής, τα οποία καλείται σήμερα να επιλύσει με αυξημένο κόστος ο επιβεβλημένος εκσυγχρονισμός των ελληνικών πόλεων. Παράλληλα, η κοινωνική αναπαραγωγή έχοντας στηριχθεί κυρίως σε παραδοσιακές δομές, όπως η οικογένεια, και πολύ λιγότερο στην ανάπτυξη κοινωνικών υπηρεσιών, βρίσκεται εμπρός σε νέα δυσεπίλυτα προβλήματα: τα παραδοσιακά στηρίγματα της κοινωνικής αναπαραγωγής χάνουν προοδευτικά την εμβέλειά τους και διαμορφώνονται όλο και περισσότερες ομάδες, οι οποίες δεν καλύπτονται από το προστατευτικό τους δίχτυ. Οι ομάδες αυτές καλούνται να αντιμετωπίσουν ταυτόχρονα τις χρονίως ελλειπείς κοινωνικές υπηρεσίες σε ένα γενικότερο πλαίσιο, όπου η αγορά παίζει όλο και πιο σημαντικό ρόλο στην ιεράρχηση των υπηρεσιών και των προοπτικών κοινωνικής κινητικότητας που δημιουργεί η κατανάλωσή τους, ενώ και το κλασικό πρότυπο οργάνωσης και λειτουργίας των κοινωνικών υπηρεσιών βρίσκεται διεθνώς σε διαδικασία αναπροσαρμογής. Οι νέες αυτές συνθήκες περιορί-

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ζουν όλο και περισσότερο την κοινωνική ρευστότητα στις ελληνικές πόλεις, πέραν των πιέσεων προς την ίδια κατεύθυνση που προέρχονται από τις αλλαγές στην αγορά εργασίας. Στην ίδια λογική εγγράφεται και ο εντεινόμενος διαχωρισμός μεταξύ κοινωνικά διαφοροποιημένων περιοχών κατοικίας, όπου οι διαφορετικές διαδικασίες κοινωνικής αναπαραγωγής έχουν ως συνέπεια και τη δημιουργία πολύ διαφορετικών προοπτικών κοινωνικής κινητικότητας.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Δύο αλληλένδετα στοιχεία περιορίζουν τη δυνατότητα ολοκληρωμένης ανάπτυξης της συνολικής φυσιογνωμίας των φαινομένων που παρουσιάζονται σε έναν άτλαντα. Κατ' αρχάς, η παρουσίαση βασίζεται κυρίως στην εικόνα, η οποία εξαρτάται από τα διαθέσιμα δεδομένα που συχνά είναι περιορισμένα. Κατά δεύτερο λόγο, επειδή η εικόνα στον άτλαντα είναι χαρτογραφική, εστιάζει την προσοχή στη γεωγραφική δομή των φαινομένων. Αυτό σημαίνει ότι τονίζεται η σημασία των φαινομένων εκείνων που παρουσιάζονται

► ΧΑΡΤΗΣ 1: Νομοί της Ελλάδας

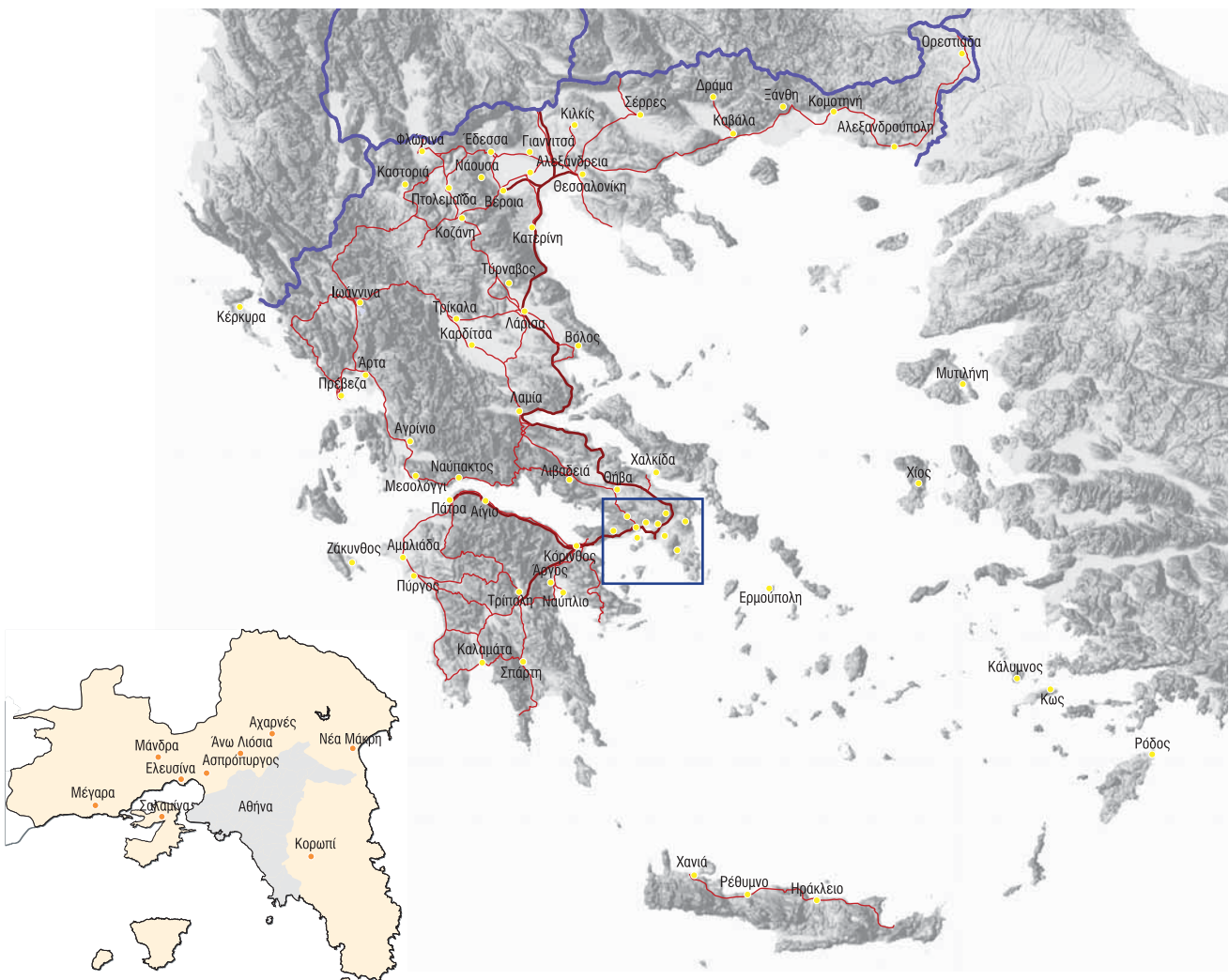
ζουν ευδιάκριτη χωρική δομή και ότι, σε κάποιο βαθμό, η χωρική δομή ανάγεται και στο βασικό χαρακτηριστικό των φαινομένων. Οι δομικοί αυτοί περιορισμοί οδηγούν συχνά στην παραγωγή ατλάντων που χαρακτηρίζονται από την περιγραφική συμπαράθεση χαρτογραφικών εικόνων χωρίς ιδιαίτερη συσχέτιση μεταξύ τους—πέραν κάποιας θεματικής οργάνωσης— και με μόνο συνδετικό κρίκο την αναφορά στον ίδιο γεωγραφικό χώρο.

Τη σημαντικότερη δυσκολία στην παραγωγή αυτού του τόμου, του *Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας*, αποτέ-

λεσε ο συγκερασμός των αντιφατικών απαιτήσεων της δομής (προβάδισμα της εικόνας) και της καθαρά περιγραφικής γραφής που συνήθως έχει—και αναμένεται να έχει—ένα τέτοιο προϊόν, από τη μία πλευρά, και, από την άλλη, της επιλογής να παρουσιαστούν οι βασικές μεταπολεμικές εξελίξεις στη διαμόρφωση των ελληνικών πόλεων με λογική συνέχεια και στοιχεία ερμηνείας.

Στην επιλογή αυτή οφείλεται το σχετικώς αυξημένο ειδικό βάρος των κειμένων στη συνολική παρουσίαση και η εκτενής διαγραμματική παρουσίαση στοιχείων που συμπληρώνουν τη χαρτογραφική απεικόνιση

► **ΧΑΡΤΗΣ 2: Αστικά κέντρα άνω των 10.000 κατοίκων**

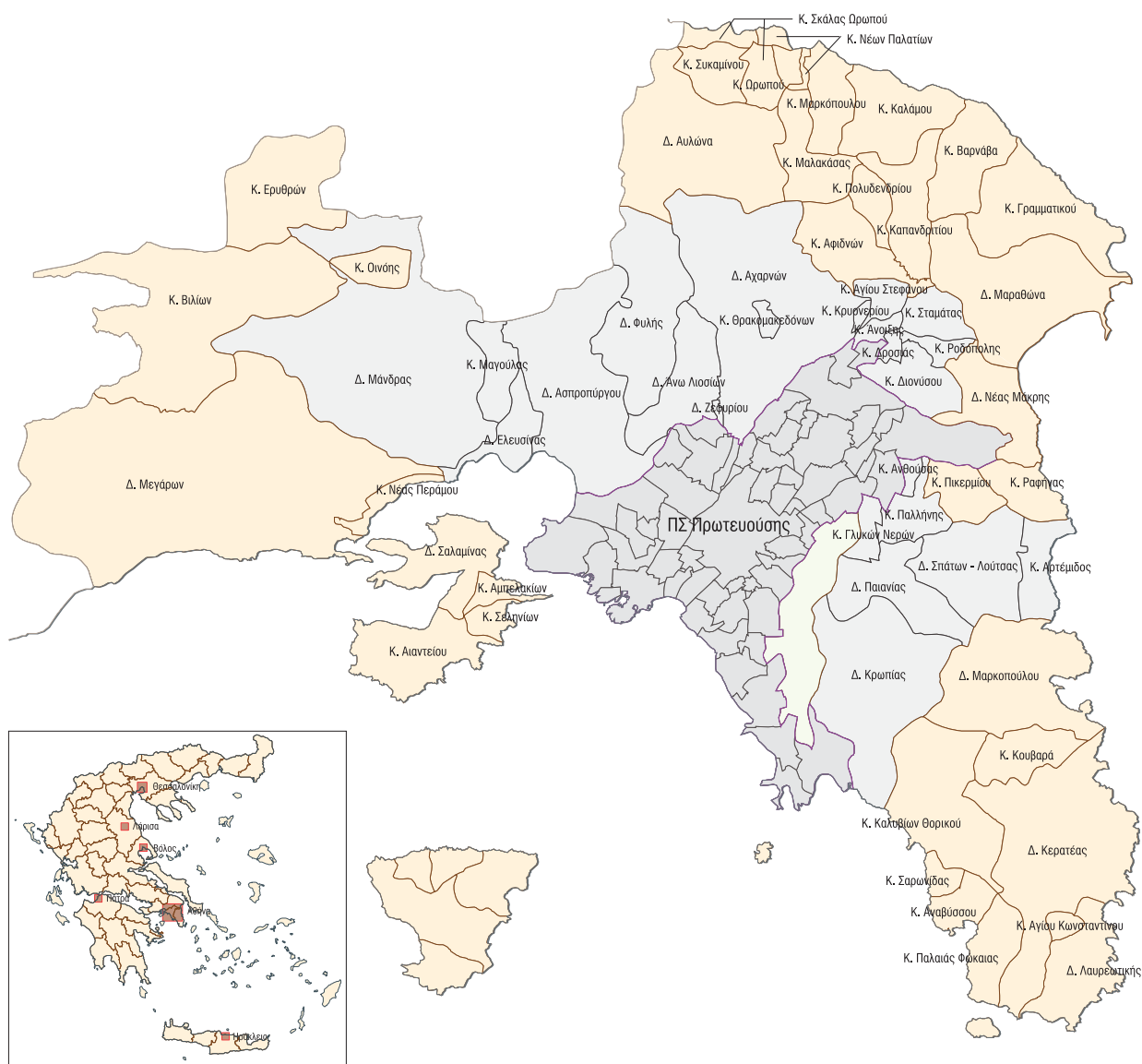

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

των χωρικών δομών. Η υλοποίηση της σχετικής επιλογής θα παρέμενε, ωστόσο, ανεκπλήρωτη πρόθεση εάν τα διαθέσιμα στοιχεία δεν είχαν γίνει αντικείμενο επεξεργασίας και δεν είχαν αναπτυχθεί ερμηνευτικές προσπάθειες στο πλαίσιο προηγούμενων ερευνητικών προγραμμάτων. Το πρόγραμμα «Κοινωνική Μορφολογία των Ελληνικών Πόλεων» (1997-99), που ανέλαβε το Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης και Θεματικής Χαρτογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με χρηματοδότηση της Διεύθυνσης

Πολεοδομικού Σχεδιασμού του ΥΠΕΧΩΔΕ, αποτέλεσε αναμφισβήτητο, τον σημαντικότερο τροφοδότη υλικού προς χαρτογράφηση. Από τα προγράμματα «Κατοικία και Οικοδομικές Επιχειρήσεις στην Ελλάδα» (1984-88) και «Συλλογική Κατανάλωση και Κοινωνική Αναπαραγωγή στην Αθήνα» (1988-92), που διεξήχθησαν από ερευνητικές ομάδες του ΕΚΚΕ με χρηματοδότηση του ΥΠΕΧΩΔΕ και της ΓΓΕΤ, αντιστοίχως, αντλήθηκαν σημαντικά συμπληρωματικά στοιχεία. Το ίδιο ισχύει για το πρόγραμμα

► ΧΑΡΤΗΣ 3α: Δήμοι, Κοινότητες του Υπολοίπου Αττικής

Στις χαρτογραφικές αναπαραστάσεις ακολουθήθηκαν οι βασικοί κανόνες της θεματικής χαρτογραφίας. Οι κανόνες αυτοί είναι απλοί, αλλά η ορθή χρήση τους δεν είναι ευρέως διαδεδομένη. Η μεγάλη διάδοση της χαρτογραφικής παρουσίασης σε έντυπα ευρείας κυκλοφορίας –αποτέλεσμα της τεχνικής ευκολίας με την οποία μπορούν πλέον να παράγονται χάρτες– δεν διέπεται συνήθως από τους κανόνες αυτούς. Ο θεματικός χάρτης πρέπει κυρίως να είναι απλός και σαφής. Πρέπει, επίσης, να περιορίζει

[illegible]

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

όσο το δυνατόν την παραμορφωτική απεικόνιση της πληροφορίας, η οποία συνήθως δεν ελέγχεται, καθώς προκαλείται από επιλογές που για τον αδαή χαρτογράφο μοιάζουν να μην έχουν επιπτώσεις. Η ποιότητα του θεματικού χάρτη εξαρτάται από την επιλογή της κατάλληλης μορφής αναπαράστασης (χάρτης συμβόλων ή χάρτης επιφανειών) ανάλογα με το είδος των τιμών της υπό χαρτογράφηση μεταβλητής (σχετικές ή απόλυτες), από το βαθμό που οι χαρτογραφικές κλάσεις «σέβονται» την κατανομή της μεταβλητής, καθώς και από το βαθμό που η διαφοροποίηση του χρώματος αποδίδει τη διαφοροποίηση των κλάσεων ή/και συνάδει με τις κυρίαρχες αντιληπτικές εικόνες για το χαρτογραφούμενο φαινόμενο. Εξαρτάται, επί-

σης, από το βαθμό χωρικής λεπτομέρειας, η οποία βεβαίως δεν μπορεί να οριστεί ανεξάρτητα από το χωρικό επίπεδο για το οποίο υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.

Βάση κάθε θεματικού χάρτη αποτελεί το υπόβαθρό του. Το υπόβαθρο πρέπει να περιλαμβάνει τις χωρικές υποδιαιρέσεις, οι οποίες έχουν επιλεγεί ως χωρικό επίπεδο παρουσίασης των χαρτογραφούμενων φαινομένων. Η λεπτομερέστερη δυνατή υποδιαίρεση επιτρέπει κατ' αρχάς την αρτιότερη ανάδειξη της γεωγραφικής δομής του φαινομένου. Το μέγεθος του χάρτη –περιορισμένο στην περίπτωση ενός άτλαντα-βιβλίου– σε συνδυασμό με τον μεγάλο αριθμό των κλάσεων στις οποίες αναλύεται ορισμένες φορές ένα φαινόμενο, είναι

► ΧΑΡΤΗΣ 3γ: Ενορίες του Δήμου Αθηναίων

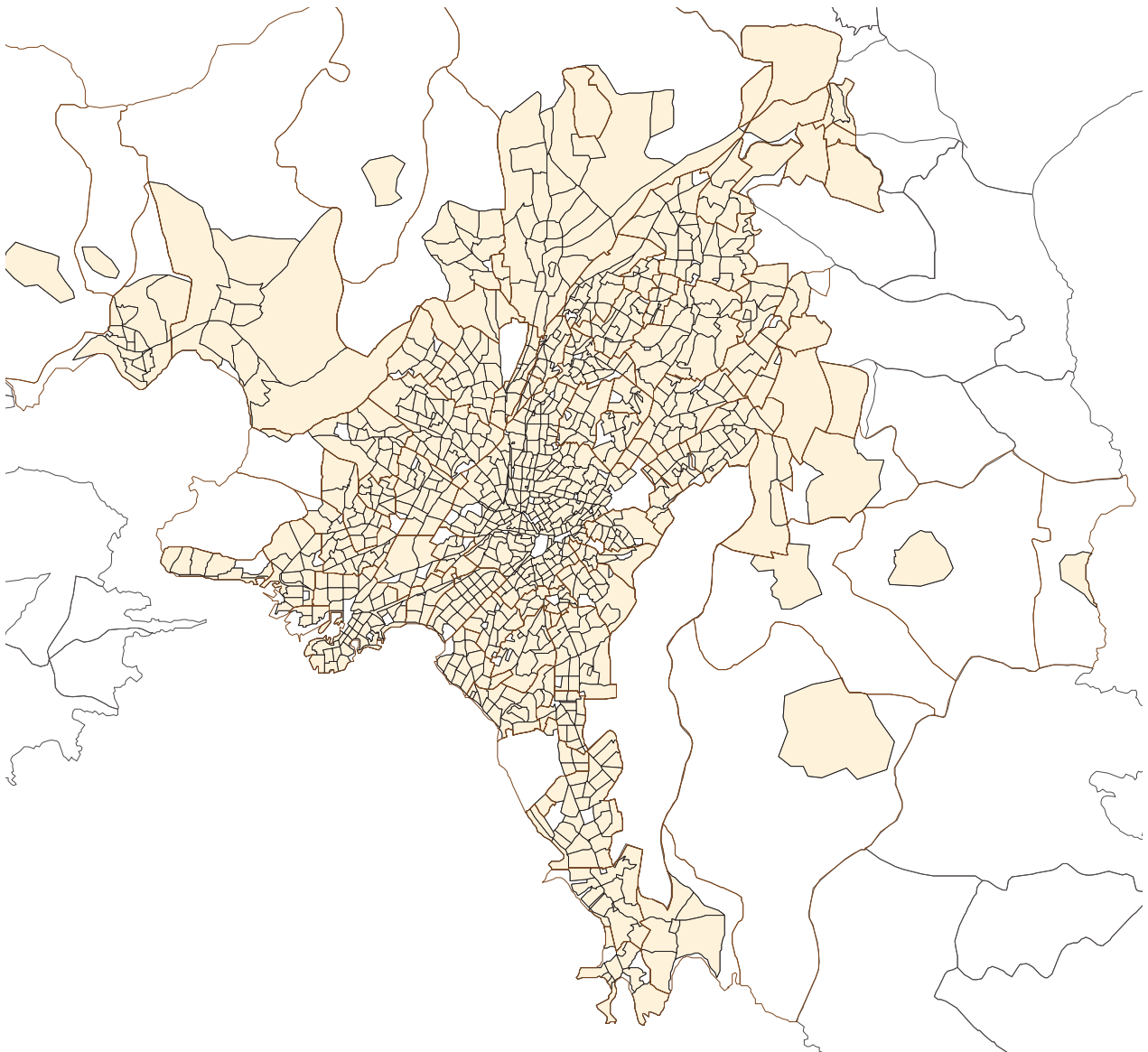

δυνατόν να καταστήσουν τον πολύ λεπτομερή χάρτη αρκετά δυσανάγνωστο. Ο χάρτης των χρήσεων γης, για παράδειγμα, πάσχει από το πρόβλημα αυτό. Αυτό συμβαίνει επειδή οι σχετικοί χάρτες αποτελούν περισσότερο επιτελικά εργαλεία –με τα οποία επιδιώκεται κυρίως ο εντοπισμός συγκεκριμένων χρήσεων σε συγκεκριμένες περιοχές– και λιγότερο θεματικούς χάρτες, όπου επιδιώκεται η ανάδειξη της γεωγραφικής δομής του χαρτογραφούμενου φαινομένου.

Εφόσον οι χαρτογραφικές κλάσεις είναι περιορισμένου αριθμού και σαφώς διαχωρισμένες μεταξύ τους, η λεπτομέρεια του υπόβαθρου αποτελεί προσόν για τον θεματικό χάρτη. Το προσόν αυτό δεν συνίσταται μόνο στην απόδοση ενός εντυπωσιακότερου χαρτογραφικού σχήματος, αλλά και στην ανάδειξη στοιχείων χωρικής διαφοροποίησης, τα οποία συγκαλύπτονται σε λιγότερο λεπτομερή επίπεδα ανάλυσης.

Η χαρτογράφηση πόλεων χρησιμοποιεί συνήθως ως βασική χωρική υποδιαίρεση

► ΧΑΡΤΗΣ 4: Ζώνες ανάλυσης της ευρύτερης περιοχής Πρωτευούσης

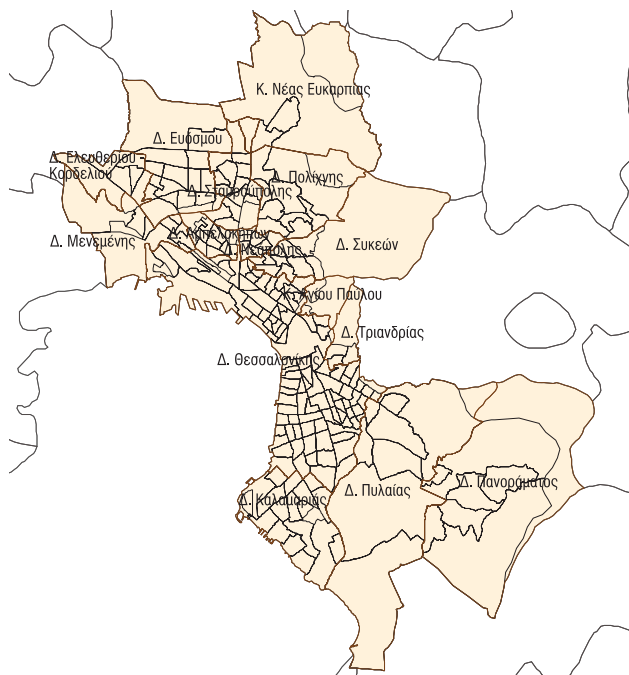
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

τους Δήμους και τις Κοινότητες, αφού για το επίπεδο αυτό (ΟΤΑ) υπάρχουν κατά κανόνα στοιχεία και χαρτογραφικά υπόβαθρα. Το επίπεδο αυτό παρουσιάζει ωστόσο πολυάριθμα προβλήματα. Στην περίπτωση της Αθήνας ο κεντρικός Δήμος περιλαμβάνει το 28% του συνολικού πληθυσμού, ενώ αποτελεί μία από τις 70 περίπου χωρικές της υποδιαιρέσεις. Όλοι οι μεγάλοι Δήμοι της περιοχής χαρτογραφούνται, κατ' ανάγκην, με τον μέσο όρο των τιμών των φαινομένων, συγκαλύπτοντας συχνά μεγάλη εσωτερική ανομοιογένεια, σε αντίθεση με την πολύ ακριβέστερη απόδοση των φαινομένων στις ολιγοπληθείς Κοινότητες και τους μικρούς Δήμους. Το πρόβλημα γίνεται ακόμη μεγαλύτερο στις μικρότερες πόλεις, όπου ο κεντρικός Δήμος περιλαμβάνει την πλειονότητα του πληθυσμού, καθιστώντας τη χαρτογράφηση σε επίπεδο ΟΤΑ από αδιάφορη έως αδύνατη.

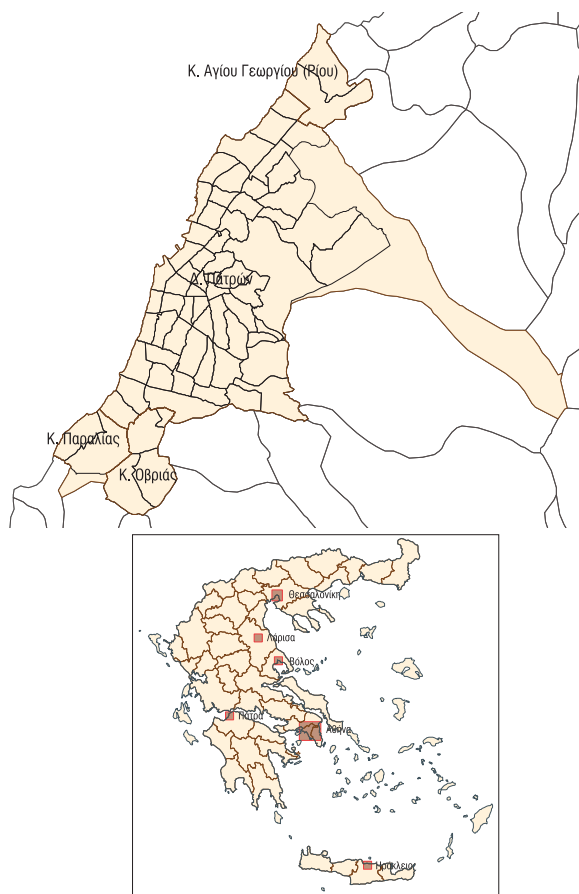
Αναζητώντας ένα υψηλότερο επίπεδο αξιοπιστίας στη χαρτογραφική απόδοση των φαινομένων στο εσωτερικό των πόλεων, επιλέξαμε την κατασκευή ειδικών ζωνών ανάλυσης για κάθε πόλη. Οι ζώνες αυτές έγιναν προσπάθεια να έχουν συγκρίσιμο πληθυσμό και σχετικώς ομοιογενή κοινωνική συγκρότηση. Η επιλογή αυτή απαίτησε την αναζήτηση στοιχείων για τις ad hoc αυτές υποδιαιρέσεις, καθώς και την κατασκευή των σχετικών χαρτογραφικών υποβάθρων. Οι δύο αυτές διαδικασίες, και κυρίως η πρώτη, αποδείχθηκαν εξαιρετικά επίπονες και χρονοβόρες.

Εκτός των βασικών αυτών υποβάθρων, χρησιμοποιήθηκε υπόβαθρο για το σύνολο της χώρας, το οποίο έχει κατασκευαστεί από την ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ ΕΠΕ και περιέχει τους βασικούς διαχωρισμούς σε επίπεδο Περιφέρειας, Νομού (χάρτης 1), Επαρχίας και Δήμου και Κοινότητας. Το υπόβαθρο αυτό περιλαμβάνει επίσης τις θέσεις των αστικών κέντρων της χώρας (χάρτης 2) και, ως εκ τούτου, χρησιμοποιήθηκε για τη χαρτογράφηση φαινομένων που αφορούν το αστικό

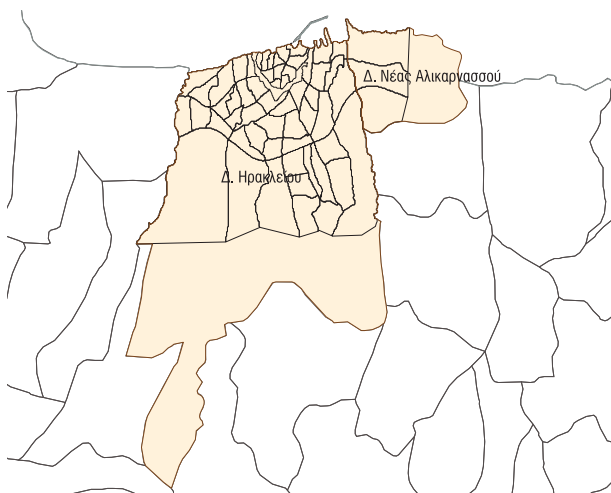
► **ΧΑΡΤΗΣ 5: Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του ΠΣ Θεσσαλονίκης**

► **ΧΑΡΤΗΣ 6: Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του ΠΣ Πάτρας**

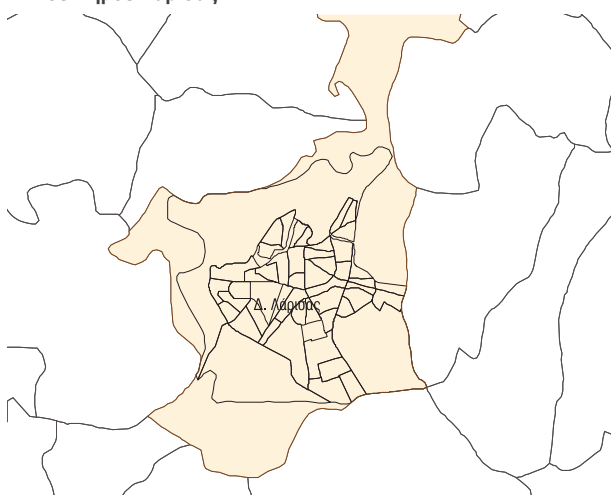
► **ΧΑΡΤΗΣ 7:** Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του ΠΣ Ηρακλείου

► **ΧΑΡΤΗΣ 8:** Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του ΠΣ Βόλου

► **ΧΑΡΤΗΣ 9:** Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του Δήμου Λάρισας

δίκτυο. Εξάλλου, από το υπόβαθρο αυτό απομονώθηκαν οι ευρύτερες περιοχές των πόλεων –όπως η Αττική (χάρτης 3α) και η ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας (χάρτης 3β)– και εναρμονίστηκαν με τους αναλυτικότερους χάρτες που περιλαμβάνουν τις ζώνες ανάλυσης στο εσωτερικό των ΟΤΑ (χάρτες 4-9). Στους σχετικούς χάρτες της ευρύτερης περιοχής της Πρωτεύουσας, τα όρια των ΟΤΑ έχουν περιοριστεί κατά το δυνατόν στη χτισμένη επιφάνειά τους, ώστε να περιορίζεται η παραμόρφωση που επιφέρουν στην ανάγνωση των χαρτών οι περιφερειακές χωρικές ενότητες με μεγάλη επιφάνεια και μικρό ειδικό (πληθυσμιακό) βάρος. Τέλος, κατασκευάστηκε υπόβαθρο των ενοριών του Δήμου Αθηναίων (χάρτης 3γ) ειδικά για την παρουσίαση των εκλογικών αποτελεσμάτων στο εσωτερικό του δήμου, ενώ για τη χαρτογράφηση των χρήσεων γης και των μεγάλων έργων στην Πρωτεύουσα χρησιμοποιήθηκαν ως πρώτη ύλη τα ψηφιακά υπόβαθρα και τα δεδομένα της ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ ΑΕ.

Μεταξύ των παρουσιαζόμενων χαρτών υπάρχουν πολλοί «απλοί» χάρτες, δηλαδή χάρτες που αφορούν τη χαρτογράφηση μιας ή δύο απλών μεταβλητών, όπως το ποσοστό ανεργίας στο εσωτερικό των μεγάλων πόλεων ή το ποσοστό και ο απόλυτος αριθμός του αστικού πληθυσμού στους Νομούς της χώρας. Η θεματική χαρτογραφία δεν μπορεί, ούτως ή άλλως, να απεικονίσει ταυτόχρονα περισσότερες μεταβλητές. Ακόμη και οι πιο περίπλοκοι στην κατασκευή τους χάρτες του άτλαντα συνίστανται σε τελική ανάλυση στη χαρτογράφηση μιας ή δύο μεταβλητών. Η δυσκολία παραγωγής ορισμένων χαρτών έγκειται είτε στις απαιτήσεις ειδικής στατιστικής επεξεργασίας για τον υπολογισμό συνθετικών μεταβλητών –μεταβλητών δηλαδή που αποτελούν συνθετική έκφραση μεγάλης ποσότητας δεδομένων– είτε στις απαιτήσεις ειδικής επεξεργασίας του χαρτογραφικού υπόβαθρου ή σε συνδυασμό και των δύο.

Οι χάρτες της κοινωνικής μορφολογίας, για παράδειγμα, είναι το τελικό αποτέλεσμα μιας μακράς υπολογιστικής και χαρτογραφικής διαδικασίας: για κάθε πόλη χρησιμοποιήθηκαν 74 κοινωνικοεπαγγελματικές μεταβλητές, οι οποίες συντέθηκαν σε ένα μικρό αριθμό κοινωνικοεπαγγελματικών αξόνων διαμέσου παραγοντικής ανάλυσης αντιστοιχιών. Οι άξονες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν στη συνέχεια ως μεταβλητές για την ταξινόμηση –διαμέσου ιεραρχικής ταξινόμησης– των χωρικών ζωνών ανάλυσης κάθε πόλης σε κοινωνικοεπαγγελματικά ομοιογενείς ομάδες και τη συγκρότηση σχετικής τυπολογίας. Οι χάρτες της κοινωνικής μορφολογίας αναδεικνύουν τη χωρική δομή που χαρακτηρίζει την κοινωνικοεπαγγελματική τυπολογία των ζωνών ανάλυσης, χαρτογραφώντας την τελική ομαδοποίησή τους στους τύπους αυτούς.

Αρκετοί άλλοι χάρτες, όπως εκείνοι που αναφέρονται στη δομή του νοικοκυριού, απαίτησαν μόνο μια ταξινομική ανάλυση για την ομαδοποίηση των χωρικών ενότητων ανάλυσης, λόγω του σχετικώς περιορισμένου αριθμού των αρχικών μεταβλητών. Στην περίπτωση αυτή, η ομαδοποίηση των ζωνών ανάλυσης έγινε με βάση τις μεταβλητές που αφορούσαν το ποσοστό των έξι βασικών τύπων δομής νοικοκυριού.

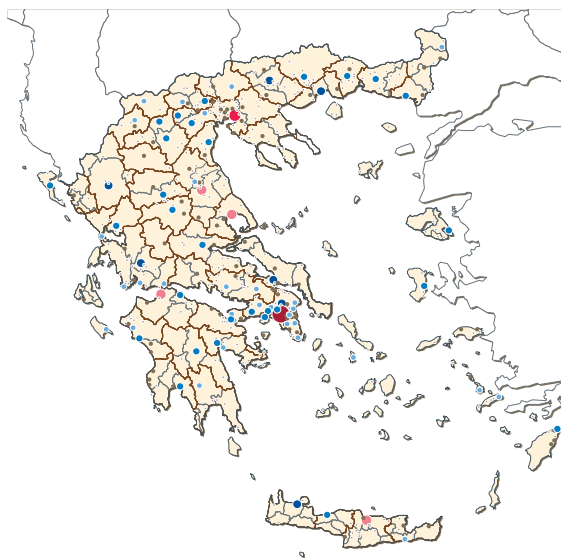
Εκτός των χαρτών που απαίτησαν σοβαρή στατιστική προεργασία, υπάρχουν άλλοι για τους οποίους η πολυπλοκότητα της διαδικασίας παραγωγής έγκειται στο γεγονός ότι το χαρτογραφούμενο φαινόμενο περιγράφεται από πολύ λεπτομερή στοιχεία, τα οποία δεν αντιστοιχούν στις χωρικές ενότητες ανάλυσης που χρησιμοποιήθηκαν για την παρουσίαση της πλειονότητας των υπόλοιπων φαινομένων. Οι αντικειμενικές αξίες ακινήτων, για παράδειγμα, κατανέμονται σε μικρές ζώνες –συχνά γραμμικές– πολλές από τις οποίες δεν θα ήταν ορατές σε ένα χάρτη περιορισμένου μεγέθους. Η κατασκευή του σχετικού χάρτη απαίτησε την

εισαγωγή 1.500 περίπου σημειακών τιμών στο χαρτογραφικό υπόβαθρο της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτεύουσας και στη συνέχεια τον προσδιορισμό των επιφανειών που περιλαμβάνονται μεταξύ καμπυλών ίσων τιμών, ο υπολογισμός των οποίων απαιτεί ειδική στατιστική επεξεργασία.

Άλλοι χάρτες παρουσίασαν μεγάλες δυσκολίες λόγω της ανομοιογένειας των πηγών από τις οποίες προέρχεται η πληροφορία που τους συγκροτεί. Ο χάρτης των διαδοχικών επεκτάσεων του ιστού της Αθήνας από το 1875 μέχρι το 1995, για παράδειγμα, απαίτησε την εναρμόνιση χαρτογραφικής πληροφορίας από οκτώ διαφορετικούς έντυπους χάρτες διαφορετικής κλίμακας και λεπτομέρειας και τη μηχανογραφική επεξεργασία του συνολικού αποτελέσματος, η οποία αποδείχθηκε εξαιρετικά επίπονη. Ανάλογες δυσκολίες είχε και η παρουσίαση της εξέλιξης του πυρήνα του πολεοδομικού ιστού της Θεσσαλονίκης.

Θ.Μ.

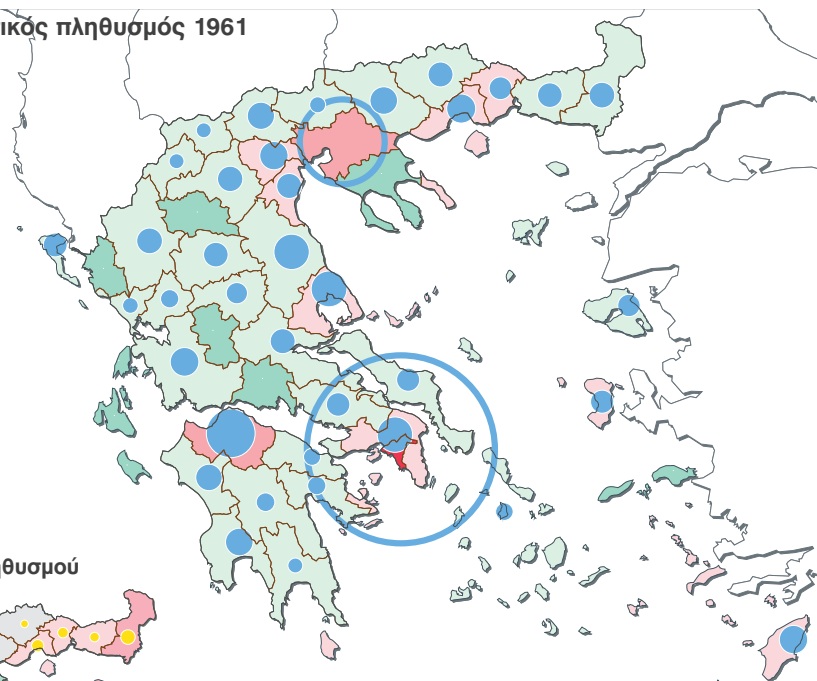
ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

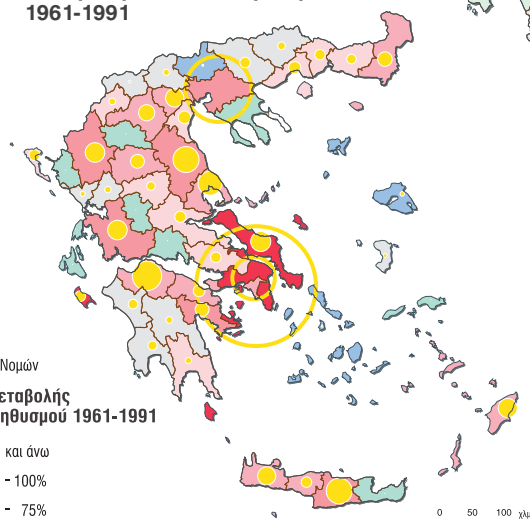
έντονη αστικοποίηση κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, με απόλυτη κυριαρχία του αθηναϊκού χώρου, και γεωγραφική σταθεροποίηση του πληθυσμού μετά τη δεκαετία του '70

αστικοποίηση

► Αστικός πληθυσμός 1961

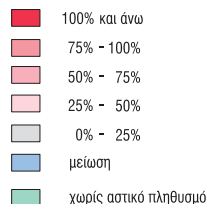

► Μεταβολή αστικού πληθυσμού 1961-1991

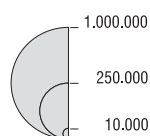

Όρια Νομών

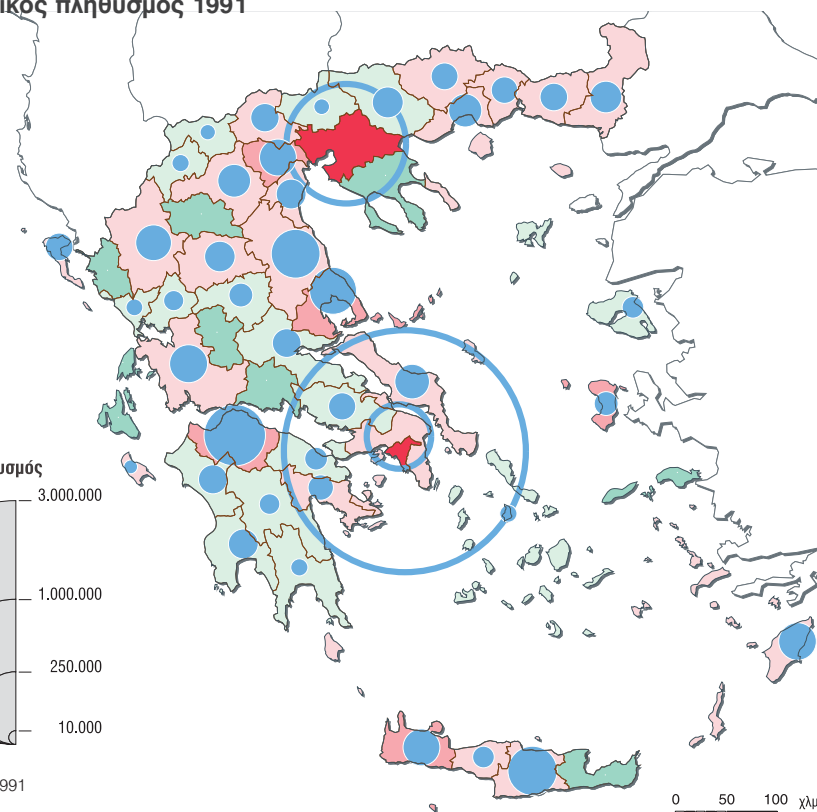
Ποσοστό μεταβολής
αστικού πληθυσμού 1961-1991

Απόλυτη μεταβολή
αστικού πληθυσμού 1961-1991

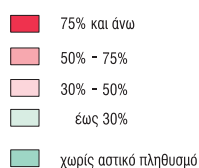

► Αστικός πληθυσμός 1991

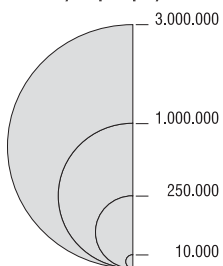

Όρια Νομών

Ποσοστό αστικού πληθυσμού

Αστικός πληθυσμός

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1961, 1991

© Θ. Μαλούτας, Π. Πανταζής
Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης & Θεματικής Χαρτογραφίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Ποσοστό αστικού πληθυσμού και αστικός πληθυσμός κατά Νομό, 1961

Η ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η Ελλάδα διατήρησε υψηλό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού σε όλη τη διάρκεια του αιώνα, αποτελώντας, μαζί με τις περισσότερες από τις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης, περιοχή ύστερης εκβιομηχάνισης. Η μεγέθυνση του αστικού πληθυσμού δεν συνδέθηκε τόσο με την ανάπτυξη της βιομηχανικής δραστηριότητας, όπως στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, όσο με συγκυριακές καταστάσεις (μαζικό κύμα προσφύγων από τη Μικρά Ασία, μετακίνηση πληθυσμού λόγω του εμφυλίου πολέμου) και με την αδυναμία της αγροτικής οικονομίας να συντηρήσει τον αυξανόμενο τοπικό πληθυσμό.

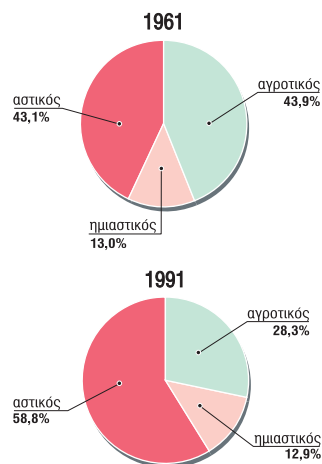
ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ

Κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες της μεταπολεμικής περιόδου, οπότε και κορυφώθηκε η ένταση της ελληνικής αστικοποίησης, η δυνατότητα των πόλεων να απορροφήσουν πληθυσμό ήταν μικρότερη της απώθησής του από τον αγροτικό χώρο. Έτσι, ένα σημαντικό κομμάτι του αγροτικού υπερπληθυσμού δεν απορροφήθηκε από τις ελληνικές πόλεις και, δεδομένων και των μεταναστευτικών ευκαιριών της εποχής, τροφοδότησε την εξωτερική μετανάστευση ιδιαίτερα προς τη Δυτική Γερμανία.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Αγροτικός, ημιαστικός και αστικός πληθυσμός στο σύνολο της χώρας, 1961, 1971, 1981, 1991

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Ποσοστιαία ακι απόλυτη μεταβολή αστικού πληθυσμού κατά Νομό, 1961-1991

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Ποσοστιαία κατανομή αγροτικού, ημιαστικού και αστικού πληθυσμού στο σύνολο της χώρας, 1961 και 1991

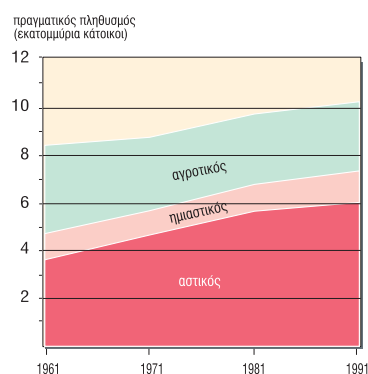

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1961, 1991

Η πρωταρχικότητα της απώθησης πληθυσμού από τον αγροτικό χώρο, σε σχέση με την έλξη του από τις πόλεις, σηματοδοτείται και από τον τρόπο ενσωμάτωσης του νεοεισερχόμενου πληθυσμού στον αστικό χώρο. Η εξασφάλιση στέγης αποτέλεσε το βασικό στοιχείο σταθερότητας για τους νεοεγκαθιστάμενους, έναντι μιας αγοράς εργασίας που προσέφερε διάχυτες αλλά ασταθείς ευκαιρίες. Η σταθερή βιομηχανική απασχόληση δεν αποτέλεσε ποτέ ούτε τον

κύριο κορμό των ευκαιριών ούτε και την επιδίωξη του νέου αστικού πληθυσμού, ο οποίος –βοηθούσης και της οικονομικής συγκυρίας– άρχισε γρήγορα να προσβλέπει σε επαγγελματική και κοινωνική ανέλιξη μέσω της αυτοαπασχόλησης και της απασχόλησης στον δημόσιο τομέα.

Η ποσοστιαία συρρίκνωση του αγροτικού πληθυσμού κατά τη μεταπολεμική περίοδο δεν αντιστοιχεί και σε ανάλογη συρρίκνωση με απόλυτους όρους. Τόσο ο αγροτικός, όσο και ο ημιαστικός πληθυσμός διατηρούνται μάλλον στάσιμοι, ενώ μεγεθύνεται ο αστικός. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ποσοστό των απασχολούμενων σε αγροτικές εργασίες στην Ελλάδα ήταν, το 1992, περίπου τετραπλάσιο του αντίστοιχου μέσου όρου των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1961, 1971, 1981, 1991

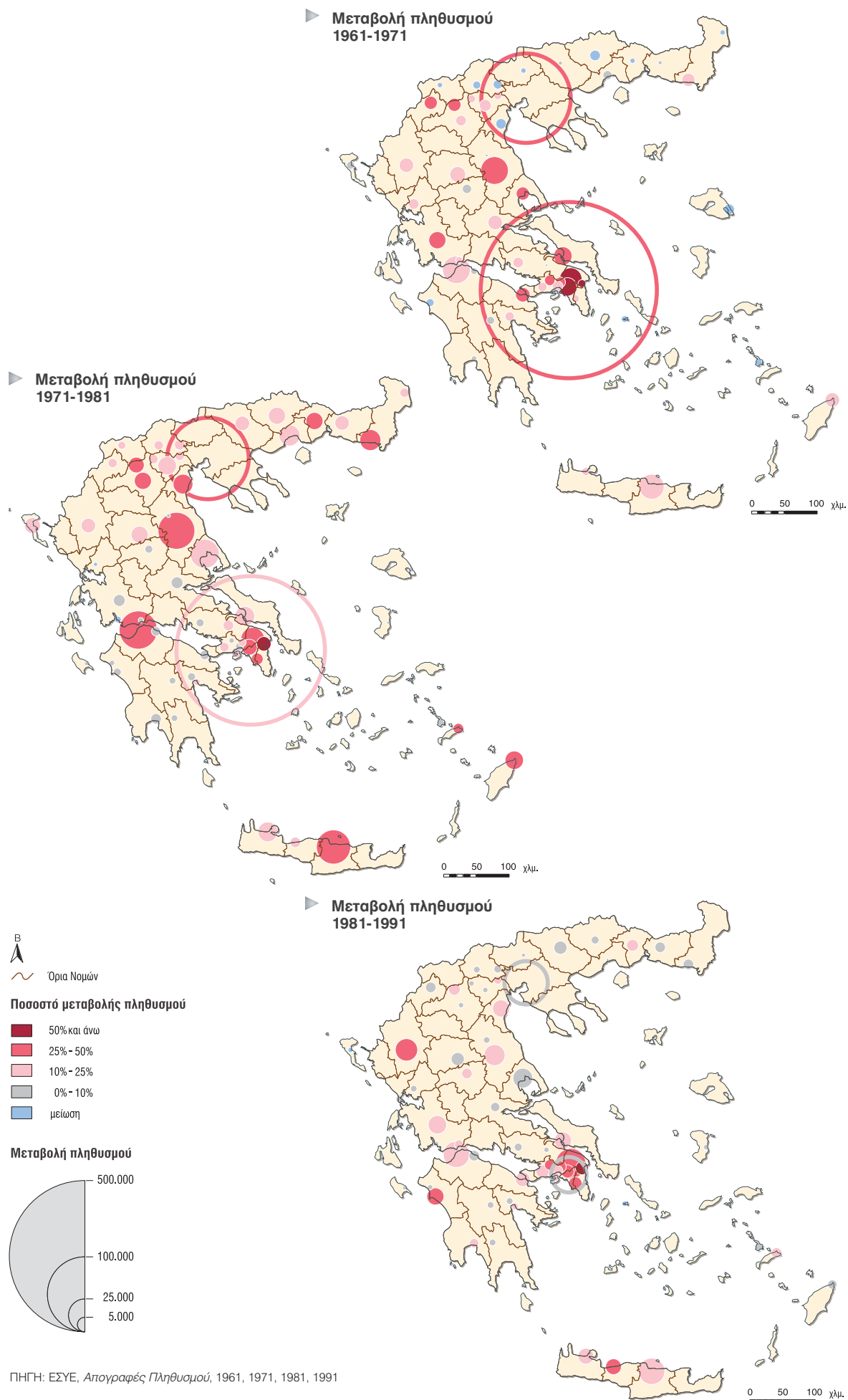
Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗΣ 1961-1991

Η γεωγραφική κατανομή του αστικού πληθυσμού κατά την αρχή της μεταπολεμικής περιόδου εμφανίζει σημαντική συγκέντρωση στους Νομούς που χωροθετούνται πάνω στον κεντρικό οδικό άξονα της χώρας και σε ορισμένες νησιωτικές περιοχές. Στην αρχή της δεκαετίας του '90 η συγκέντρωση αυτή διαχέεται και σε αρκετές άλλες περιοχές της χώρας, διαμορφώνοντας και ένα δεύτερο μικρό άξονα στη δυτική Ελλάδα (Πάτρα-Ιωάννινα). Η διάχυση αυτή της αστικοποίησης αποτελεί ένδειξη μιας γενικευμένης τάσης μετακίνησης του πληθυσμού σε αστικές περιοχές τοπικής, περιφερειακής ή εθνικής κλίμακας.

Η μεταπολεμική μεταβολή του αστικού πληθυσμού κυριαρχείται, σε απόλυτους αριθμούς, από τη μεγέθυνση των δύο μεγαλύτερων αστικών κέντρων και ειδικότερα της πρωτεύουσας. Με σχετικούς όρους, εκτός των δύο μεγάλων κέντρων σημαντική ποσοστιαία αύξηση του αστικού πληθυσμού σημειώθηκε σε Νομούς με δυναμικά αναπτυσσόμενα μεσαία αστικά κέντρα, όπως η Λάρισα, το Ηράκλειο και τα Ιωάννινα.

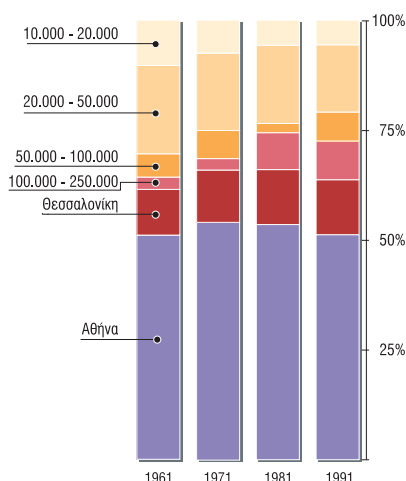
Θ.Μ.

αστική μεγέθυνση

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ (1961-1991)

Η αστικοποίηση στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1961-1991 ξεκίνησε με ένα χωρικά πολωτικό σχήμα που χαρακτηρίστηκε από τη μεγάλη σχετική και απόλυτη πληθυσμιακή αύξηση για τα Πολεοδομικά Συγκροτήματα (ΠΣ) Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης. Συνεχίστηκε με τη γενικευμένη αύξηση, ιδιαίτερα για τις πόλεις μεσαίου μεγέθους, και κατέληξε στη γεωγραφική σταθεροποίηση του πληθυσμού που οφείλεται στη μειωμένη φυσική αύξηση και στον περιορισμό των μεταναστευτικών κινήσεων.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Ποσοστό πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων κατά πληθυσμιακή κατηγορία, 1961, 1971, 1981 και 1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, *Απογραφές Πληθυσμού*, 1961, 1971, 1981, 1991

Κατά την τριακονταετία αυτή αυξήθηκε το ειδικό βάρος των πόλεων μεσαίου μεγέθους (50.000 έως 250.000 κάτοικοι), μειώθηκε εκείνο των μικρότερων πόλεων και παρέμεινε σταθερό εκείνο των δύο μεγάλων ΠΣ, αφού είχε προσωρινά αυξηθεί κατά το μέσο της περιόδου. Η μείωση του ποσοστού των μικρότερων πόλεων δεν οφείλεται μόνο στον χαμηλότερο ρυθμό μεγέθυνσής τους, αλλά και στη μεταπήδηση ορισμένων στην υψηλότερη κατηγορία.

1961-1971: ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ ΤΩΝ ΠΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Κατά τη δεκαετία 1961-1971, οπότε η Ελλάδα βρισκόταν σε τροχιά οικονομικής ανάπτυξης και παράλληλα έντονης εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης, τα ΠΣ Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης συγκέντρωσαν τον κύριο όγκο των εσωτερικών μεταναστών (95% περίπου του μεταναστευτικού ισοζυγίου των αστικών περιοχών) και αύξησαν το ποσοστό τους στον αστικό πληθυσμό από 61,6% σε 66,4%. Στις περισσότερες μικρές πόλεις ο αριθμός των κατοίκων αυξήθηκε σε πολύ πιο περιορισμένο βαθμό, και με αποκλειστική σχεδόν αφετηρία τη φυσική αύξηση. Χαρακτηριστική είναι η αρνητική

επίδραση της μετανάστευσης στις πόλεις όλης σχεδόν της χώρας και ιδιαιτέρως σε εκείνες της Μακεδονίας, της Θράκης, της Δυτικής Πελοποννήσου και του νησιωτικού χώρου, όπου συχνά εμφανίζεται απώλεια πληθυσμού.

1971-1981: ΓΕΝΙΚΕΥΜΕΝΗ ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η δεκαετία 1971-1981 είναι περίοδος περιφερειακής αποκέντρωσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων, παλιννόστησης και μείωσης της εσωτερικής μετανάστευσης προς το ΠΣ Πρωτεύουσας (46% του μεταναστευτικού ισοζυγίου των αστικών περιοχών έναντι 75% κατά την προηγούμενη δεκαετία). Η αστική μεγέθυνση γενικεύεται και εντείνεται, αυξάνει ο αριθμός των αστικών περιοχών και το σύνολο των πόλεων εμφανίζει θετική μεταβολή πληθυσμού. Ιδιαίτερως αυξημένη είναι η θετική μεταβολή σε πολλές πόλεις μεσαίου μεγέθους, ενώ από το τέλος της περιόδου αυτής εμφανίζεται σημαντικός περιορισμός στην αύξηση του πληθυσμού της Αθήνας.

1981-1991: ΚΑΜΨΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗΣ

Το 1981 η χώρα εντάσσεται πλήρως στην ΕΟΚ. Η ύπαιθρος δείχνει σημάδια αναζωογόνησης και πληθυσμιακής ανάκαμψης, που συνδέονται και με την προνομιακή διοχέτευση ευρωπαϊκών πόρων. Η δεκαετία 1981-1991 χαρακτηρίζεται από τη συνέχιση της παλιννόστησης, τη μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών –η οποία υλοποιείται κυρίως κατά την επομένη δεκαετία– και τον περιορισμό των ρευμάτων εσωτερικής μετανάστευσης. Κατά την περίοδο αυτή, καθώς οι πόλεις χάνουν τον προηγούμενο δημογραφικό δυναμισμό τους, μειώνεται ο ρυθμός της πληθυσμιακής τους μεγέθυνσης τόσο λόγω της μειωμένης φυσικής αύξησης του δικού τους πληθυσμού όσο και λόγω του περιορισμού της έλξης που ασκούν στους εσωτερικούς μετανάστες.

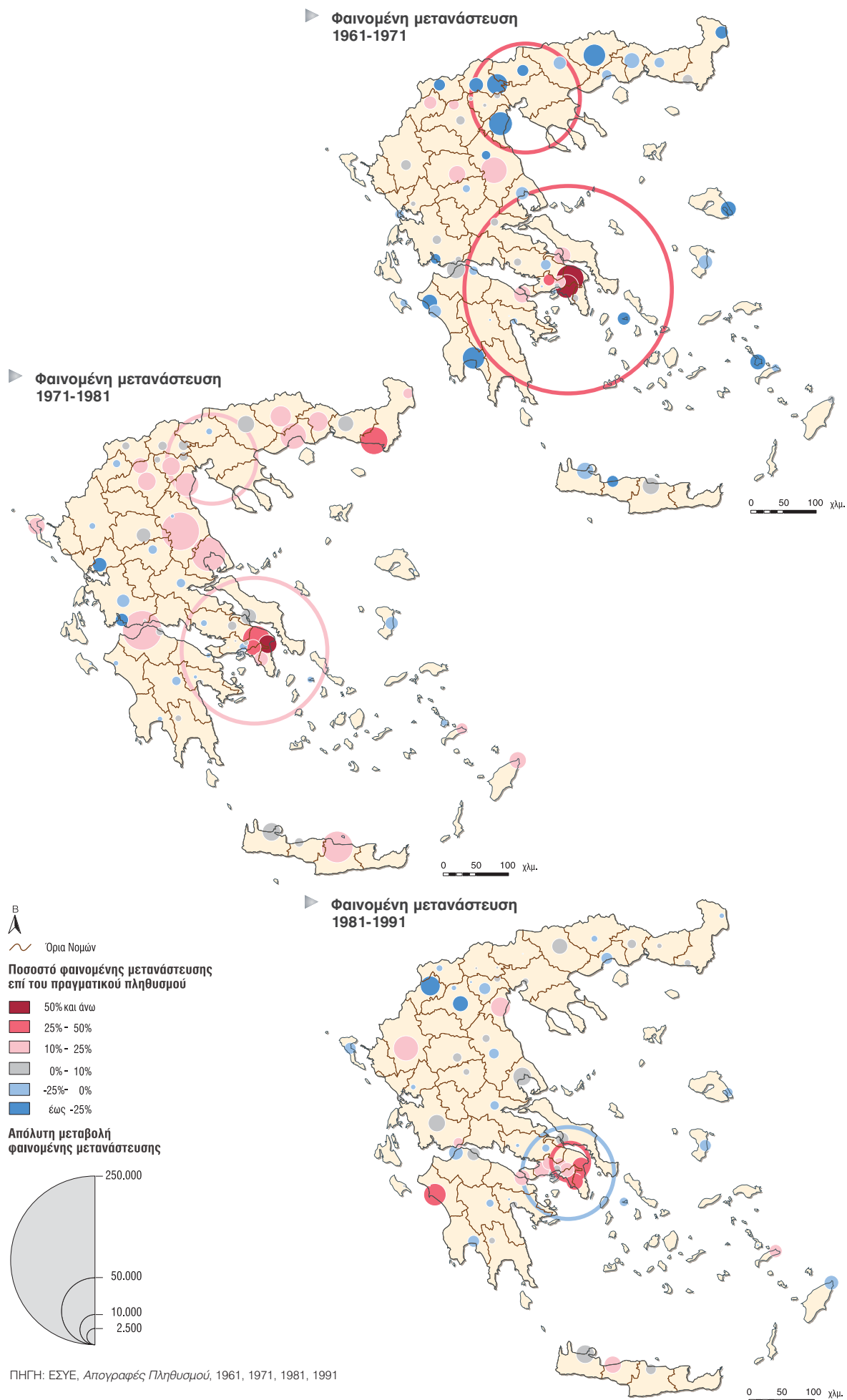
Η μείωση της φυσικής αύξησης αποτελεί γενικότερο φαινόμενο στη Νότια Ευρώπη –απότοκο του σημαντικού περιορισμού της γεννητικότητας–, ενώ ο περιορισμός των εσωτερικών μεταναστευτικών ροών σηματοδοτεί το τέλος μιας εποχής έντονης κινητικότητας, η οποία άρχισε μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Για πρώτη φορά το ΠΣ Πρωτεύουσας παρουσίασε μείωση πληθυσμού, αφού οι εκροές υπερείχαν της φυσικής αύξησης, ενώ ιδιαίτερα σημαντικές ήταν οι εισροές στις γύρω από το ΠΣ Κοινότητες του Υπολοίπου Αττικής.

Ε.Α.

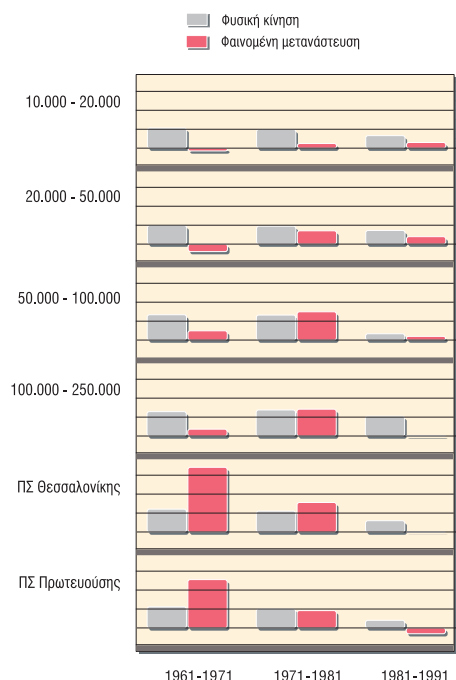
◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-3:** Μεταβολή πληθυσμού στις πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων, 1961-1971, 1971-1981, 1981-1991

Εσωτερική μετανάστευση

ΦΑΙΝΟΜΕΝΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ 1961-1991

Η φαινομένη μετανάστευση είναι ένας ποσοτικός δείκτης μέτρησης της πληθυσμιακής μεγέθυνσης, που αφορά το μεταναστευτικό ισοζύγιο δεδομένων χωρικών ενοτήτων. Ο δείκτης υπολογίζεται αφαιρώντας από τη συνολική μεταβολή του πραγματικού πληθυσμού μεταξύ δύο χρονικών στιγμών, το τμήμα εκείνο που οφείλεται στη φυσική αύξηση –τη διαφορά δηλαδή μεταξύ του αριθμού των γεννήσεων και εκείνου των θανάτων.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Ποσοστό φαινομένης μετανάστευσης και φυσικής αύξησης επί του πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων κατά πληθυσμιακή κατηγορία, 1961-1971, 1971-1981, 1981-1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, *Απογραφές Πληθυσμού*, 1961, 1971, 1981, 1991

Αναδεικνύοντας τις μεταναστευτικές ροές, η φαινομένη μετανάστευση αποτελεί προφανώς ασφαλέστερη προσέγγιση της πληθυσμιακής έλξης των πόλεων σε σχέση με εκτιμήσεις που βασίζονται στη συνολική μεταβολή του πραγματικού πληθυσμού.

1961-1971: ΧΩΡΙΚΗ ΠΟΛΩΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ ΚΑΙ ΕΚΡΟΩΝ

Οι περισσότερες μικρές και μεσαίες πόλεις παρουσίαζαν αρνητική φαινομένη μετανάστευση καθώς, μαζί με την ύπαιθρο, αποτέλεσαν αιμοδότες της εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης. Είναι χαρακτηριστική η εκροή από το σύνολο σχεδόν των πόλεων της χώρας, με εξαίρεση εκείνες που τοποθετούνται στον κεντρικό οδικό άξονα και ιδιαίτερος τα δύο μεγάλα Πολεοδομικά Συγκροτήματα, όπου οι εισροές είναι πολύ σημαντικές τόσο ως απόλυτα όσο και ως σχετικά μεγέθη.

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-3:** Ποσοστό φαινομένης μετανάστευσης επί του πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων, 1961-1971, 1971-1981, 1981-1991

1971-1981: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΕΣ ΕΙΣΡΟΕΣ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ

Κατά την περίοδο αυτή η αστική μεγέθυνση γίνεται εντονότερη και, σε αντίθεση με την προηγούμενη δεκαετία, το μεταναστευτικό ισοζύγιο είναι θετικό για το σύνολο σχεδόν των πόλεων. Πρόκειται για περίοδο παλιννόστησης και, παράλληλα, σοβαρής μείωσης της μεταναστευτικής ροής προς την Αθήνα. Εξαιρέσεις παρουσιάζονται κυρίως μακριά από τον κεντρικό οδικό άξονα της χώρας, σε ορεινές περιοχές της Κεντρικής Ελλάδας, στη Δυτική Ελλάδα και στην Πελοπόννησο. Στις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας, αντίθετα, το μεταναστευτικό ισοζύγιο ήταν θετικό λόγω της αυξημένης παλιννόστησης, αφού η περιοχή αυτή είχε τροφοδοτήσει σε αρκετά μεγαλύτερο βαθμό τα μεταπολεμικά κύματα εξωτερικής μετανάστευσης.

1981-1991: ΜΕΙΩΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Κατά τη δεκαετία του '80 μειώνεται ο ρυθμός της πληθυσμιακής μεγέθυνσης των πόλεων, τόσο λόγω του περιορισμού της φυσικής αύξησης όσο και της ανάσχεσης των μεταναστευτικών εισροών. Για πρώτη φορά καταγράφηκε απώλεια πληθυσμού στο ΠΣ Πρωτευούσης, όπου οι εκροές υπερέιχαν της φυσικής αύξησης του πληθυσμού. Παράλληλα, ιδιαίτερα έντονες υπήρξαν οι εισροές στις γύρω από το ΠΣ περιοχές του Υπολοίπου Αττικής, κάτι που σημαίνει ότι οι απώλειες στο εσωτερικό του ΠΣ αφορούν κυρίως ανακατανομή του πληθυσμού στην ευρύτερη περιοχή του (προαστιοποίηση) και όχι τάσεις προς κάποια γενικότερη αστική αποκέντρωση.

Κατά την περίοδο αυτή η κινητικότητα από και προς τις αστικές περιοχές περιορίστηκε και η γεωγραφική δομή των σχετικών μετακινήσεων έγινε μάλλον δυσδιάκριτη. Ε.Α.

Τύπος φαινομένης μετανάστευσης

$$M = \Pi_{t+n} - \Pi_t - (Γ - Θ)$$

M: καθαρή μετανάστευση για τη χωρική ενότητα στη δεκαετία

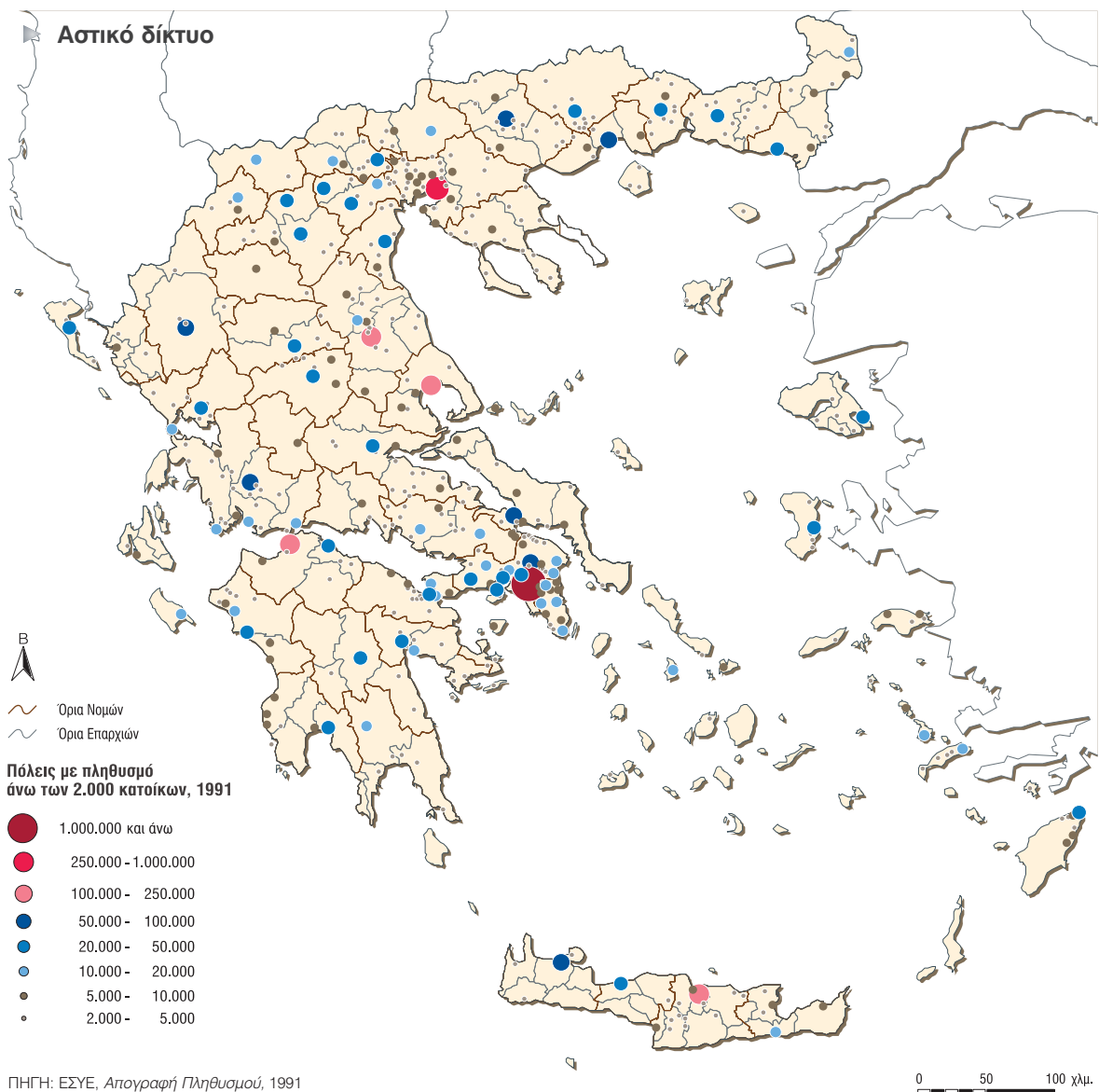
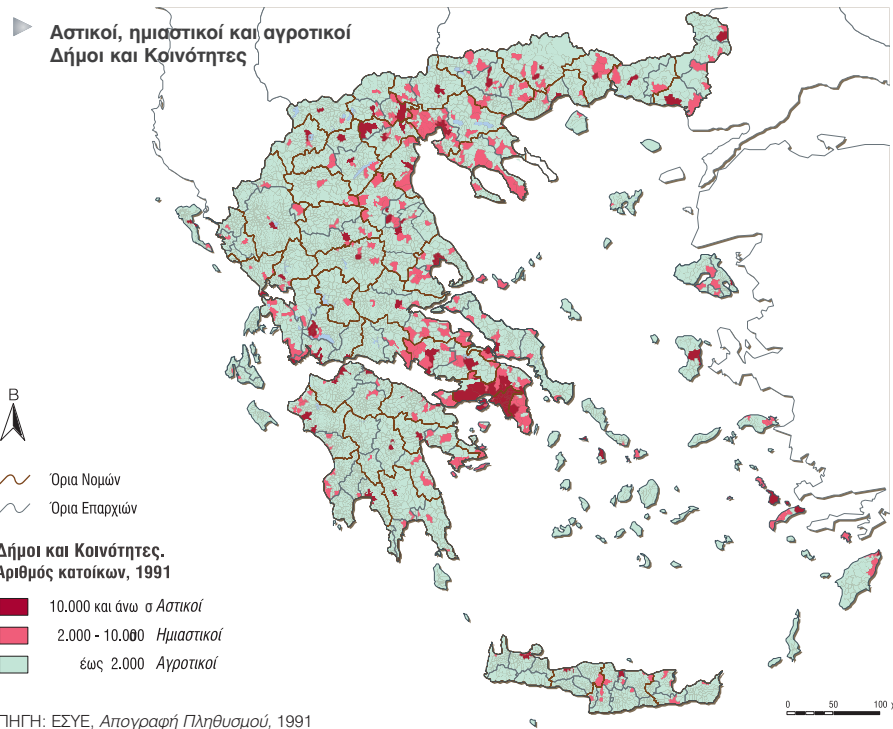
Π_{t+n} : πραγματικός πληθυσμός επόμενης απογραφής

Π_t : πραγματικός πληθυσμός προηγούμενης απογραφής

Γ : σύνολο γεννήσεων για την εξεταζόμενη δεκαετία

Θ : σύνολο θανάτων για την ίδια δεκαετία

αστικό δίκτυο

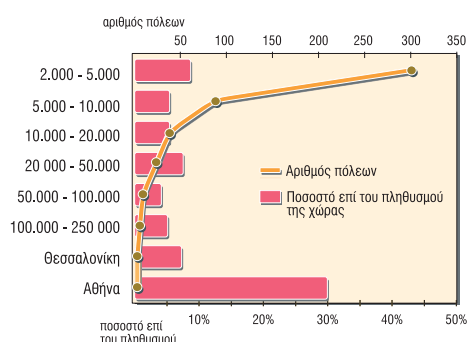
Η ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ

Το ελληνικό αστικό δίκτυο κυριαρχείται από την παρουσία μιας ιδιαίτερα μεγάλης πόλης για την κλίμακα της χώρας (τύπος δικτύου *primate city*), όπως συμβαίνει και σε άλλες χώρες με συγκεντρωμένη και συγκεντρωτική κεντρική διοίκηση και σχετική απουσία περιφερειακών οικονομικών και διοικητικών δομών.

Το 1991 υπήρχαν στην Ελλάδα έξι πόλεις με περισσότερους από 100.000 κατοίκους. Η Αθήνα αναπτύχθηκε εκ του μη όντος ως πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, αφού το 1848 είχε μόλις 32.000 κατοίκους, και σταδιακά συγκέντρωσε τη διοικητικο-πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας.

► **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Δήμοι και Κοινότητες με βάση το μέγεθος του πληθυσμού, 1991

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Αριθμός πόλεων κατά κατηγορία μεγέθους και ποσοστό στον πραγματικό πληθυσμό, 1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991

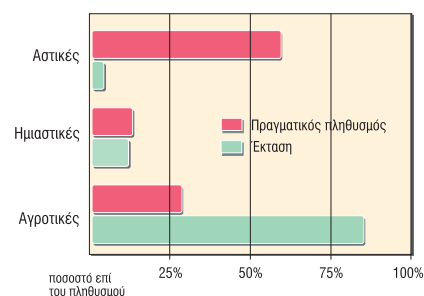
Η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε τον δεύτερο μεγάλο πόλο, ως ήδη ανεπτυγμένη αστική περιοχή, μετά την απελευθέρωση της Βόρειας Ελλάδας κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα. Η Πάτρα και ο Βόλος αναπτύχθηκαν ως περιφερειακά βιομηχανικά κέντρα, ενώ η Λάρισα και το Ηράκλειο είναι δημιουργήματα της μεταπολεμικής κυρίως περιόδου και στηρίχθηκαν στην αγροτική ενδοχώρα η πρώτη, και στις αγροτικές και τουριστικές δραστηριότητες το δεύτερο.

Η χωρική κατανομή των πόλεων μοιάζει να ακολουθεί ορισμένους κανόνες. Όσον αφορά τη γεωμορφολογία, το δίκτυο είναι αραιό στις ορεινές και πυκνό στις παράκτιες περιοχές. Οι μεγάλες πόλεις τοποθετούνται στον κεντρικό οδικό άξονα της χώρας, με τον οποίο η ανάπτυξή τους έχει αποκτήσει αμφίδρομη σχέση. Οι πόλεις των 20.000 έως 100.000 κατοίκων αναπτύσσονται σε σχετικά αραιή διάταξη στις χερσαίες και νησιωτικές πεδινές περιοχές, η οποία πυκνώνει σημαντικά γύρω από την περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας. Η πυκνωση αυτή σηματοδοτεί ένα σύστημα κόμβων των οποίων η ανάπτυξη είναι συνυφασμένη και αποτελεί όλο και περισσότερο οργανικό τμήμα της αθηναϊκής ανάπτυξης. Στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Θεσ-

► **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Δίκτυο πόλεων άνω των 2.000 κατοίκων, 1991

σαλονίκης εμφανίζεται ανάλογο φαινόμενο με κόμβους μικρότερου μεγέθους, ενώ στις πόλεις της αμέσως χαμηλότερης βαθμίδας οι δορυφορικοί κόμβοι απουσιάζουν.

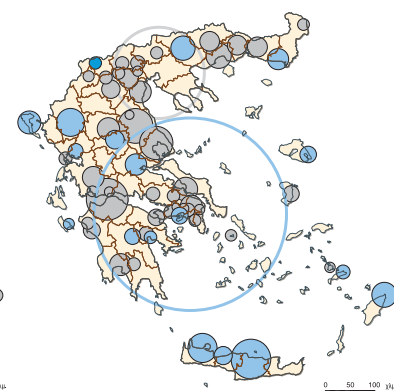
Η εμφάνιση δορυφορικών κόμβων και το μέγεθός τους μοιάζει να συναρτάται με το μέγεθος του κεντρικού κόμβου. Η χαρτογραφική εικόνα δεν αποδίδει τις διαδικασίες ανάπτυξης των δορυφορικών κόμβων και την ενδεχόμενη ενσωμάτωσή τους στον γειτονικό κυρίαρχο κόμβο, αφού αναπαριστά απλώς τη διοικητική υπόσταση της αστικοποίησης. Η εμφανιζόμενη δομή συχνά υπολείπεται της πραγματικότητας (όπως στην περίπτωση του Μενιδίου ή των Άνω Λιοσίων που εμφανίζονται ανεξάρτητα του ΠΣ Πρωτεύουσας, ενώ αποτελούν τμήμα του αθηναϊκού ιστού) ή προκαταλαμβάνει την εξέλιξη (όπως στο ΠΣ Βόλου, όπου εντάσσονται και Κοινότητες της ευρύτερης περιοχής). Ανάλογη παρατήρηση ισχύει και για τη χωρική διάταξη του ημι-αστικού χώρου, ο οποίος εμφανίζει σημαντική συγκέντρωση στις παρυφές των δύο μεγάλων αστικών κέντρων, αλλά και σε περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, σε απόσταση από σημαντικές πόλεις.

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991

Η ιεραρχική δομή του ελληνικού αστικού δικτύου δεν αντικατοπτρίζει ένα ιεραρχημένο δίκτυο οικονομικών δραστηριοτήτων με έντονη διαπλοκή και καταμερισμό εργασίας. Ο οικονομικός χώρος των ελληνικών πόλεων είναι μάλλον αποσπασματικός, με ανάλογες δραστηριότητες να αναπαράγονται σε μικρότερες ή μεγαλύτερες διαστάσεις. Η αποσπασματική αυτή δομή οφείλεται σε παράγοντες που εμποδίζουν την επικοινωνία, όπως η γεωμορφολογία και οι υποτυπώδεις υποδομές. Η σημαντική βελτίωση των υποδομών και η ανάπτυξη των παραγωγικών συστημάτων των πόλεων πέραν των παραδοσιακών τους ορίων είναι αναμενόμενο να μειώσει την αποσπασματικότητα του οικονομικού χώρου και προοιωνίζεται, ενδεχομένως, ένα νέο γύρο αστικής συγκέντρωσης με επίκεντρο τους ισχυρότερους πόλους, και κυρίως την πρωτεύουσα.

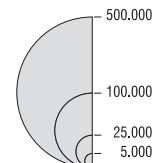
Θ.Μ. - Γ.Π.

**Αριθμός απασχολουμένων
κατά τομέα, 1991**

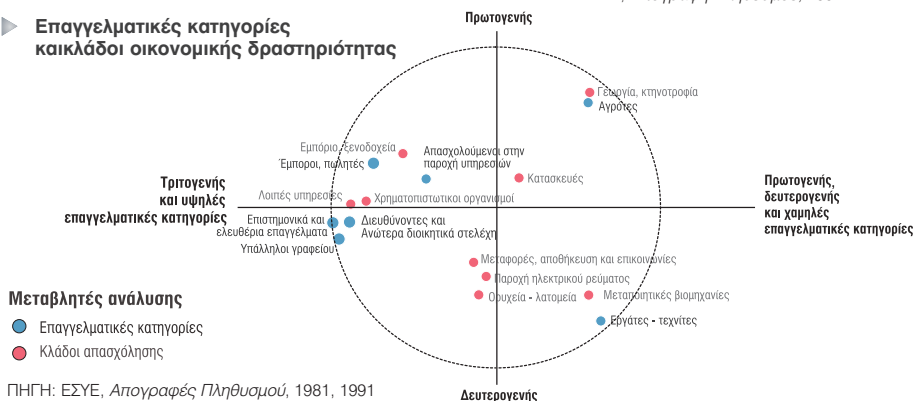
Μέσος όρος αστικών περιοχών

διπλάσιο του μέσου όρου και άνω
1,5 του μέσου όρου έως διπλάσιο του μέσου όρου
από τον μέσο όρο έως 1,5 του μέσου όρου
έως τον μέσο όρο

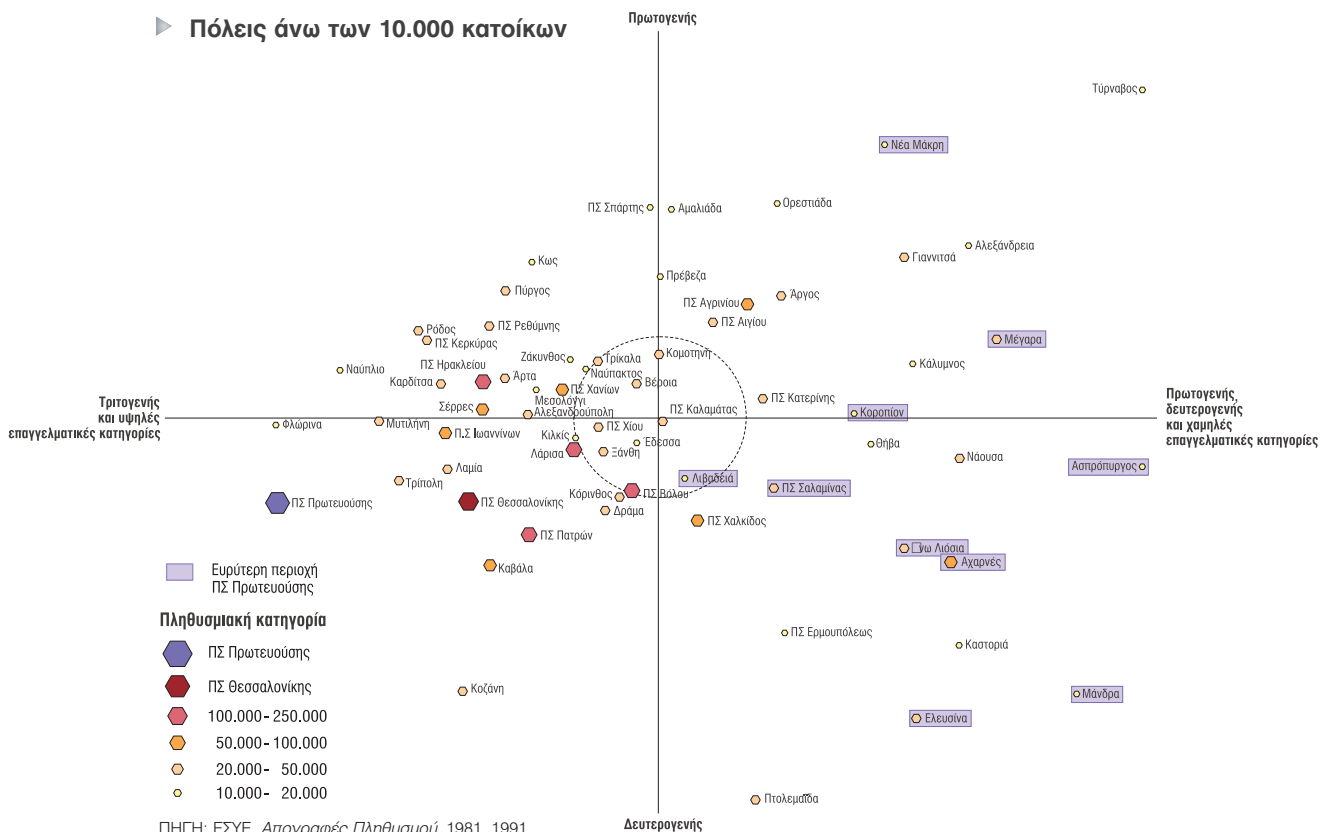
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991

Τριτογενής
και υψηλής
επαγγελματικές κατηγορίες

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, *Απογραφές Πληθυσμού*, 1981, 1991

Πρωτογενής

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ. Απογραφές Πληθυσμού. 1981, 1991

ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΣΤΟΥΣ ΚΟΜΒΟΥΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ

Οι ελληνικές πόλεις παρουσιάζουν χαμηλό βαθμό εξειδίκευσης, τόσο σε σχέση με την ανάπτυξη δραστηριότητας σε συγκεκριμένους κλάδους του δευτερογενούς τομέα όσο και σε σχέση με τη γενικότερη οικονομική τους δραστηριότητα.

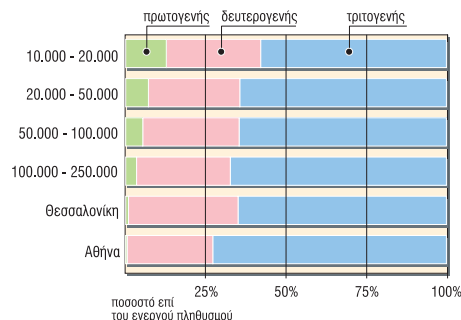
Ο πρωτογενής τομέας εμφανίζει –όπως είναι αναμενόμενο– μεγαλύτερο ειδικό βάρος στις μικρότερες πόλεις. Σημαντικός αριθμός των πόλεων με υψηλό ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα συγκεντρώνεται, ωστόσο, στην ευρύτερη περιφέρεια των δύο μεγάλων Πολεοδομικών Συγκροτημάτων (ΠΣ), τα οποία αποτελούν και τις σημαντικότερες εσωτερικές αγορές για τα σχετικά προϊόντα.

Η απασχόληση στον δευτερογενή τομέα εμφανίζει ιδιαίτερο ειδικό βάρος σε πόλεις που τοποθετούνται επί του κεντρικού οδικού άξονα της χώρας με μεγαλύτερη μεταξύ αυτών τη Θεσσαλονίκη, ενώ εκείνες που παρουσιάζονται ως εντονότερα εξειδικευμένες συνεχίζουν συνήθως κάποια τοπική παράδοση και δεν αποτελούν φαινόμενα νέων δυναμικών εξελίξεων (γυνοποιία στην Καστοριά, εξόρυξη λιγνίτη και ηλεκτροπαραγωγή στην Κοζάνη και την Πτολεμαίδα, ναυπηγική στην Ερμούπολη κτλ.). Πόλεις με ευρύτερη και μακρόχρονη βιομηχανική παράδοση, όπως η Πάτρα και ο Βόλος, έχουν χάσει σημαντικό τμήμα της σχετικής απασχόλησης.

Ο τριτογενής τομέας εμφανίζεται διογκωμένος σε πόλεις ιδιαίτερα ανόμοιες μεταξύ τους. Το ΠΣ Πρωτεύουσας συγκαταλέγεται μεταξύ αυτών, καθώς αποτελεί το διοικητικό κέντρο της χώρας. Συγκαταλέγονται όμως και πόλεις όπως το Καρπενήσι, η Φλώρινα και η Μυτιλήνη, όπου το υψηλό ποσοστό του τριτογενούς οφείλεται στην πολύ περιορισμένη ανάπτυξη όλων των τομέων πλην της Δημόσιας Διοίκησης. Μία ακόμη ομάδα πόλεων, που εμφανίζει υψηλό ποσοστό απασχόλησης στον τριτογενή τομέα, αποτελείται από νησιωτικές κυρίως πόλεις με έντονη τουριστική κίνηση, όπως το Ηράκλειο, τα νιά, η Κέρκυρα, η Ρόδος και το Ρέθυμνο.

Χρησιμοποιώντας μια πολυμεταβλητή ανάλυση (ανάλυση σε κύριες συνιστώσες) επί δεκαέξι μεταβλητών που αφορούν το ποσοστό απασχόλησης σε ορισμένους βασικούς κλάδους και επαγγέλματα στις ελληνικές πόλεις, οδηγείται κανείς στη διαπίστωση ότι υπάρχουν δύο βασικοί άξονες διαχωρισμού των πόλεων (διάγραμμα μεταβλητών). Ο οριζόντιος,

και βασικότερος, διαχωρίζει τις πόλεις που σημειώνουν υψηλά ποσοστά απασχολούμενων στις υπηρεσίες και στις υψηλές επαγγελματικές κατηγορίες από εκείνες που σημειώνουν υψηλά ποσοστά στη μεταποίηση ή στη γεωργία και τις εργατικές και αγροτικές επαγγελματικές κατηγορίες. Ο δεύτερος άξονας διαχωρίζει κυρίως την απασχόληση στον πρωτογενή και τον δευτερογενή τομέα, εντοπίζοντας μια τάση αμοιβαίου αποκλεισμού.

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1961, 1971, 1981, 1991

Η περιορισμένη διαφοροποίηση μεταξύ των πόλεων (διάγραμμα θέσης των πόλεων) ως προς τους δύο αυτούς άξονες – ένδειξη και της περιορισμένης εξειδίκευσής τους – είναι στην πραγματικότητα ακόμη μικρότερη, αφού η πλειονότητα των «πόλεων» που περιλαμβάνονται στο δεξιό τμήμα του διαγράμματος ανήκουν στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας και στην άμεση επιρροή της. Η τάση αμοιβαίου αποκλεισμού γεωργικών και μεταποιητικών δραστηριοτήτων είναι λοιπόν σε μεγάλο βαθμό πλασματική.

Η περιορισμένη τομεακή και κλαδική εξειδίκευση των ελληνικών πόλεων δεν σημαίνει ότι υπάρχει στασιμότητα όσον αφορά την ανάπτυξη νέων δυναμικών σχημάτων στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. Τέτοια σχήματα αναπτύσσονται, αλλά συνήθως χωροθετούνται στα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα, όπου η ταυτότητά τους χάνεται μέσα στον γενικό μέσο όρο. Η ανάδειξη των χωρικών σχημάτων εξειδίκευσης καθίσταται, συνεπώς, πιο ενδιαφέρουσα στο εσωτερικό των αστικών κέντρων.

Η συγκέντρωση της δυναμικής των νέων σχημάτων στους δύο μεγάλους πόλους αποτελεί σε τελική ανάλυση το λόγο για τον οποίο οι κυριότερες εξειδικεύσεις σε επίπεδο αστικού δικτύου περιορίζονται σε μεμονωμένες τοπικές εξειδικεύσεις παραδοσιακού χαρακτήρα χωρίς να παρουσιάζουν κάποια ιδιαίτερη γεωγραφική δομή. Τη μόνη εξαίρεση αποτελούν οι πόλεις με έντονη τουριστική δραστηριότητα, οι οποίες χωροθετούνται σχεδόν αποκλειστικά στη νησιωτική Ελλάδα.

Θ.Μ. - Γ.Π.

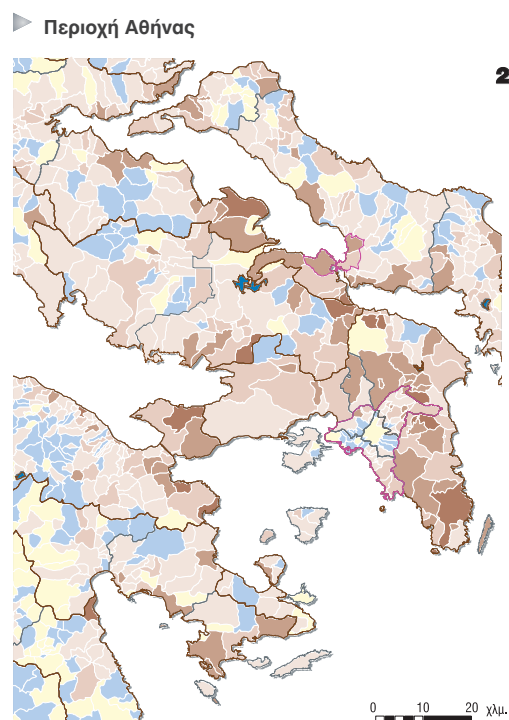
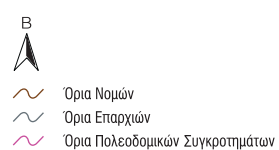
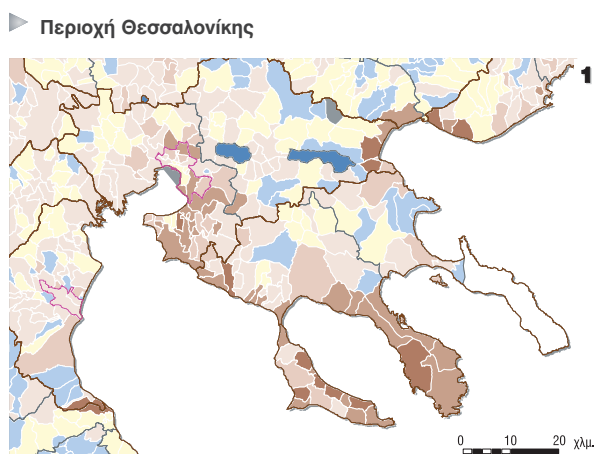
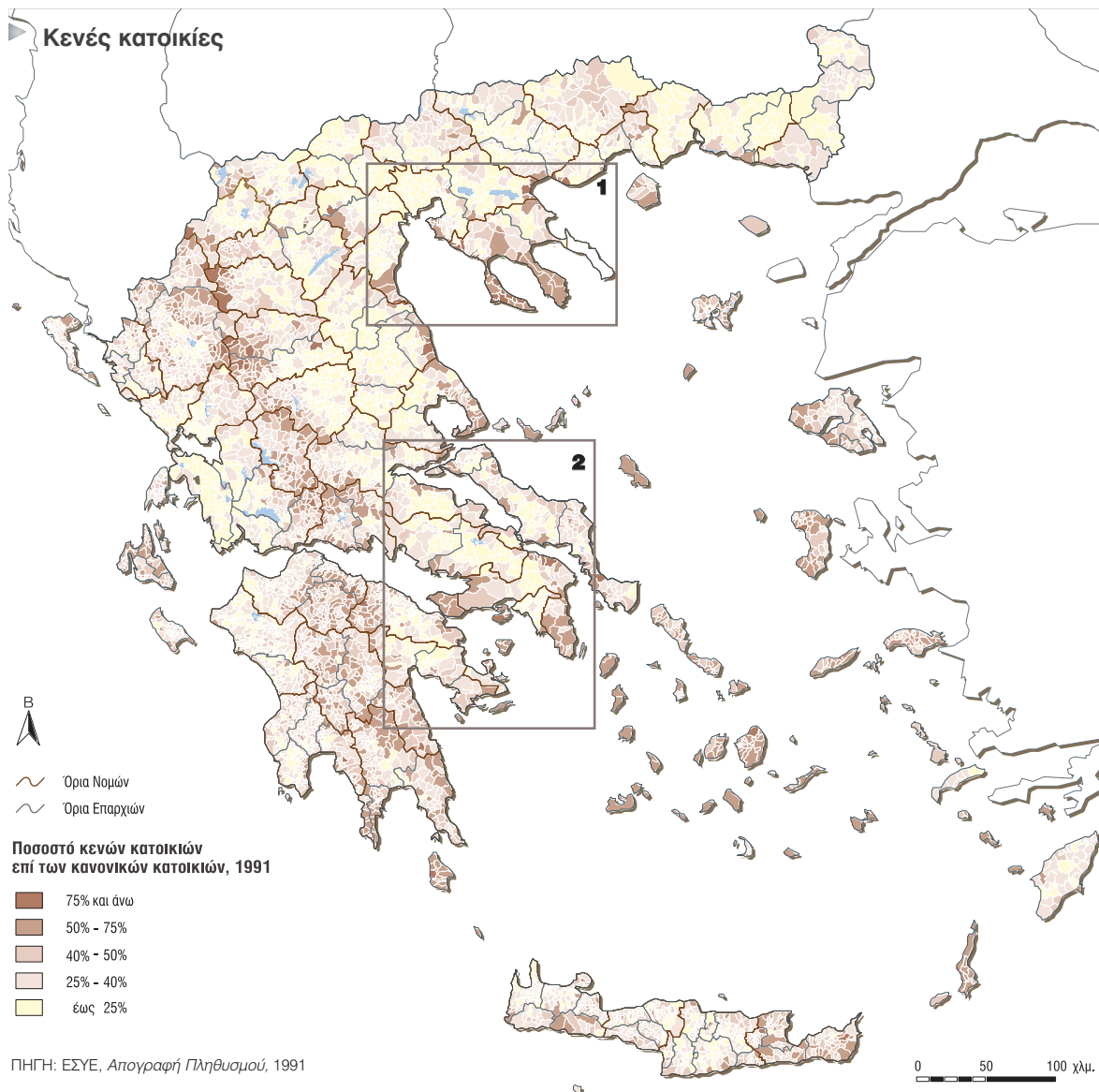
◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-3:** Ποσοστό και αριθμός απασχολούμενων στις πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας, 1991

▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3:** Ποσοστό απασχολούμενων στις πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και πληθυσμιακή κατηγορία, 1991

◀ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Οι δύο βασικότεροι άξονες διαφοροποίησης των ελληνικών πόλεων με βάση το ποσοστό της απασχόλησης σε διάφορους κλάδους/τομείς και επαγγέλματα και η θέση των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν ως προς τους άξονες αυτούς, 1991 (προϊόν ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες)

◀ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Οι δύο βασικότεροι άξονες διαφοροποίησης των ελληνικών πόλεων με βάση το ποσοστό της απασχόλησης σε διάφορους κλάδους/τομείς και επαγγέλματα και η θέση των πόλεων ως προς τους άξονες αυτούς, 1991 (προϊόν ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες)

ΚΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΚΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Ποσοστό κενών κατοικιών επί του συνόλου των κανονικών κατοικιών ανά Δήμο και Κοινότητα, 1991

▶ **Παραλίας Αυλίδας**
(τμήμα)

1969

1990

ΠΗΓΗ: ΓΥΣ

Η κατανομή των κενών κατοικιών στον ελληνικό χώρο συνδέεται διπλά με την ταχύρρυθμη μεταπολεμική αστικοποίηση. Η εσωτερική μετανάστευση οδήγησε στη βαθμιαία εγκατάλειψη των πλέον απομονωμένων τόπων κατοικίας και τη μετεγκατάσταση στα μικρότερα ή στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας. Με αυτή την έννοια δεν είναι παράδοξο ότι ο χάρτης των κενών κατοικιών αναπαράγει εν μέρει τον γεωφυσικό χάρτη της χώρας, με τις ορεινότερες Κοινότητες να παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά κενών κατοικιών.

Η εικόνα αυτή θα ήταν ακόμη πιο ευκρινής αν δεν υπήρχε η πρακτική της μετάβασης στον τόπο καταγωγής κατά την ημέρα της απογραφής του πληθυσμού. Η πρακτική αυτή αποβλέπει στην ενίσχυση των τοπικών εσόδων, τα οποία

εξαρτώνται από το μέγεθος του πληθυσμού, και αναδεικνύει τον χαμηλό βαθμό ενσωμάτωσης του πληθυσμού στην αστική Κοινότητα. Ο τόπος καταγωγής εξακολουθεί να κατέχει κεντρικότερη θέση στην ταυτότητα των κατοίκων της πόλης. Η κατάσταση αυτή συνδέεται και με τις πελατειακές διαδικασίες του ελληνικού πολιτικού συστήματος: οι κάτοικοι της πόλης διατήρησαν τις επαφές τους με το πελατειακό σύστημα και εξυπηρετήθηκαν κυρίως μέσω των δικτύων στον τόπο καταγωγής

ακόμη και για τα αιτήματά τους στον νέο «αστικό» τόπο κατοικίας. Η μακρόχρονη αναντιστοιχία του αριθμού των βουλευτών με τον αριθμό των κατοίκων στις εκλογικές περιφέρειες (υπερεκπροσώπηση των τόπων καταγωγής, υποεκπροσώπηση των αστικών τόπων κατοικίας) αποτελεί μία επιπλέον όψη της γεωγραφικής δομής των πελατειακών σχέσεων.

Ο δεύτερος τρόπος με τον οποίο συνδέονται οι κενές κατοικίες με τη μεταπο-

λεμική αστικοποίηση αφορά το φαινόμενο της παραθεριστικής κατοικίας στην ευρύτερη περιφέρεια των μεγάλων αστικών κέντρων. Είναι χαρακτηριστική η αύξηση των κενών κατοικιών στις παραλιακές Κοινότητες του Νομού Αττικής, των γειτονικών του Νομών και της Χαλκιδικής. Τα αθηναϊκά νοικοκυριά διαθέτουν παραθεριστική κατοικία σε ποσοστό της τάξεως του 15-20%. Μεγάλο τμήμα των κατοικιών αυτών αποτελούν νέες κατασκευές σε μικρή απόσταση από την πόλη. Η ιδιοκτησία παραθεριστικής κατοικίας παρουσιάζει σημαντική κοινωνική διάχυση, η οποία συνδέεται με τον τρόπο απόκτησής της που, σε πολλές περιπτώσεις, αποτέλεσε αναπαραγωγή των διαδικασιών της –συχνά αυθαίρετης– λαϊκής αυτοστέγασης. Στα μικρότερα αστικά κέντρα, η παραθεριστική κατοικία ταυτίζεται περισσότερο με τη γονική κατοικία στον τόπο καταγωγής. Η κατοικία αυτή, κατά κανόνα, βρίσκεται σε σχετικά μικρή απόσταση, καθώς η ακτίνα έλξης πληθυσμού των μικρότερων πόλεων είναι περιορισμένη.

Η περιαστική παραθεριστική κατοικία, ιδιαίτερα γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα, βρίσκεται σε φάση λειτουργικής αναδιάρθρωσης με τη μετατροπή ενός τμήματός της σε κύριες κατοικίες και την εν γένει αύξηση της χρήσης τους πέραν της παραδοσιακής παραθεριστικής περιόδου. Οι μεταβολές αυτές εισάγουν νέα χωρικά σχήματα στέγασης και, ενδεχομένως, νέα σχήματα κοινωνικού διαχωρισμού.

Υψηλό ποσοστό κενών κατοικιών παρουσιάζουν και οι τουριστικές περιοχές της χώρας. Το φαινόμενο αυτό –ανεξάρτητο της αστικοποίησης– τροφοδοτείται από την αύξηση των παραθεριστικών κατοικιών Ελλήνων και ξένων υπηκόων στις περιοχές αυτές (σε αριθμούς που υπολείπονται ωστόσο σημαντικά εκείνων της Ισπανίας ή της Πορτογαλίας) και, κυρίως, από τις μονάδες ενοικιαζόμενων δωματίων. Οι μονάδες αυτές δεν λειτουργούν συνήθως κατά την εποχή της απογραφής (Μάρτιος) και έτσι δεν μπορούν να διαχωριστούν από τις υπόλοιπες κενές κανονικές κατοικίες.

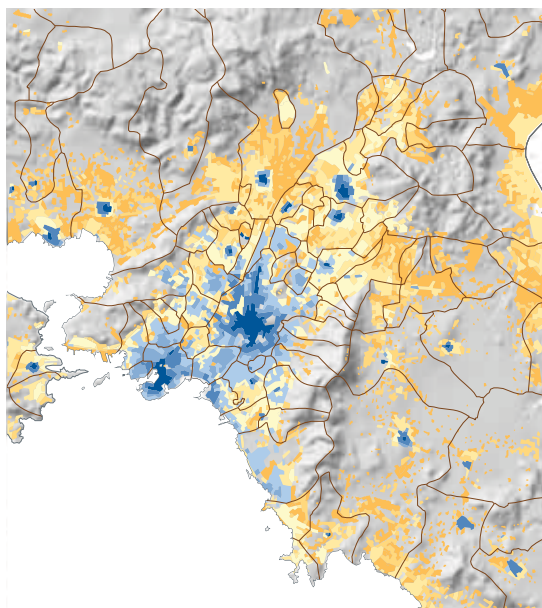
Θ.Μ.

▲ **ΕΙΚΟΝΕΣ 1-2:** Αεροφωτογραφίες της Παραλίας Αυλίδας Ν. Εύβοιας, 1969, 1990

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 2-3:** Ποσοστιαία μεταβολή του αριθμού των κενών κατοικιών μεταξύ 1981 και 1991 ανά Δήμο και Κοινότητα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης

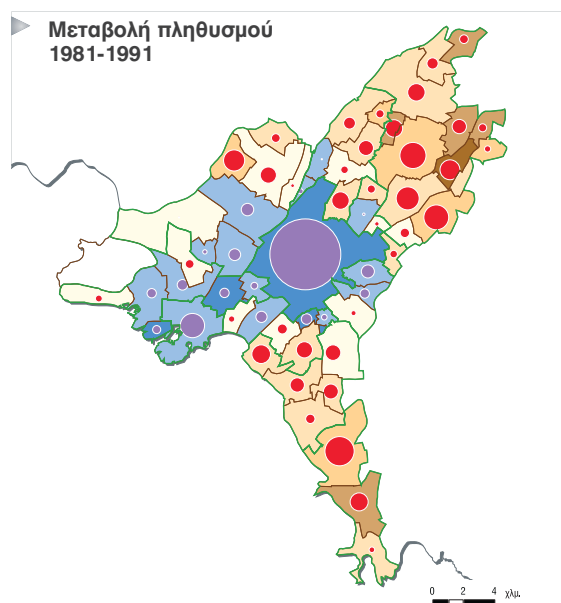
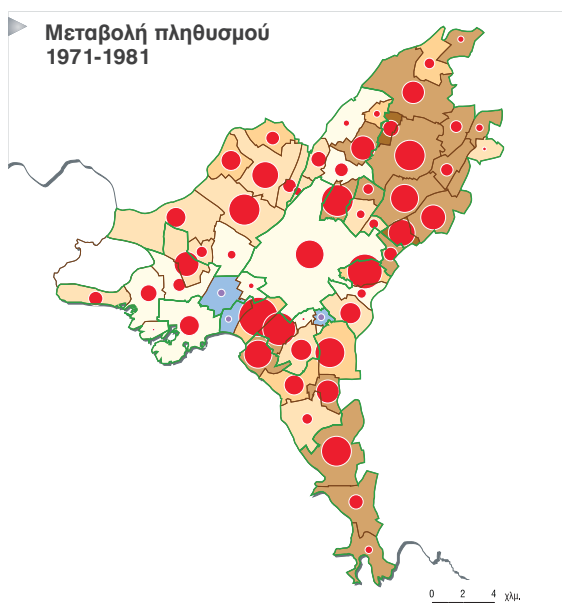
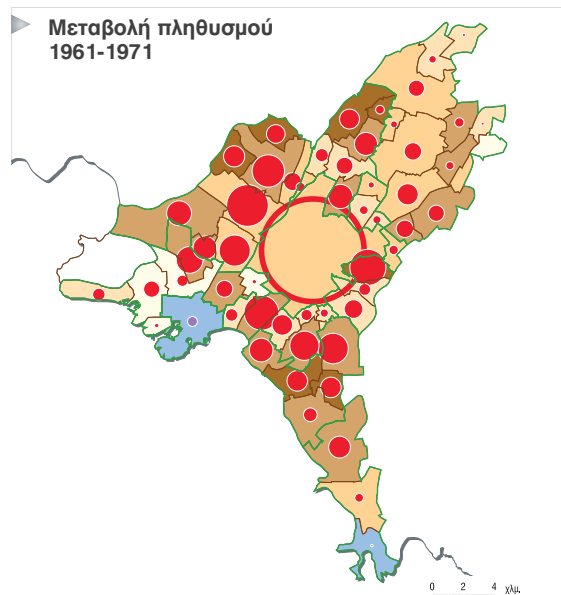
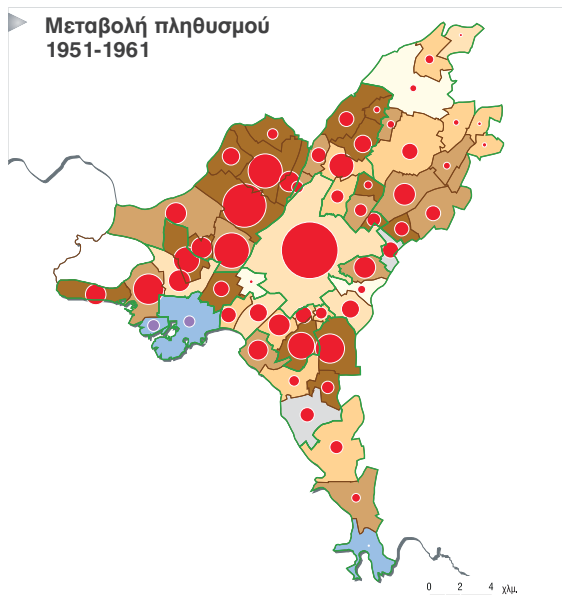

Το ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗΣ

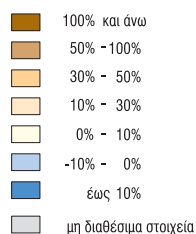

*στη δομή του ιστού των ελληνικών πόλεων
έχουν εγγραφεί τα ίχνη των ιδιόμορφων διαδικασιών της ελληνικής αστικοποίησης*

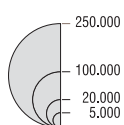
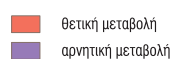
στάδια αστικής μεγέθυνσης

Ποσοστό μεταβολής του πραγματικού πληθυσμού

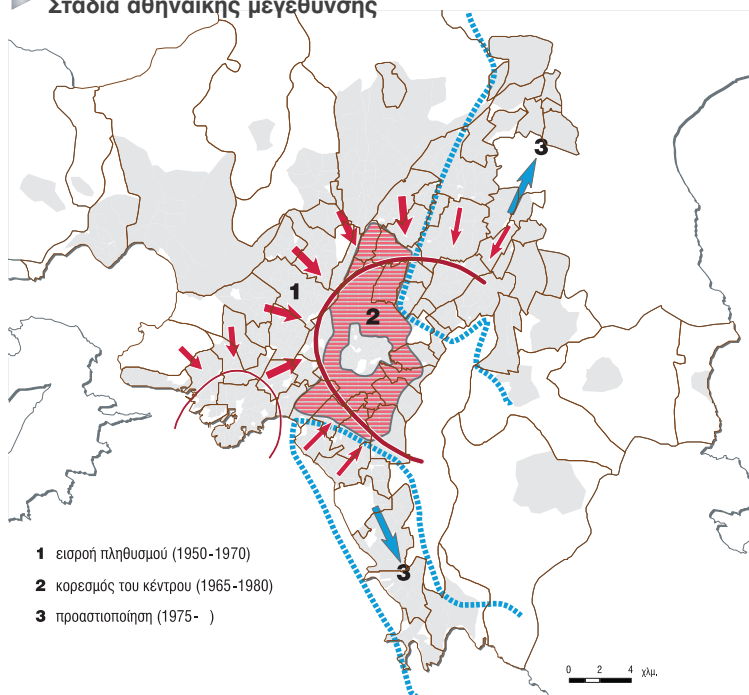

Μεταβολή του πραγματικού πληθυσμού

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991

Σταδια αθηναϊκής μεγέθυνσης

ΑΣΤΙΚΗ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΣΤΕΓΑΣΗΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

Η πληθυσμιακή μεγέθυνση της Αθήνας κατά τη μεταπολεμική περίοδο ακολούθησε γεωγραφικά σχήματα που είναι συνυφασμένα με κοινωνικά διαφοροποιημένες στεγαστικές διαδικασίες.

Η *λαϊκή αυτοστέγαση*, με χρονικό πλαίσιο τις δεκαετίες του '50 και του '60 και γεωγραφικό πλαίσιο τους Δήμους γύρω από το Δήμο Αθηναίων και ιδιαίτερα εκείνους της δυτικής πλευράς του Πολεοδομικού Συγκροτήματος (ΠΣ), αναφέρεται κυρίως σε αυτοκατασκευή με πρωτοβουλία και οργάνωση από τον τελικό χρήστη. Η λαϊκή αυτοστέγαση, που αφορούσε κυρίως τους νέους κατοίκους –δηλαδή λαϊκά στρώματα χειρωνακτών αγροτικής προέλευσης– αποτέλεσε τη διαδικασία με την οποία αναπτύχθηκε πρακτικά και η αυθαίρετη δόμηση. Κατά την ίδια περίοδο, και ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '50, η αυτοστέγαση (με την έννοια όμως της κατά παραγγελίαν οικοδόμησης) αποτέλεσε τον κυρίαρχο τρόπο απόκτησης κατοικίας και για τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα.

Στους περίπου 330.000 κατοίκους της δυτικής Αθήνας του 1951 προστέθηκαν κατά τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, σε δύο σχεδόν ισόποσες δόσεις ανά δεκαετία, περισσότεροι από 460.000 νέοι κάτοικοι. Πρόκειται για τον κύριο όγκο της λαϊκής αυτοστέγασης και της αυθαίρετης δόμησης μέσα στα όρια του ΠΣ Πρωτευούσης. Η φθίνουσα πορεία της πληθυσμιακής αύξησης στην περιοχή κατά τις δύο επόμενες δεκαετίες αντικατοπτρίζει τη μεγάλη μείωση της εσωτερικής μετανάστευσης, αλλά και το σχετικό κορεσμό και την υποβάθμιση της δυτικής περιφέρειας της πόλης, που δεν προσέλαυσε στη συνέχεια κατοίκους από τις άλλες περιοχές της.

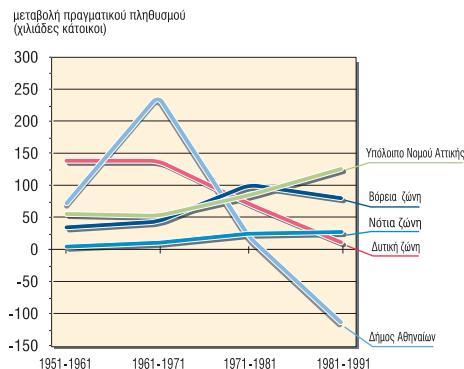
Η *αντιπαροχή*, με χρονικό πλαίσιο τις δεκαετίες του '60 και του '70 και γεωγραφικό πλαίσιο το Δήμο Αθηναίων και στη συνέχεια τους περί αυτόν Δήμους, εξυπηρέτησε όλο το κοινωνικό φάσμα με ιδιαίτερη έμφαση στα ευρύτερα μεσαία στρώματα. Τα λαϊκά στρώματα ενσωματώθηκαν στη σχετική διαδικασία κυρίως ως αγοραστές τελικών προϊόντων (διαμερισμάτων), τα οποία για διάφορους λόγους ήταν σχετικώς προσιτά.

Η έντονη οικοδόμηση με το σύστημα της αντιπαροχής οδήγησε στην πολύ σημαντική αύξηση του πληθυσμού του Δήμου Αθηναίων κατά τη δεκαετία του '60 (240.000 επιπλέον κάτοικοι περίπου), αλλά και στη σημαντική αύξηση του πληθυσμού στους όμορους Δήμους της ανα-

τολικής και νότιας πλευράς του. Με το οικοδομικό αυτό σύστημα στεγάστηκε σημαντικό τμήμα των 775.000 περίπου νέων κατοίκων των περιοχών αυτών, αλλά και πολλοί παλαιότεροι κάτοικοι. Η αντιπαροχή αναπτύχθηκε από το κέντρο προς την άμεση και στη συνέχεια την ευρύτερη περιφέρεια, ιδιαίτερα από τη βορειοανατολική μέχρι τη νότια πλευρά.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Πληθυσμιακή μεταβολή κατά ευρείες χωρικές ενότητες στο εσωτερικό του ΠΣ Πρωτευούσης και στο Υπόλοιπο Αττικής, 1951-1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991

Η *οικοδόμηση στα προάστια*, με χρονικό πλαίσιο την περίοδο μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70 και γεωγραφικό πλαίσιο κατ' αρχάς το βορειοανατολικό τμήμα του ΠΣ και στη συνέχεια το νότιο και ευρείες περιοχές του Υπολοίπου Αττικής, περιλαμβάνει τόσο διαδικασίες αυτοστέγασης –κυρίως με την έννοια της κατά παραγγελίαν οικοδόμησης και πολύ λιγότερο πλέον ως λαϊκή αυτοκατασκευή– όσο και επιχειρηματικής οικοδόμησης με ή χωρίς τη διαδικασία της αντιπαροχής.

Οι στεγαστικές διαδικασίες κατά την τέταρτη μεταπολεμική δεκαετία, με τη μηδενική σχεδόν πληθυσμιακή μεταβολή για το ΠΣ, αναφέρονται κυρίως σε εσωτερικές μετακινήσεις του πληθυσμού. Η δυτική Αθήνα της αυτοστέγασης, αλλά και περιοχές που οικοδομήθηκαν έντονα με το σύστημα της αντιπαροχής (Ζωγράφου, Καλλιθέα, Πειραιάς κτλ.) παρουσιάζουν πληθυσμιακή κάμψη, η οποία στο Δήμο Αθηναίων είναι πολύ εντονότερη. Η στασιμότητα του πληθυσμού στη δυτική Αθήνα είναι αποτέλεσμα «παγίδευσης» στα χαμηλής ποιότητας προϊόντα της αυτοστέγασης και στο υποβαθμισμένο περιβάλλον τους. Ο Δήμος Αθηναίων, αντίθετα, που υπήρξε ο κατεξοχήν χώρος εγκατάστασης των υψηλότερων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών της πόλης, εγκαταλείφθηκε από σημαντικό τμήμα των κατηγοριών αυτών ως επακόλουθο της υποβάθμισης των συνθηκών ζωής που επέφερε η έντονη οικοδόμηση και η μεγάλη αύξηση της πληθυσμιακής πυκνότητας.

Θ.Μ.

◄ **ΧΑΡΤΕΣ 1-4:** Απόλυτη και σχετική μεταβολή του πληθυσμού κατά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτευούσης ανά δεκαετία, 1951-1991

◄ **ΧΑΡΤΗΣ 5:** Σχηματική απόδοση των γεωγραφικών ορίων των τριών βασικών στεγαστικών συνιστωσών (αυτοστέγαση, αντιπαροχή, προαστιακή οικοδόμηση) της αθηναϊκής μεγέθυνσης κατά τη μεταπολεμική περίοδο

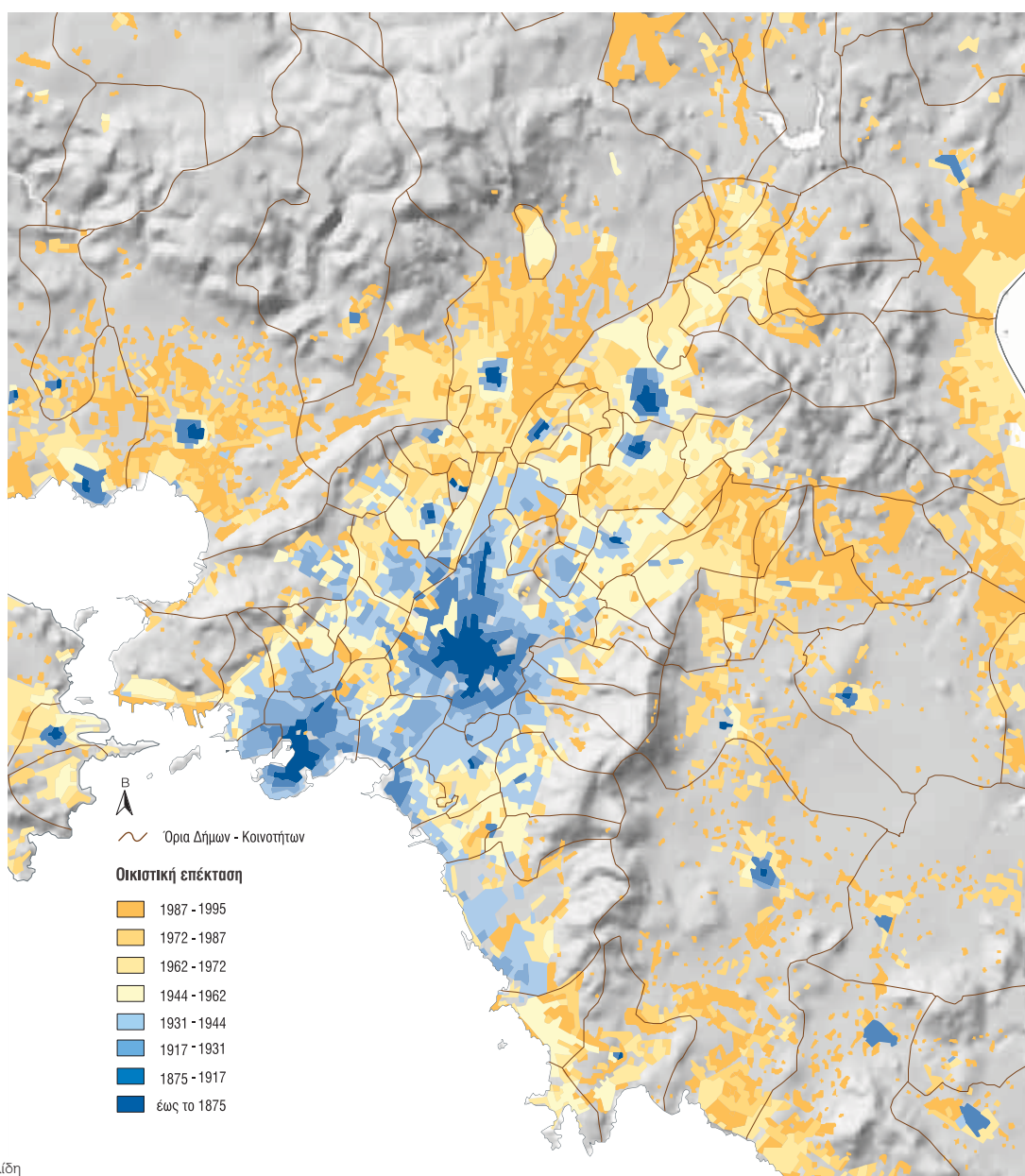
ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Η Αθήνα βρίσκεται σε μια περιοχή που κατοικείται διαρκώς από την εποχή της πρώτης νεολιθικής εγκατάστασης, δηλαδή περισσότερο από 5.000 χρόνια. Ωστόσο, τα ίχνη της συνέχειας στην αστική ζωή της Αθήνας είναι μάλλον δυσδιάκριτα, λόγω της εξαιρετικά μεγάλης μεγέθυνσης της πόλης κατά την πρόσφατη περίοδο, όσον αφορά τόσο τον πληθυσμό όσο και την επιφάνεια που καλύπτει ο αστικός ιστός. Στην Αθήνα συνυπάρχουν στοιχεία του κλασικού της παρελθόντος και της δεσπόζουσας πρόσφατης οικοδόμησής της, ενώ μοιάζουν να λείπουν ίχνη των ενδιαμέσων περιόδων που συνήθως συγκροτούν τη φυσιογνωμία των περισσότερων ευρωπαϊκών πόλεων. Μέχρι τον 19ο αιώνα η κλίμακα της πόλης παρέμεινε

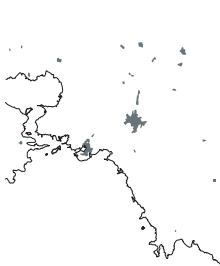
σταθερή και περιορισμένη, κάτι που εν μέρει διακρίνεται στη μορφολογία του κεντρικού της πυρήνα και στη σύνδεση με το λιμάνι του Πειραιά.

Η σύγχρονη ανάπτυξη της πόλης χαρακτηρίζεται από τη γρήγορη αντικατάσταση του παλαιού ιστού και από τις νέες επεκτάσεις. Η έλευση των προσφύγων της Μικράς Ασίας κατά τα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου, η γεωγραφική συγκέντρωση της βιομηχανικής και γενικότερης οικονομικής ανάπτυξης κατά τη μεταπολεμική περίοδο και η συνακόλουθη εσωτερική μετανάστευση αποτέλεσαν τους βασικούς μοχλούς της γρήγορης αθηναϊκής μεγέθυνσης. Η απότομη αυτή μεγέθυνση δημιούργησε σημαντικά προβλήματα στέγασης, τα οποία λύθηκαν με ιδιότυπους τρόπους στο πλαίσιο μιας κοινωνίας που δεν διέθετε συγκροτημένο

► Περίοδοι οικιστικής επέκτασης

έως το 1875

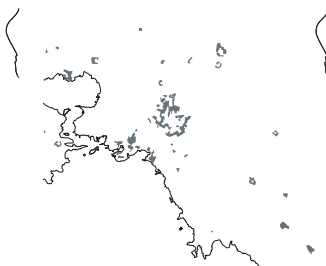

Η Αθήνα αναγορεύεται σε πρωτεύουσα και μαζί με τον Πειραιά αποτελεί το μεγαλύτερο βιομηχανικό κέντρο της χώρας. Η επιφάνειά της καλύπτει 12,3 χλμ.² που ισοδυναμούν με 2,5% της σημερινής έκτασής της.

ΠΗΓΗ: KAUPERT, A. (1882), *Karten von Attika*, 1:25.000, Geographische Ver. Dietrich Reimer, Berlin, *τελευταίες αποτυπώσεις 1875-78*.

CURTIUS, E., KAUPERT, A. (~ 1875), *Karten von Attika*, Bl I, 1:12.500, Lith. Anst. v. Leopold Kraatz, Berlin.

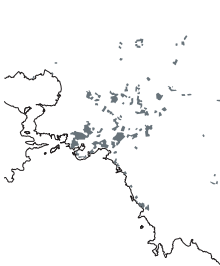
1875-1917

Οι επεκτάσεις της περιόδου αυτής ακολουθούν κυρίως τη γραμμική εγκατάσταση των βιομηχανικών μονάδων δίπλα στον Κηφισό και εκτείνονται σε 23,6 χλμ.². Η επιφάνεια της πόλης στο τέλος της περιόδου αποτελούσε το 7,3% της σημερινής.

ΠΗΓΗ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ (1917), *Χάρτης της Ελλάδος*, Αττική, φύλλο 1, 1:100.000

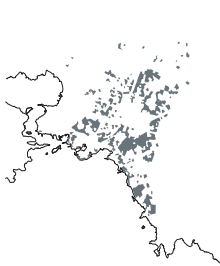
1917-1931

Έλευση των προσφύγων της Μικράς Ασίας. Επείγουσα και πρόχειρη πολεοδόμηση στην περιφέρεια του υπάρχοντος ιστού. 29,8 χλμ.² επεκτάσεων και συνολική επιφάνεια που κάλυπτε το 13,4% της σημερινής.

ΠΗΓΗ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ (1925-31), *Τοπογραφικός χάρτης της Αττικής*, 1:20.000

1931-1944

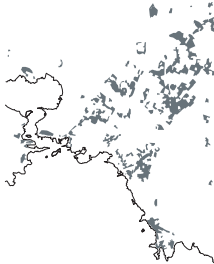

Αστικές επεκτάσεις κατά το τέλος της προπολεμικής περιόδου και αυξημένος λαϊκός έλεγχος του έγγειου παράγοντα. Διαμόρφωση του τριγώνου των λαϊκών προαστίων. 46,5 χλμ.² επεκτάσεων και συνολική επιφάνεια που κάλυπτε το 22,9% της σημερινής.

ΠΗΓΗ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ (1944), *Χάρτης της Ελλάδος*, Αθήνα, 1:20.000, 3η έκδοση

ΠΗΓΗ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ (1945), *Χάρτης της Ελλάδος*, Αθήνα, 1:50.000, 1η έκδοση.

1944-1962

Αγροτική έξοδος και πρώτη περίοδος έντονης αστικοποίησης με εκτός σχεδίου δόμηση στην περιφέρεια του υπάρχοντος ιστού. 73,9 χλμ.² επεκτάσεων και συνολική επιφάνεια που κάλυπτε το 38% της σημερινής.

ΠΗΓΗ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ-ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ (1962), *Χάρτης του Λεκανοπεδίου των Αθηνών και του Θριασίου Πεδίου*, 1:50.000

1962-1972

Συνέχιση της αγροτικής εξόδου και της εκτός σχεδίου δόμησης, ιδιαίτερα στο βορειοδυτικό άκρο. Ένταση της δόμησης στο κέντρο και εμφάνιση της περιστατικής δευτερεύουσας-παραθεριστικής δόμησης. 98,6 χλμ.² επεκτάσεων και συνολική επιφάνεια που κάλυπτε το 58,1% της σημερινής.

ΠΗΓΗ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ (1974-75), *Χάρτης της Ελλάδος*, Αττική, 1:50.000, αποτυπώσεις 1972

1972-1987

Επεκτάσεις εκτός Λεκανοπεδίου σε εποχή μείωσης της αθηναϊκής έλξης και πληθυσμιακής αναδιάρθρωσης στο εσωτερικό της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ. Συνέχιση της επέκτασης σε χώρους δευτερεύουσας-παραθεριστικής κατοικίας. 71,8 χλμ.² επεκτάσεων και συνολική επιφάνεια που κάλυπτε το 75% της σημερινής.

ΠΗΓΗ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ (1988-92), *Χάρτης της Ελλάδος*, Αττική, 1:50.000, αποτυπώσεις 1987

1987-1995

Συνέχιση των εκτός Λεκανοπεδίου επεκτάσεων σε μια περίοδο περιορισμένης πληθυσμιακής ανάπτυξης. 134,7 χλμ.² επεκτάσεων.

ΠΗΓΗ: ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΑΘΗΝΑΣ-ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ ΕΠΕ (1996), *Ορθοφωτοχάρτης δορυφορικής εικόνας SPOT*, Αττική, 1:50.000, αποτυπώσεις 15.7.1995 και 15.9.1995

▲ **ΧΑΡΤΕΣ 2-9:** Επεκτάσεις του αστικού ιστού στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1875-1995

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Διαδοχικές επεκτάσεις του αστικού ιστού στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1875-1995

κράτος πρόνοιας και, ως εκ τούτου, δεν οργάνωσε κεντρικά τη σχεδίαση και επίλυση των σχετικών προβλημάτων. Η βασικότερη επίπτωση όσον αφορά την επέκταση του αστικού ιστού εμφανίζεται στις διαδοχικές απρογραμματίστες επεκτάσεις του, αποτέλεσμα των ατομικών στεγαστικών στρατηγικών των ιδίων των οικιστών. Εξάλλου, η ταχεία κοινωνική διάδοση του ιδιωτικού αυτοκινήτου κατά τις τελευταίες δεκαετίες συνέβαλε στη βαθμιαία επέκταση του ιστού της πόλης εκτός του λεκανοπεδίου, καθώς και στη σταδιακή μετατροπή περιοχών παραθερισμού σε περιοχές μόνιμης κατοικίας. Με τον τρόπο αυτό ο ιστός της πόλης επεκτάθηκε παρακάμπτο-

ντας τα γεωμορφολογικά εμπόδια και χαλαρώνοντας την εξάρτηση της χωροθέτησης της κατοικίας από το κέντρο.

Η επέκταση του αθηναϊκού ιστού έχει συνολικά διαταξικό χαρακτήρα. Ωστόσο, η πρώτη μεταπολεμική περίοδος ανήκει κυρίως στις επεκτάσεις που αφορούν την περιφερειακή δόμηση (νόμιμη και αυθαίρετη) των εσωτερικών μεταναστών (χειρωνακτών αγροτικής προέλευσης), ενώ οι πιο πρόσφατες επεκτάσεις αφορούν περισσότερο την προαστιακή εγκατάσταση υψηλών και μεσαίων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών, σε μια περίοδο όπου η μεγέθυνση της πόλης έχει ανακοπεί σημαντικά.

Κ.Α.

Ο ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΣ ΙΣΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

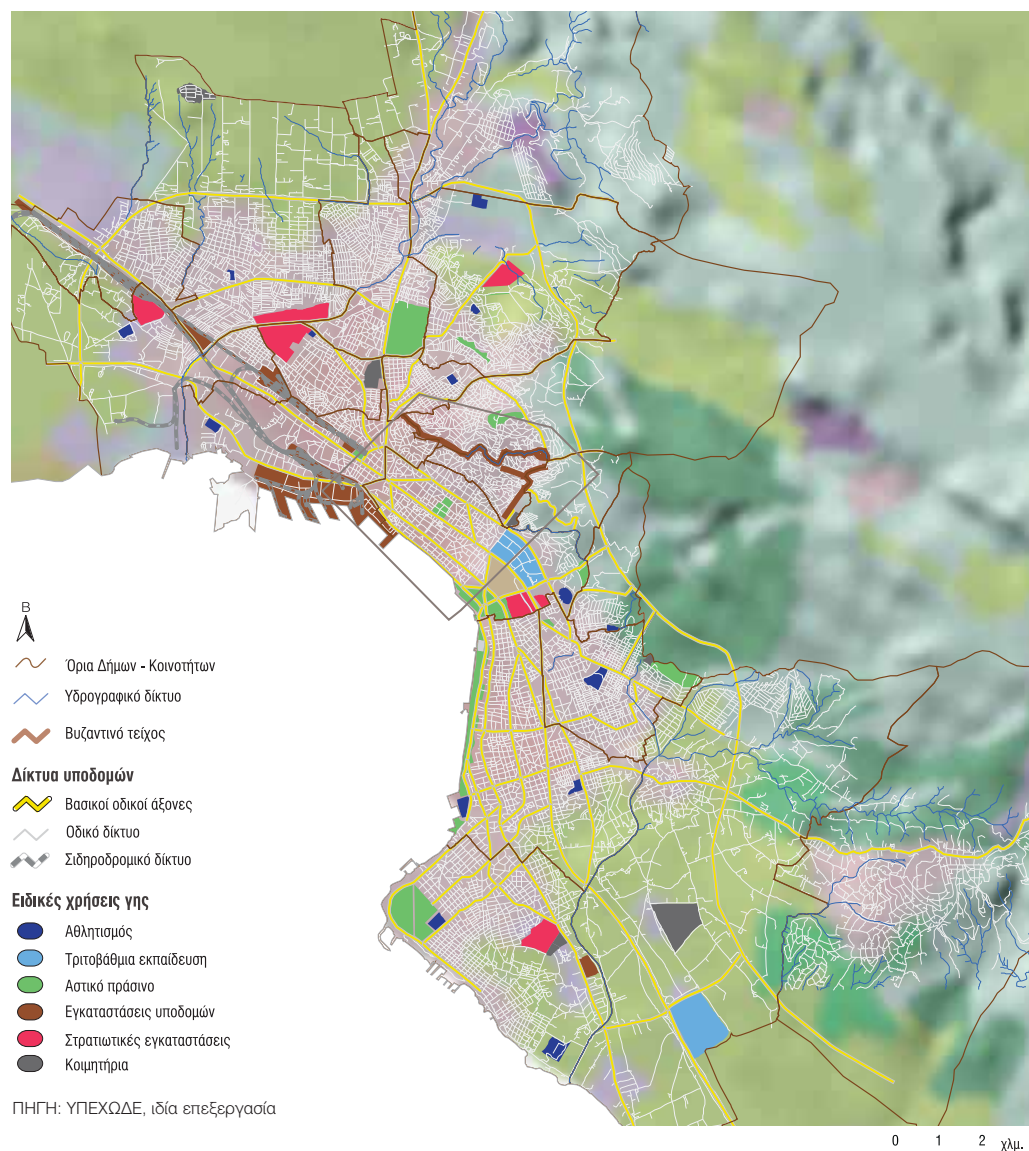
Η Θεσσαλονίκη αποτελεί αξιόλογο δείγμα μεγάλου μεσογειακού λιμανιού, όπου ο πολιτισμός της Ανατολής αναμείχθηκε με τον ελληνικό, αλλά και με τις νεότερες ιδέες της Δυτικής Ευρώπης. Η ανάμειξη αυτή είχε επιπτώσεις και στον αστικό χώρο, όπου διαφορετικές φυλετικές και θρησκευτικές ομάδες επέδρασαν με διαφορετικό τρόπο στον ανθρωπογενή χώρο, μέσα από τις ιδιαίτερες πρακτικές διαβίωσής τους.

Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο για την ανάπτυξη της πόλης στη σύγχρονη εποχή αποτέλεσε η προσπάθεια αναμόρφωσης στο πλαίσιο των μεγάλων αλλαγών που επιχείρησε η Οθωμανική Αυτοκρατορία με τα Τανζιμάτ (εκσυγχρονιστικά διατάγματα). Η αναβάθμιση του λιμανιού και η κατασκευή του Σιδηροδρομικού δικτύου Βελιγραδίου-Σκοπίων-Θεσσαλονίκης, μαζί με τη δημιουργία εμπορι-

κού θαλάσσιου μετώπου έδωσε στην πόλη τη δυναμική της οικιστικής επέκτασης εκτός των τειχών, που επιτράπη και επίσημα μετά το 1879. Την περίοδο αυτή είναι εμφανείς δύο οικιστικές τάσεις: βορειοδυτικά αναπτύσσεται η συνοικία Cayir (Λιβάδι) και νοτιοδυτικά η συνοικία Hamidiye (Πύργοι).

Μετά την ενσωμάτωση της Μακεδονίας το 1912 στο ελληνικό κράτος, η Θεσσαλονίκη γνώρισε μεγάλες πληθυσμιακές ανακατατάξεις. Το κράτος ανέλαβε πρωτοβουλίες για τη ρύθμιση του αστικού χώρου, φαινόμενο μοναδικό για τα ελληνικά δεδομένα. Αφετηρία αυτής της προσπάθειας, μετά την πυρκαγιά του 1917 που δημιούργησε 72.000 άστεγους, αποτέλεσε το γενικό σχέδιο του Hebrard (1918-1921). Το σχέδιο αυτό υιοθετούσε τολμηρούς πληθυσμιακούς στόχους (350.000 κατ.) και επιδίωκε την ενιαία σύλληψη και τη ριζική αναδιάρθρωση του αστικού χώρου με καθαρά νεοκλασική πολεοδομική δομή. Η

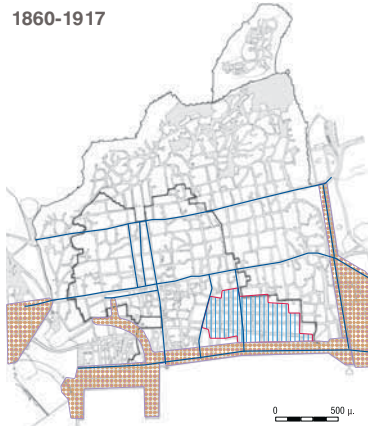
► Αστικός ιστός και βασικές χρήσεις γης

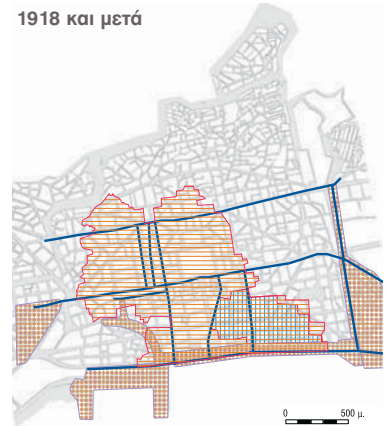
Έως το 1860

1860-1917

1918 και μετά

Η Θεσσαλονίκη θεωρούνταν μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα καθαρά οθωμανική πόλη, που με βυζαντινές οχυρώσεις αποτελούσε μια τυπική *intra muros* (εντός των τειχών) αστική περιοχή. Το οδικό της δίκτυο περιλάμβανε τρεις μεγάλες οδούς ενώνοντας τις βασικές πύλες των τειχών. Μεταξύ αυτών υπήρχε ένας λαβύρινθος στενών δρόμων που συχνά κατέληγαν σε αδιέξοδα. Εκτός των τειχών υπήρχαν μόνο κάποιες αγορές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις.

Εμφανείς οι προσπάθειες εξωραϊσμού της πόλης. Ιεραρχήθηκε το οδικό δίκτυο. Κατεδαφίστηκαν οι παραθαλάσσιες οχυρώσεις και κατασκευάστηκε σιδηροδρομικός σταθμός και προβλήτα εκφόρτωσης. Από το 1879 επιτράπηκε η επέκταση εκτός των τειχών της πόλης και κατεδαφίστηκαν τα ανατολικά τείχη. Η πόλη απέκτησε μέτωπο προς τη θάλασσα με έντονη εμπορική δραστηριότητα. Το 1890 καταστράφηκε από πυρκαγιά τμήμα του κέντρου και πολεοδομήθηκε.

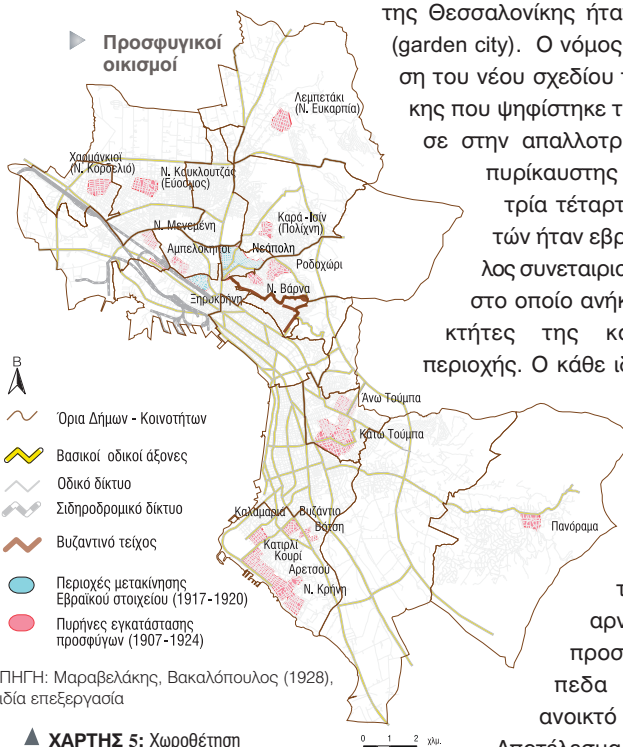
Διακρίνονται έντονα τα σημάδια της οθωμανικής περιόδου στην Άνω Πόλη, καθώς και οι νεοκλασικές-μνημειακές επεμβάσεις στην πυρκαυστή ζώνη του 1917. Οι επεκτάσεις της πόλης ενοποιήθηκαν με την εντός των τειχών ζώνη. Το βιομηχανικό προάστιο που προέβλεπε το γενικό σχέδιο του 1918 στην περιοχή Βαρδάρι δεν έγινε ποτέ. Το λιμάνι και το σιδηροδρομικό δίκτυο εξακολούθησαν να έλκουν βιομηχανικές και βιοτεχνικές λειτουργίες στη δυτική περιοχή της πόλης.

ΠΗΓΗ: Δημητριάδης (1983), Γερολύμου (1996), ίδια επεξεργασία

- Αστικός ιστός
- Επεμβάσεις στον αστικό ιστό
- Διάνοξη βασικών αξόνων
- Πυρκαγιά του 1880
- Πυρκαγιά του 1917
- Κατεδάφιση τειχών-διανοίξεις

▲ ΧΑΡΤΕΣ 2-4: Εξέλιξη του αστικού ιστού και βασικές επεμβάσεις στην εντός των τειχών περιοχή του Δ. Θεσσαλονίκης 1860-1990

ΠΗΓΗ: Μαραβέλακης, Βακαλόπουλος (1928), ίδια επεξεργασία

▲ ΧΑΡΤΗΣ 5: Χωροθέτηση βασικών προσφυγικών οικισμών στο ΠΣ Θεσσαλονίκης, 1928

▲ ΧΑΡΤΗΣ 1: Αστικός ιστός και βασικές χρήσεις του ΠΣ Θεσσαλονίκης, 1994

κεντρική πυρκαυστή ζώνη περιλάμβανε μνημειακές παρεμβάσεις με μεγάλες τεμνόμενες λεωφόρους και συμμετρικούς ανοιχτούς χώρους. Προέβλεπε, μεταξύ άλλων, οργανωμένη βιομηχανική ζώνη, ΒΔ της πλατείας Βαρδάρι, σε περιοχή όπου ήδη είχε αναδειχθεί σε πόλο βιομηχανικής ανάπτυξης, λόγω της ύπαρξης του σιδηροδρομικού δικτύου. Το νέο αρχιτεκτονικό πρότυπο που προωθήθηκε για τα προάστια της Θεσσαλονίκης ήταν η κηπούπολη (garden city). Ο νόμος για την εκτέλεση του νέου σχεδίου της Θεσσαλονίκης που ψηφίστηκε το 1918, οδήγησε στην απαλλοτρίωση όλης της πυρκαυστής ζώνης (όπου τα τρία τέταρτα των ιδιοκτητών ήταν εβραίοι) προς όφελος συνεταιριστικού γραφείου στο οποίο ανήκαν όλοι οι ιδιοκτήτες της κατεστραμμένης περιοχής. Ο κάθε ιδιοκτήτης λάμβανε αποζημίωση ίση με την αξία του οικοπέδου και κανείς δεν είχε το δικαίωμα να αρνηθεί αυτή την προσφορά. Τα οικοπέδα πωλούνταν σε ανοικτό πλειστηριασμό. Αποτέλεσμα ήταν να εκδιωχθούν όλοι οι μικροϊδιοκτήτες στις παρυφές της πόλης και να δομηθεί καθ' ύψος το κέντρο με μεγάλη πυκνότητα, αφού για πρώτη φορά στην Ελλάδα εφαρμόστηκε ο θεσμός της κάθετης ιδιοκτησίας.

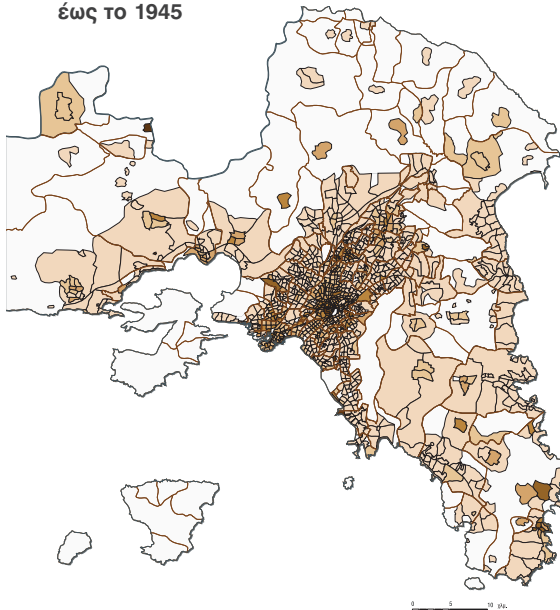
Επόμενο μεγάλο σταθμό για την πολεοδομική και κοινωνική συγκρότηση της πόλης αποτέλεσε η εγκατάσταση των προσφύγων (που προέρχονταν κυρίως από την Ανατολική Ρωμυλία, τον Πόντο και τη Μικρά Ασία) σε νέους οικισμούς στην περιφέρεια της πόλης. Η Θεσσαλονίκη δέχτηκε κατά την οκταετία 1923-1931 περίπου 80.000 πρόσφυγες. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί αποτέλεσαν ουσιαστικά τους βασικούς πόλους συγκέντρωσης πληθυσμού και αποφασιστικό παράγοντα επέκτασης των ορίων της πόλης εκτός των τειχών. Η οργάνωση του αστικού χώρου βασίστηκε στις μικρές ιδιοκτησίες και τη χαμηλή δόμηση. Σε συνδυασμό με τη μεγάλη οικιστική ανάπτυξη της πόλης, η γη μετατράπηκε σε αντικείμενο κερδοσκοπίας, με αποτέλεσμα το σχέδιο του 1918 να μην εφαρμοστεί εκτός του κέντρου της πόλης.

Με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η πόλη ακολούθησε την τάση της πρωτεύουσας, δεχόμενη σημαντικό αριθμό εσωτερικών μεταναστών, οι οποίοι ενσωματώθηκαν με διαδικασίες παρόμοιες του αθηναϊκού. Η κρατική παρέμβαση περιέλαβε σημειακά «μεγαλόπνοα» σχέδια στο πλαίσιο της μεταπολεμικής οικοδομικής άνησης, όπως η ίδρυση της πανεπιστημιούπολης, την επέκταση και αναβάθμιση της νοτιοανατολικής ακτής της πόλης (Νέα Παραλία), η διάνοξη κάποιων κυκλοφοριακών αξόνων και αργότερα η περιφερειακή οδός. Μόλις την τελευταία δεκαετία και με την ευκαιρία της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας έγιναν κάποιες προσπάθειες λειτουργικής ενοποίησης του αστικού χώρου.

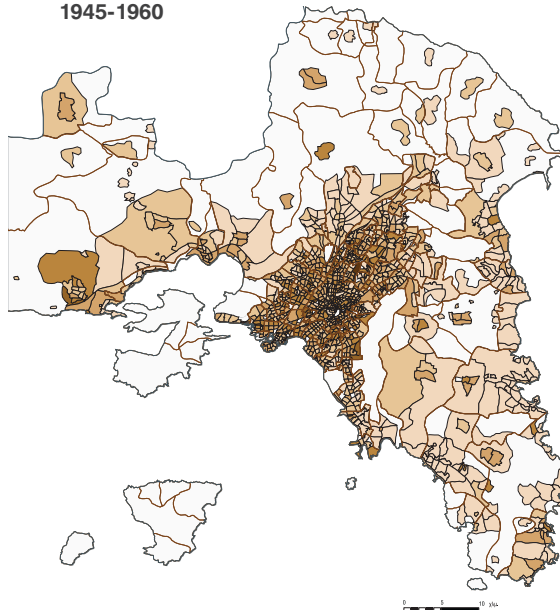
Π.Π.

κτηριακό απόθεμα

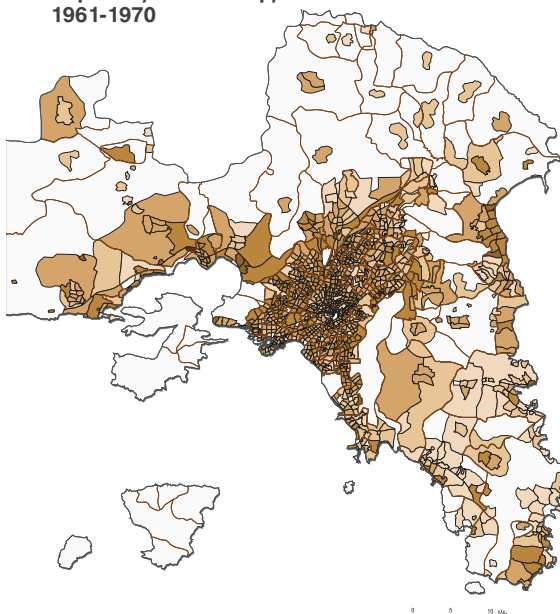
► Περίοδος κατασκευής
έως το 1945

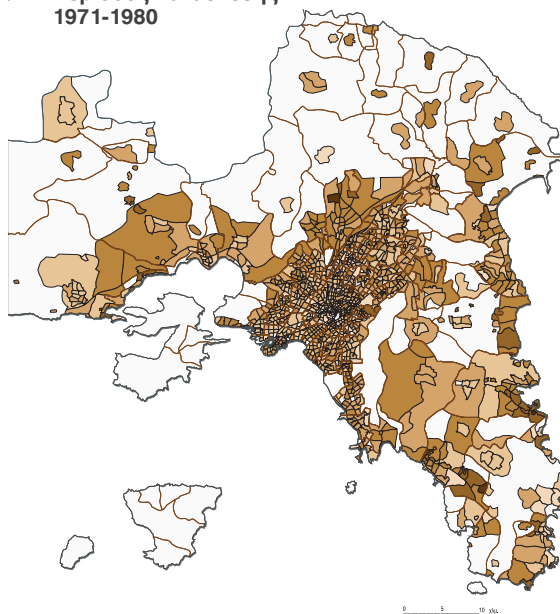
► Περίοδος κατασκευής
1945-1960

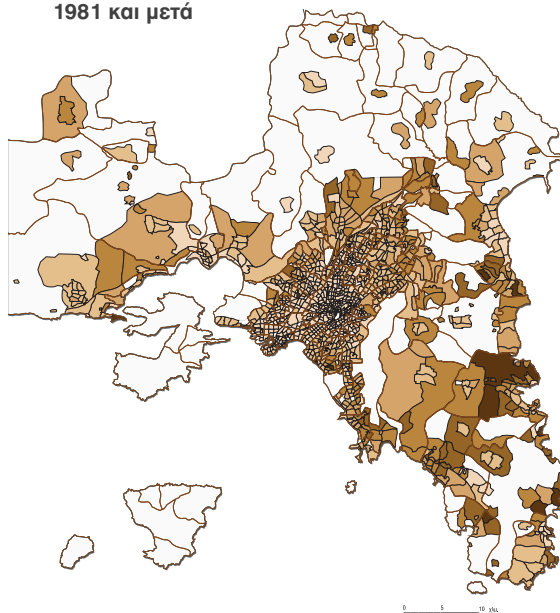
► Περίοδος κατασκευής
1961-1970

► Περίοδος κατασκευής
1971-1980

► Περίοδος κατασκευής
1981 και μετά

Όρια Δήμων - Κοινοτήτων

**Ποσοστό κτηρίων
κατά περίοδο κατασκευής**

- 75% και άνω
- 50% - 75%
- 30% - 50%
- 20% - 30%
- 10% - 20%
- έως 10%

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Κτηρίων, 1991,
ιδία επεξεργασία

© Θ. Μαλούτας, Π. Πανταζής
Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης & Θεματικής Χαρτογραφίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΥΨΟΣ ΤΟΥ ΚΤΗΡΙΑΚΟΥ ΑΠΟΘΕΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η χωρική κατανομή της ηλικίας και του ύψους των κτηρίων της Αθήνας αποτελεί έναν ακόμη τρόπο προσέγγισης των διαδικασιών της μεταπολεμικής αστικοποίησης.

οφείλεται στη διαδικασία της αντιπαροχής, με την οποία αντικαταστάθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του παλαιού, χαμηλού ύψους, οικιστικού αποθέματος από νέες πολυώροφες κατασκευές. Η πρακτική αυτή ευνοήθηκε από ειδικές φορολογικές ελαφρύνσεις και από την αύξηση του συντελεστή δόμησης.

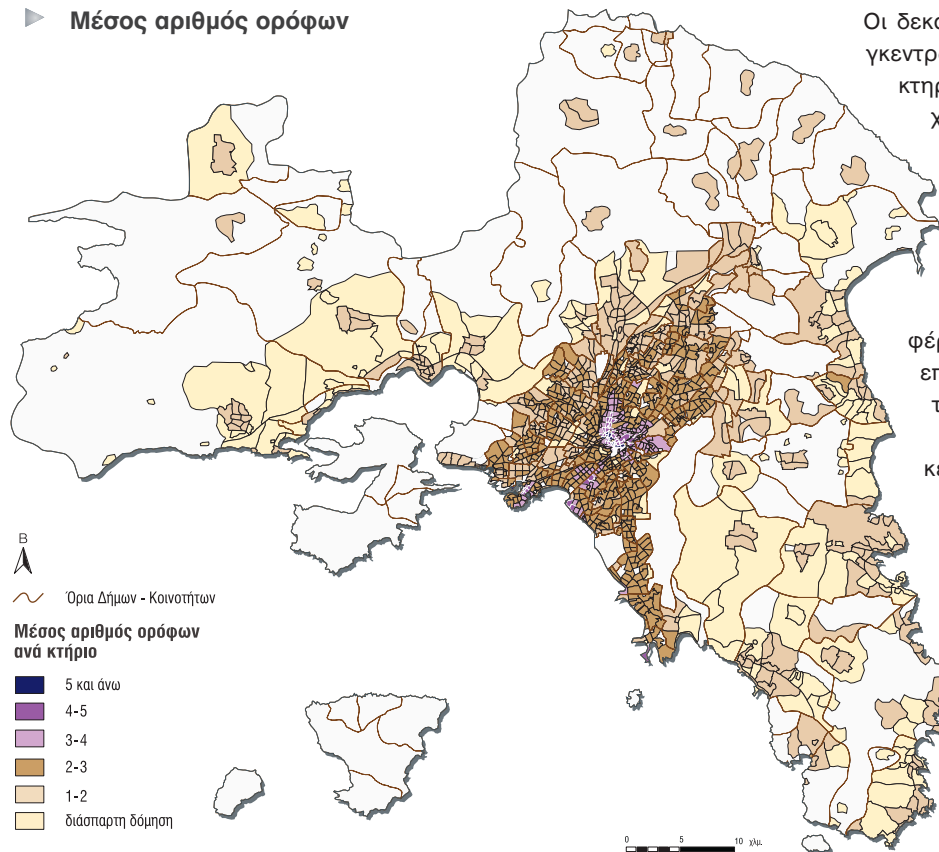
Οι δεκαετίες του '60 και του '70 συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά κτηρίων για το σύνολο της περιοχής, καθώς πρόκειται για μια περίοδο εξαιρετικά έντονης οικοδομικής δραστηριότητας. Κατά την περίοδο αυτή συνυπάρχει η ανέγερση της μικρής λαϊκής μονοκατοικίας στην περιφέρεια του αστικού ιστού της εποχής –ιδιαιτέρως στην αρχή της περιόδου– με την κατασκευή πολυκατοικιών στο κέντρο, τον Πειραιά, και τη σταδιακή της επέκταση σε ορισμένους Δήμους γύρω από το κέντρο (Ζωγράφου, Γαλάτσι, Νέα Σμύρνη, Καλλιθέα κτλ.). Υψηλά κτήρια πολυκατοικιών εμφανίζονται και σε Δήμους που βρίσκονται σε απόσταση από το κέντρο, όπου εφαρμόστηκε το σύστημα της πανταχόθεν ελεύθερης δόμησης, όπως ο Χολαργός και το Παλιό

Φάληρο. Η υπόλοιπη περιφέρεια στο εσωτερικό του ΠΣ οικοδομήθηκε κυρίως με πολυκατοικίες χαμηλότερου ύψους και, σε πολύ μικρότερο βαθμό, με νέες μονοκατοικίες ποιότητας ανάλογης με την περιοχή. Η κατασκευή μονοκατοικιών κυριάρχησε στην ευρύτερη περιφέρεια της πόλης και ιδιαίτερα στις παράλιες περιοχές δεύτερης-παραθεριστικής κατοικίας, όπου η αυθαίρετη δόμηση γνώρισε νέα άνθηση.

Κατά τη δεκαετία του '80, οπότε η οικοδομική δραστηριότητα εμφάνισε σημάδια κόπωσης, το σχήμα χωρικής κατανομής των νέων κτηρίων τοποθετείται στην περιφέρεια του ΠΣ και των περιφερειακών κέντρων της ευρύτερης περιοχής. Η πρώτη (προ του 1945) και η τελευταία περίοδος (δεκαετία του '80) εμφανίζουν τη λογική συνέχεια της παλαιότερης κατασκευής κτηρίων στο κέντρο και της νεότερης στην περιφέρεια. Η λογική αυτή συνέχεια διακόπτεται, ωστόσο, κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, οπότε σημαντικό τμήμα του κτηριακού αποθέματος των κεντρικών περιοχών κατεδαφίστηκε για να ανοικοδομηθεί.

Θ.Μ.

► Μέσος αριθμός ορόφων

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Κτηρίων, 1991, ιδία επεξεργασία

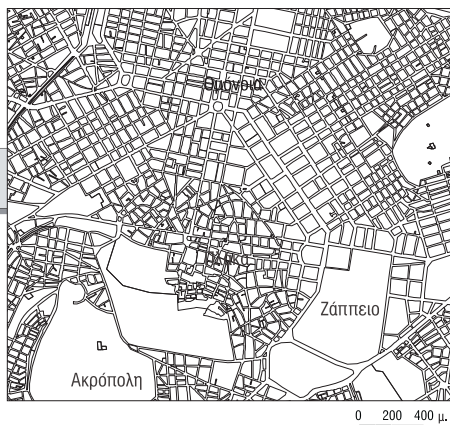
▲ **ΑΡΤΗΣ 6:** Μέσος αριθμός ορόφων ανά κτήριο στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτευούσης, 1991

Τα κτήρια που οικοδομήθηκαν προ του 1945 παρουσιάζουν σχετικά σημαντική συγκέντρωση στο κέντρο των Δήμων Αθηναίων και Πειραιώς, καθώς και σε περιφερειακά κέντρα, εκτός ΠΣ Πρωτευούσης, τα οποία ήταν πολύ πιο ανεξάρτητα κατά την εποχή εκείνη. Ωστόσο, η συγκέντρωση προπολεμικών κτηρίων στα κέντρα της Αθήνας και του Πειραιά δεν είναι μεγάλη και περιορίζεται σε ορισμένες επιμέρους περιοχές. Αναδεικνύεται κυρίως λόγω της σύγκρισης με την ευρύτερη περιοχή του ΠΣ, όπου τα κτήρια είναι ακόμη πιο πρόσφατης δόμησης.

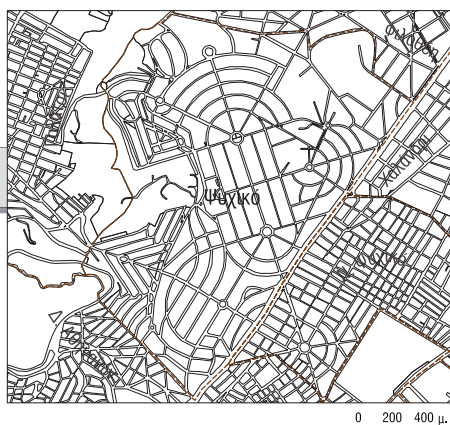
Η Αθήνα αποτελεί πόλη εξαιρετικά πρόσφατης δόμησης για τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Αν οι σχετικά πρόσφατες οικοδομές στην περιφέρεια είναι κοινό χαρακτηριστικό με πολλές άλλες πόλεις, το εξαιρετικά περιορισμένο παλαιό απόθεμα στο κέντρο αποτελεί μάλλον ιδιομορφία. Η πλειονότητα των κτηρίων του κεντρικού Δήμου της πόλης χρονολογείται από τις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, με ιδιαίτερη επικέντρωση στη δεκαετία του '60. Το φαινόμενο αυτό

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-5:** Κτηριακό απόθεμα κατά περίοδο κατασκευής στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής Πρωτευούσης, 1991

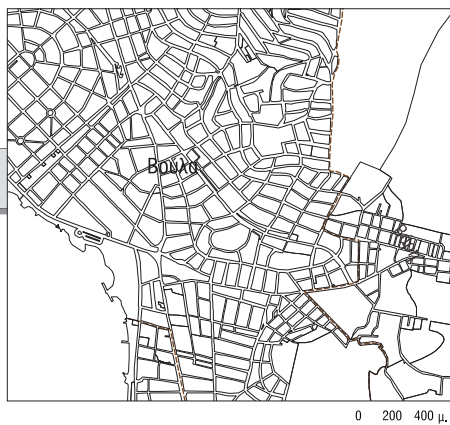
Ιστορικό κέντρο

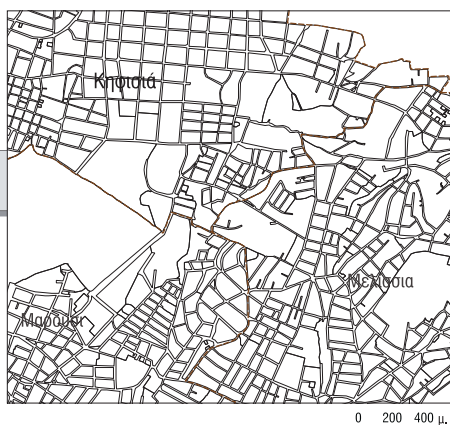
Παλαιά αστική κηπούπολη

Νέο παραλιακό προάστιο

Βόρεια προάστια

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΙΣΤΟΥ

Η ποικιλία στη μορφή του αστικού ιστού της Αθήνας είναι αποτέλεσμα των διαφορετικών διεργασιών ανάπτυξης της πόλης κατά τον 19ο και κυρίως κατά τον 20ό αιώνα. Οι διεργασίες αυτές συνδέονται με σημαντικές ιστορικές συγκυρίες (όπως η Μικρασιατική Καταστροφή και ο εμφύλιος πόλεμος) και τις κοινωνικο-δημογραφικές και οικονομικές επιπτώσεις τους, καθώς και με τις επιπτώσεις των κυρίαρχων επιλογών για την ανάπτυξη της χώρας. Η μορφοποίηση του αστικού ιστού ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις αποτέλεσμα διαδικασιών «αυθόρμητης» αστικής ανάπτυξης, δηλαδή χωρίς προηγούμενο σχεδιασμό και προγραμματισμό, και οι τροποποιήσεις και επεκτάσεις του σχεδίου πόλεως αποτελούσαν συνήθως απλή επικύρωση των μεταβολών που είχαν ήδη συντελεστεί.

Στην ιστορία της αθηναϊκής αστικοποίησης εμφανίζονται δύο πάγια στοιχεία, τα οποία επηρέασαν σημαντικά τη μορφολογία του αστικού ιστού:

- Το ιδιαιτέρως μικρό μέγεθος των ιδιωτικών οικοπέδων που προήλθε από τη (νόμιμη) κατάτμηση μεγάλων έγγειων ιδιοκτησιών, η οποία διαμόρφωσε οικοδομικά τετράγωνα περιορισμένου μεγέθους. Οριακή μορφή, αλλά με σημαντικό ειδικό βάρος, αποτέλεσε η κατάτμησή τους σε μη οικοδομήσιμα αγροτεμάχια όπου, εν συνεχεία, αναπτύχθηκε η αυθαίρετη δόμηση.
- Η μορφολογική και αισθητική ομοιογενοποίηση, που κορυφώθηκε με την απόλυτη κυριαρχία της οικοδόμησης με το σύστημα της αντιπαροχής στην ευρύτερη περιοχή του κέντρου κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70, οπότε η οικοδομική δραστηριότητα έφτασε στο υψηλότερο επίπεδο της μεταπολεμικής περιόδου.

Τα βασικά μορφολογικά στοιχεία του αθηναϊκού ιστού περιλαμβάνουν τα κατωτέρω στοιχεία:

1. Δρόμους σχετικώς στενούς, με στενά πεζοδρόμια και τοπική εμβέλεια. Με εξαίρεση τους λίγους μεγάλους οδικούς άξονες, το δευτερεύον οδικό δίκτυο δημιουργήθηκε ως απόρροια των διαδοχικών επεκτάσεων, στο πλαίσιο των οποίων ο ιδιωτικός χώρος αναπτύχθηκε αφήνοντας ασφυκτικά περιορισμένα περιθώρια ακόμη και για τις πλέον στοιχειώδεις λειτουργίες του δημόσιου χώρου, όπως το οδικό δίκτυο.

2. Οικοδομικά τετράγωνα, συνήθως τετράπλευρα, με περίπου ορθές γωνίες και περιορισμένες διαστάσεις. Στον τύπο αυτό εντάσσονται τα εξαιρετικά μικρά οικοδομικά τετράγωνα στις προσφυγικές γειτονιές (Νίκαια [6]), που αποτελούν διαιώνιση της μορφής των προσφυγικών καταυλισμών της δεκαετίας του '20. Εντάσσεται επίσης το ιπποδάμειο σχέδιο περιοχών του Πειραιά [6], το μεγαλύτερο αλλά λιγότερο κανονικού σχήματος τετράγωνο του κέντρου (ιστορικό κέντρο [1], Πατήσια [5]) και το ακόμη πιο μεγάλο τετράγωνο των προαστίων

με τους πλέον ευκατάστατους κατοίκους (Κηφισιά [4], Βούλα [3]). Τετράγωνα ακανόνιστης μορφής συναντώνται σε περιοχές παλαιού ιστού που διατηρήθηκαν, όπως στην Πλάκα (ιστορικό κέντρο [1]), και κυρίως σε περιοχές επεκτάσεων με λαϊκή περιφερειακή αυτοστέγαση και συχνά με αυθαίρετη δόμηση (Ν. Λιόσια [7], Μενίδι, Ζεφύρι, Α. Λιόσια [8]). Ακτινοκεντρικό σχήμα εμφανίζεται σημειακά γύρω από ορισμένες βασικές πλατείες, καθώς και στις λίγες κηπουπόλεις (Ψυχικό [2] και τμήμα Βούλας [3]).

3. Κτηριακές μονάδες κατοικίας δύο έως έξι-επτά ορόφων, με τη μορφή της σύγχρονης πολυκατοικίας. Η κυριαρχία της πολυκατοικίας –το υψηλό ποσοστό διαμερισμάτων σε σχέση με εκείνο των μονοκατοικιών συναντάται γενικότερα στον ευρωπαϊκό Νότο– αποτελεί δημιουργήμα της μεταπολεμικής περιόδου, αφού στο σύνολο της πόλης δεν υπήρχαν περισσότερες από 350 πολυκατοικίες μέχρι το τέλος του μεσοπολέμου, όλες χωροθετημένες στο κέντρο γύρω από δύο βασικούς οδικούς άξονες (Βασιλίσσης Σοφίας και Πατησίων).

4. Αδόμητες επιφάνειες περιορισμένης έκτασης και ακανόνιστου σχήματος στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων, με οριακή αλλά συνήθη κατάσταση την ουσιαστική συρρίκνωσή τους σε φωταγωγούς στις περιοχές πλήρους κάλυψης και υψηλού συντελεστή δόμησης.

Τα παραδείγματα που αναφέρονται ανωτέρω αποτελούν ενδεικτικές περιπτώσεις και δεν καλύπτουν το σύνολο ανάλογων σχημάτων που παρουσιάζει ο αθηναϊκός ιστός και σε άλλα σημεία του. Κ. Α.

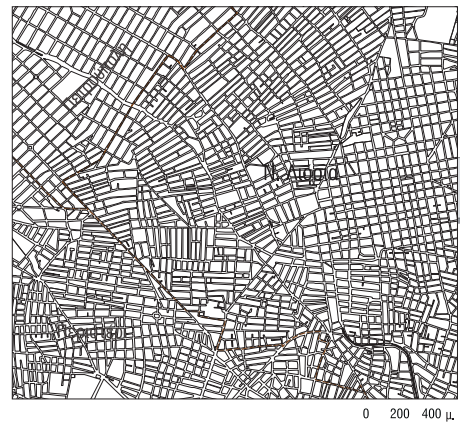
Πυκνοδομημένη κεντρική περιοχή

Προσφυγική περιοχή

Περιοχή αυθαίρετης δόμησης

Παλιός περιφερειακός οικισμός και αυθαίρετη δόμηση

Ρυμοτομία
Όρια Δήμων - Κοινοτήτων

II 5

5

6

7

8

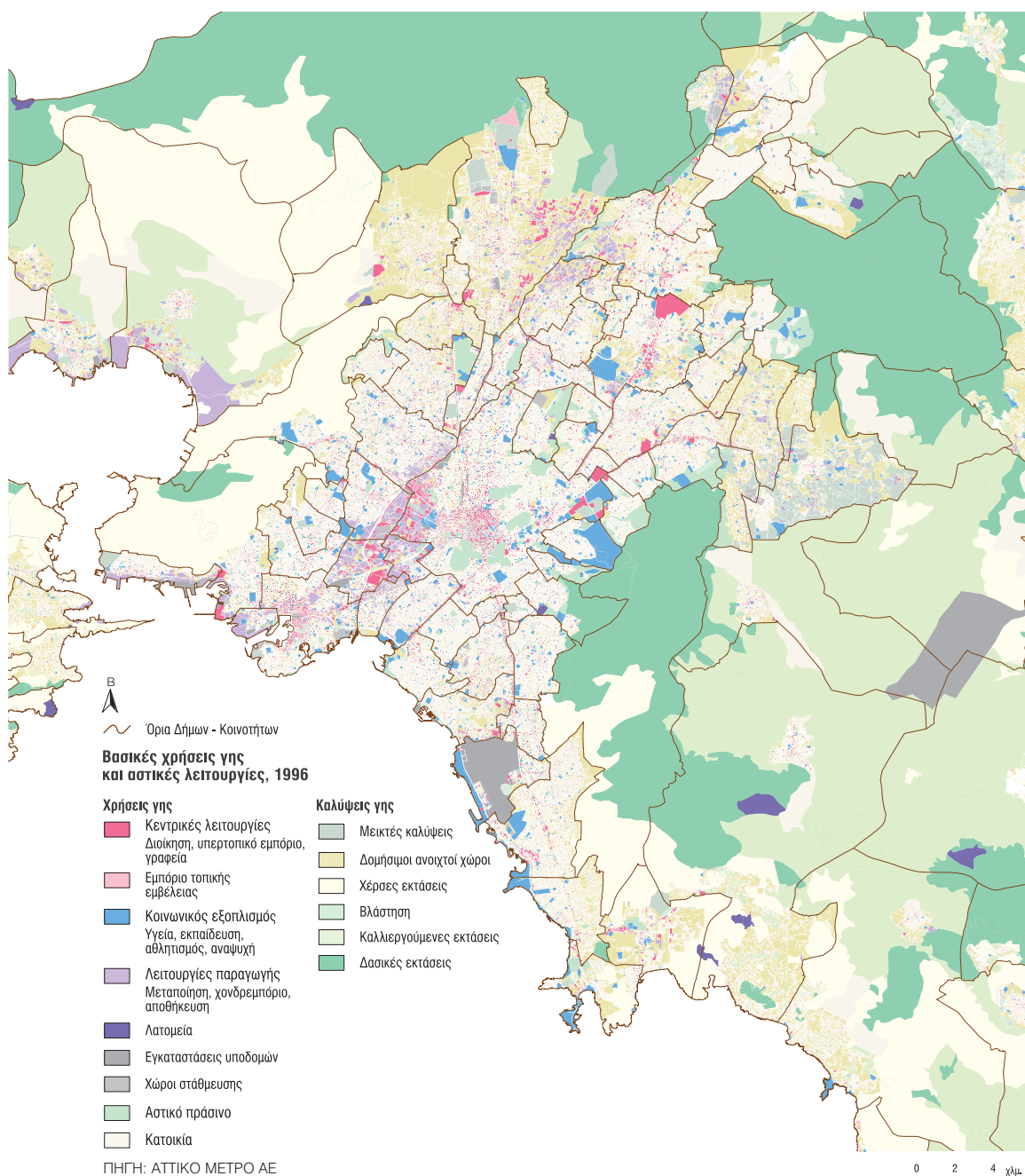
ΟΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΩΡΟ

Η πολιτική χρήσεων γης στην Ελλάδα διαφοροποιείται σημαντικά σε σύγκριση με τις περισσότερες ανεπτυγμένες δυτικές χώρες, τόσο στον αστικό χώρο όσο και στις περιαστικές ζώνες και την ύπαιθρο. Βασικά χαρακτηριστικά της είναι το πολύ μικρό ποσοστό θεσμοθετημένων σχεδίων χρήσεων γης (προς όφελος ενός τύπου ρύθμισης της χωροθέτησης των δραστηριοτήτων που βασίζεται σε γενικά κανονιστικά πλαίσια χαλαρού χαρακτήρα, μη εξειδικευμένα γεωγραφικά), η έλλειψη αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου και παρακολούθησης της χωροθέτησης των λειτουργιών και δραστηριοτήτων, και, σε

τελική ανάλυση, η κυριαρχία των μηχανισμών της αγοράς.

Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής χρήσεων γης (σε συνδυασμό και με άλλα στοιχεία της γενικότερης πολεοδομικής πολιτικής) ήταν η διαμόρφωση μιας χωρικής οργάνωσης με έντονη ανάμειξη δραστηριοτήτων στη μικροκλίμακα του οικιστικού ιστού και του κτηριακού αποθέματος. Από την άποψη της λειτουργίας και εικόνας του χώρου, τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν μεικτές, αρνητικές και θετικές, συνέπειες. Μεταξύ των δευτέρων συγκαταλέγονται η αποφυγή των μονολειτουργικών περιοχών στις οποίες οδήγησε, μερικές φορές, η αυστηρή σε πολλές χώρες εφαρμογή της ζωνοποίησης (zoning) στο πλαίσιο της

► Βασικές χρήσεις γης

συμβατικής μεταπολεμικής πολεοδομίας, η ζωντάνια του αστικού περιβάλλοντος που προκύπτει από την ανάμειξη διαφορετικών λειτουργιών, και η κοινωνική διασπορά της γαιοπροσόδου. Ωστόσο, οι αρνητικές συνέπειες είναι σαφώς περισσότερες, και διαχρονικά οξύνονται. Κύριες τέτοιες συνέπειες είναι οι παρακάτω:

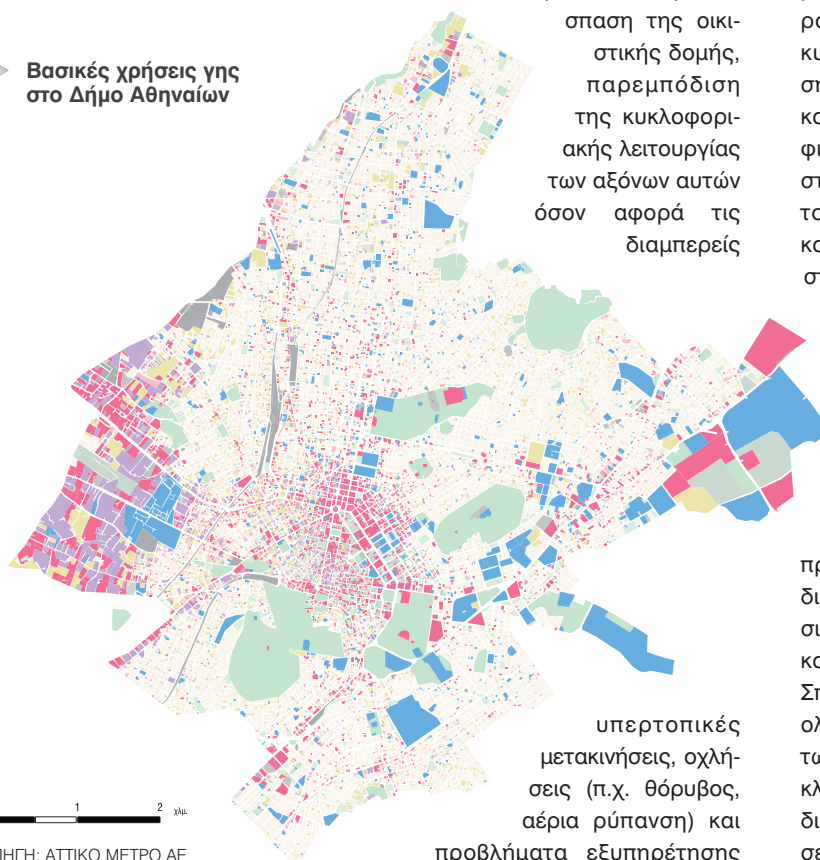
► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Κατανομή εκτάσεων, κατά βασική χρήση και λειτουργία, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996

- Οι συγκρούσεις ασύμβατων χρήσεων γης χωροθετημένων στις ίδιες περιοχές –π.χ., βιομηχανίας και κατοικίας παλαιότερα, οχλούσας αναψυχής και κατοικίας πιο πρόσφατα (στον αστικό χώρο), γεωργίας και τουρισμού (στον εξωαστικό χώρο).

- Η αδυναμία προγραμματισμένης επέκτασης/αποκέντρωσης των κεντρικών λειτουργιών (εμπορίου, γραφείων...) και το φαινόμενο της έρπουσας γραμμικής ανάπτυξης τέτοιων λειτουργιών κατά μήκος των κύριων οδικών αξόνων με πολλαπλές αρνητικές επιπτώσεις: διάσπαση της οικιστικής δομής, παρεμπόδιση της κυκλοφοριακής λειτουργίας των αξόνων αυτών όσον αφορά τις διαμπερείς

▼ **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Βασικές χρήσεις γης και αστικές λειτουργίες στο Δήμο Αθηναίων, 1996

► **Βασικές χρήσεις γης στο Δήμο Αθηναίων**

ΠΗΓΗ: ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ ΑΕ

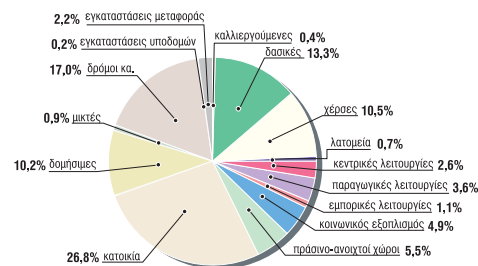
◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Βασικές χρήσεις γης και αστικές λειτουργίες στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996

υπερτοπικές μετακινήσεις, οχλήσεις (π.χ. θόρυβος, αέρια ρύπανση) και προβλήματα εξυπηρέτησης (π.χ. προσπέλαση, στάθμευση) των ίδιων των κεντρικών λειτουργιών.

- Η έλλειψη κατάλληλων περιοχών, και πράσινων ζωνών μόνωσης, για την οργανωμένη χωροθέτηση των οχλουσών δραστηριοτήτων και υποδομών,

καθώς και το μικρό ποσοστό κοινόχρηστων χώρων στις πόλεις.

- Η διάχυση αστικών λειτουργιών στην ύπαιθρο (περιαστικές ζώνες, ακτές...), με παράνομο ή νόμιμο τρόπο, με αποτέλεσμα την αλλοίωση του τοπίου, την καταστροφή γεωργικής γης και οικολογικά ευαίσθητων περιοχών, και την υποθήκευση των μεταγενέστερων επεκτάσεων των πόλεων.

ΠΗΓΗ: ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ ΑΕ

Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι ιδιαίτερα εμφανή στον αθηναϊκό χώρο (αν και εμφανίζονται με όλο και περισσότερο έντονο τρόπο και στις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις).

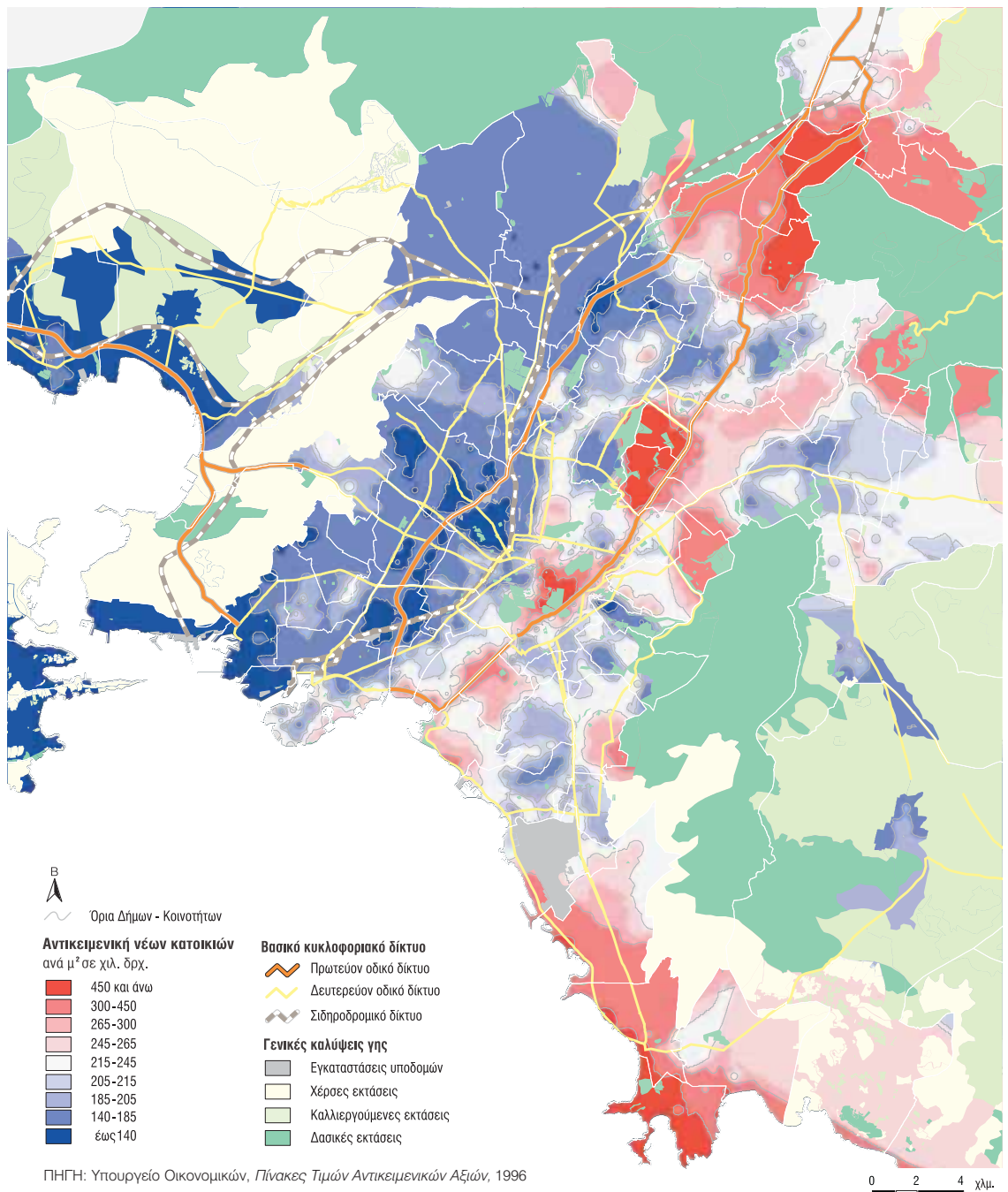
Ο εγκλωβισμός παραγωγικών δραστηριοτήτων (βιομηχανίας και χονδρεμπορίου) στη δυτική Αθήνα και τον Πειραιά, ο κορεσμός, λειτουργικός και κυκλοφοριακός, του κέντρου, η εξάπλωση υπερτοπικών κεντρικών λειτουργιών κατά μήκος των λεωφόρων Συγγρού, Κηφισίας και Βουλιαγμένης, οι διάσπαρτες στον αστικό ιστό «κηλίδες» υποεξυπηρετούμενων τοπικών/συνοικιακών κέντρων, και η εισβολή οχλουσών εμπορικών δραστηριοτήτων στις περιοχές κατοικίας εικονογραφούν με σαφήνεια τις παραπάνω διαδικασίες. Αντίστοιχα, στον περιαστικό χώρο είναι ιδιαίτερα έντονο το φαινόμενο της διασποράς οικιστικών χρήσεων, συχνά με χαμηλές πυκνότητες και μεγάλη σπατάλη γης (γεωργικής και δασικής), σε μια ευρεία ζώνη που έχει διαρρήξει προ πολλού τα όρια του λεκανοπεδίου και διαχέεται προς τα Μεσόγεια και το Θριάσιο Πεδίο. Πρόσφατες εξελίξεις, όπως η κατασκευή του νέου αεροδρομίου στα Σπάτα και οι χωροθετήσεις ορισμένων ολυμπιακών εγκαταστάσεων, ανεξαρτήτως της ειδικής σημασίας τους, αντανakλούν δεσμεύσεις που απορρέουν από τις διαμορφωμένες προβληματικές καταστάσεις και ταυτόχρονα αναπαράγουν τις τελευταίες σε έναν ευρύτερο χώρο. Δ.Ο.

ΑΞΙΕΣ ΓΗΣ ΚΑΙ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΣΤΟΝ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΩΡΟ

Οι κύριες στατιστικές πηγές για τις τιμές των κατοικιών και της γης στην Ελλάδα είναι οι δηλωμένες αξίες στις πραγματοποιούμενες μεταβιβάσεις, οι τιμές που αναφέρονται σε δημοσιευμένες αγγελίες, η άμεση συλλογή στοιχείων με ερωτηματολόγια και, τέλος, οι εκτιμήσεις από φορείς όπως οι εφορίες, οι κτηματικές τράπεζες και οι προερχόμενες από διάφορων τύπων εμπειρογνώμονες-κτηματομεσίτες, μηχανικούς, ορκωτούς εκτιμητές. Ωστόσο, η αποσπασματικότητα αυτών των στοιχείων, τα εγγενή προβλήματα υποκειμενικότητας και μεροληψίας και τα ισχυρά

αντικίνητρα από το φορολογικό σύστημα περιορίζουν δραστικά την εγκυρότητα και χρησιμότητα αυτού του υλικού. Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος αλλά, κυρίως, για την αποφυγή διοικητικών προστριβών και διαφθοράς, ισχύει από το 1982 ένα σύστημα «Αντικειμενικών Αξιών» για τις περιοχές εντός σχεδίου πόλεως που σταδιακά επεκτάθηκε σε όλες τις πόλεις και, πρόσφατα, σε ορισμένες εκτός σχεδίου περιοχές. Το Σύστημα Αντικειμενικών Αξιών (ΣΑΑ) ορίζει για σχετικά λεπτομερείς ζώνες σε κάθε πόλη μία τιμή ζώνης που εκφράζει την αγοραία αξία ανά τετραγωνικό μέτρο για τις τυπικές στη συγκεκριμένη ζώνη

► Αντικειμενικές αξίες νέων κατοικιών

κατοικίες στον πρώτο όροφο των νεοκατασκευασμένων κτιρίων. Το σύστημα ορίζει, επίσης, μια σειρά συντελεστών γενικής ισχύος στη βάση των οποίων μπορεί να εκτιμηθεί, ως ποσοστό ή πολλαπλάσιο, η αξία μονάδος (ανά τ.μ.) στις κατοικίες των άλλων ορόφων, σε θέσεις καλύτερες ή χειρότερες ως προς τον άμεσα περιβάλλοντα χώρο και, για τα παλαιότερα κτήρια, ανάλογα με το χρόνο κατασκευής. Τέλος, το σύστημα αναφέρει για κάθε ζώνη το «συντελεστή εκμετάλλευσης» των οικοπέδων, δηλαδή τον γνωστό συντελεστή δόμησης (λόγος της μέγιστης νόμιμα οικοδομήσιμης επιφάνειας προς την επιφάνεια του οικοπέδου), καθώς και

ροχής» –το μερίδιο, δηλαδή, μιας νέας οικοδομής που απαιτούν οι ιδιοκτήτες γης από τους επιχειρηματίες κατασκευαστές ως τελικό αντάλλαγμα για να διατεθεί το οικόπεδο προς οικοδόμηση. Με αυτά τα στοιχεία το ΣΑΑ ορίζει την εκτίμηση της αξίας της γης με μια απλή εφαρμογή της κλασικής μεθόδου της «αξίας ανάπτυξης»– με τρόπο οπωσδήποτε ατελή και πολύ προσεγγιστικό (δεν λαμβάνονται υπόψη στοιχεία επιχειρηματικού κινδύνου, χρονικής κατανομής των πωλήσεων, επιτόκια αναγωγής σε παρούσες αξίες κτλ.).

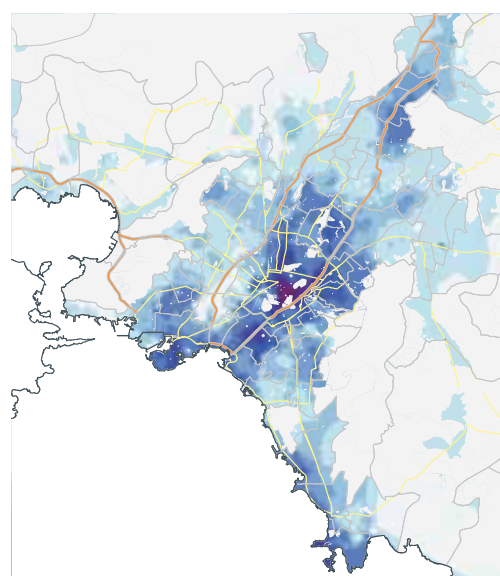
Παρά τις ατέλειές του, το σύστημα αντικειμενικών αξιών προσφέρει στη γεωγραφική ανάλυση της αγοράς γης και κατοικίας ένα αρκετά σημαντικό και λεπτομερές υλικό αν εκτιμηθεί, ιδιαίτερα, από την άποψη των γεωγραφικών σχέσεων και διαφοροποιήσεων και όχι τόσο από την άποψη των απόλυτων τιμών για συγκεκριμένες θέσεις και ζώνες. Από θεωρητική άποψη, το σύστημα φαίνεται σε πρώτη ματιά να ακολουθεί την τρέχουσα οικονομική ορθοδοξία, σχετικά με τον προσδιορισμό των τιμών, που αποδίδει καθοριστικό ρόλο –ως συστατικά της τιμής– στα διάφορα επιμέρους χαρακτηριστικά της κατοικίας από τη σκοπιά της καταναλωτικής ωφέλειας (θέση, περιβάλλον, θέα, διάφορες εξυπηρετήσεις, ποιότητα κατασκευής κτλ.). Αυτά, όμως, στο ΣΑΑ, όπως και στην πραγματικότητα, έχουν σημασία μόνο στη μικροκλίμακα και για εντελώς συγκεκριμένες μονάδες και θέσεις. Στη γεωγραφική μακροκλίμακα τα βασικά στοιχεία που αναδεικνύονται είναι: η τιμή ζώνης και το ποσοστό «συμμετοχής της γης» (το ποσοστό αντιπαροχής). Αυτά τα στοιχεία αντανakλούν πολύ πιο ουσιαστικές δυνάμεις της κτηματαγοράς: το μέσο επίπεδο εισοδήματος και κατανάλωσης των κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων που χωροθετούνται σε κάθε ζώνη και τη χωρική συγκέντρωση της ζήτησης σε σχέση με την προσφορά χώρου. Και στις δύο περιπτώσεις πολύ βασικότεροι και γενικοί παράγοντες είναι καθοριστικοί: η σχέση με τις θέσεις απασχόλησης και κατανάλωσης κάθε κοινωνικού στρώματος πάνω στο κυκλοφοριακό και συγκοινωνιακό δίκτυο, ο οικονομικός χαρακτήρας του ήδη υφιστάμενου οικιστικού αποθέματος σε κάθε ζώνη και, τέλος, οι κύριες χρήσεις της γης και οι πολεοδομικοί περιορισμοί της δόμησης και, γενικότερα, της προσφοράς χώρου.

Δ.Ε.

► Τιμές οικοπέδων

► **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Αξίες οικοπέδων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1996

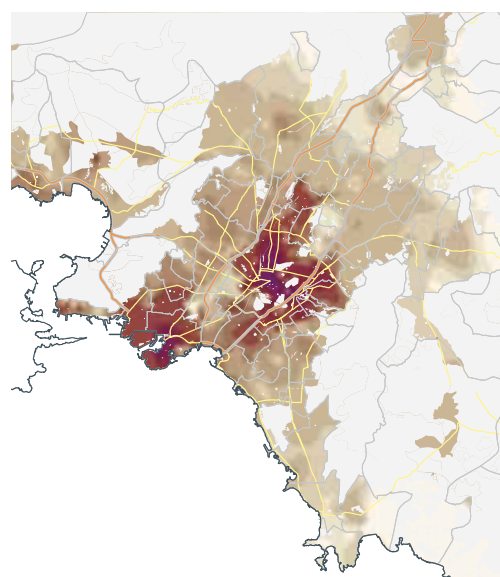

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Οικονομικών, Πίνακες Τιμών Αντικειμενικών Αξιών, 1996

► Συντελεστής αξιοποίησης οικοπέδου

► **ΧΑΡΤΗΣ 3:** Συντελεστής αξιοποίησης οικοπέδων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1996

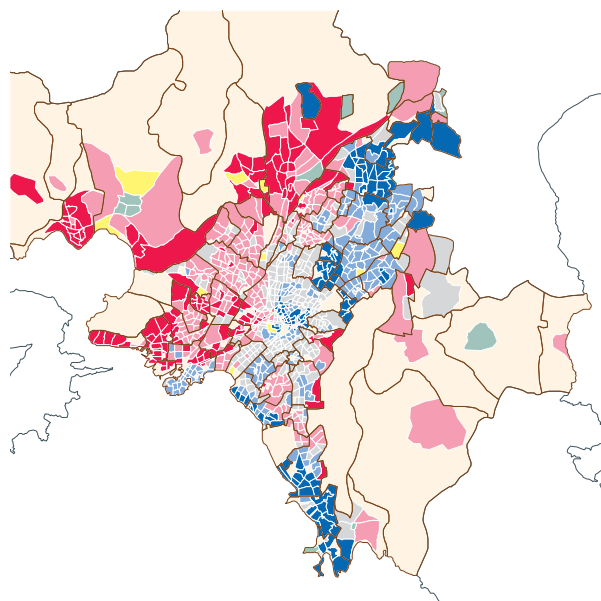
ΠΗΓΗ: Υπουργείο Οικονομικών, Πίνακες Τιμών Αντικειμενικών Αξιών, 1996

► **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Αντικειμενικές αξίες ακινήτων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1996

το τυπικό «ποσοστό συμμετοχής του οικοπέδου» που αποτελεί εκτίμηση για το τοπικά καθιερωμένο ποσοστό «αντιπα-

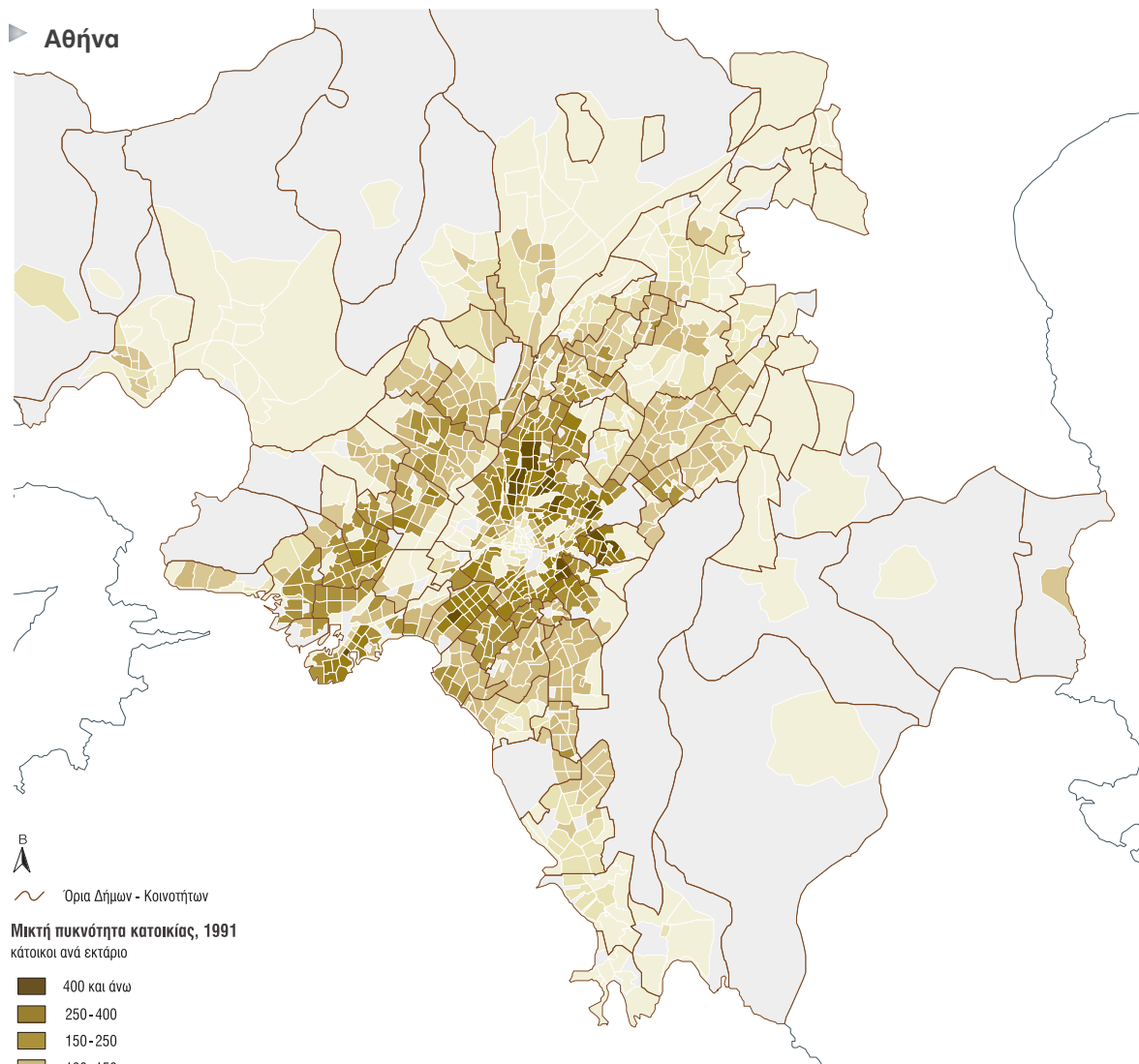

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

πολλαπλές όψεις του κοινωνικού διαχωρισμού σε περιβάλλον περιορισμένης άμεσης κρατικής παρέμβασης, έντονης αυτοοργάνωσης των οικιστών και ιδιόμορφης λειτουργίας της αγοράς

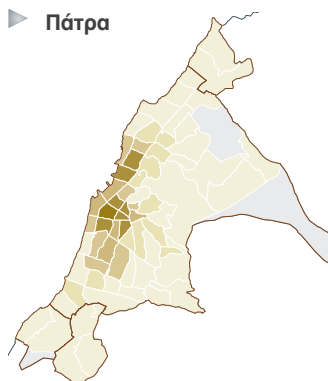
πληθυσμός και πυκνότητα

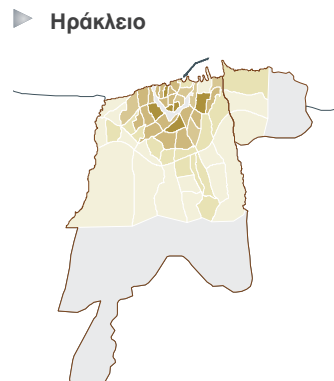
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991

0 2 4 χμ.

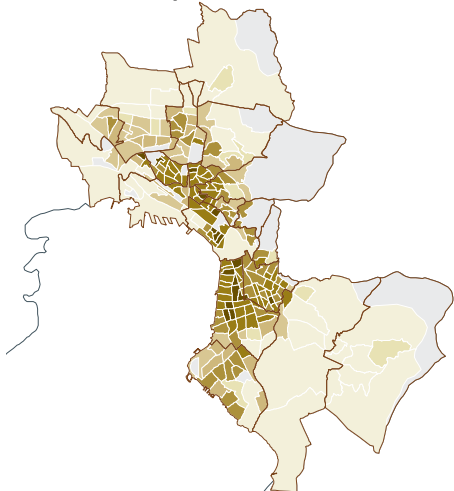
▶ **Πάτρα**

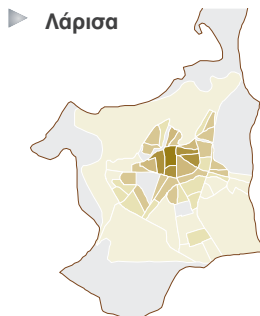
▶ **Ηράκλειο**

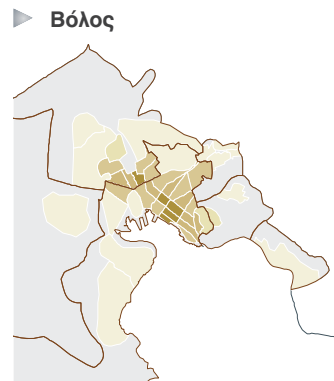
▶ **Θεσσαλονίκη**

▶ **Λάρισα**

▶ **Βόλος**

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Τα σημαντικότερα, με βάση το μέγεθος, αστικά κέντρα της χώρας γνώρισαν μεγάλη και απότομη πληθυσμιακή ανάπτυξη κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Ο Εμφύλιος, αρχικά, και η οικονομική ανάπτυξη στη συνέχεια οδήγησαν μεγάλο τμήμα του αγροτικού πληθυσμού στις μεγάλες πόλεις και την εξωτερική μετανάστευση. Η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, το Ηράκλειο και η Λάρισα είδαν τον πληθυσμό τους να υπερδιπλασιάζεται από το 1951 μέχρι το 1991, ενώ της Πάτρας και του Βόλου, κατά την ίδια περίοδο, σχεδόν διπλασιάστηκε.

Η έκρηξη του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού σημειώνεται κατά τη δεύτερη μεταπολεμική δεκαετία για τις δύο μεγαλύτερες πόλεις. Για τις υπόλοιπες, η τρίτη δεκαετία χαρακτηρίζεται από τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης, ενώ η δεκαετία 1981-1991 σηματοδοτεί τη σοβαρή μείωση του ρυθμού πληθυσμιακής αύξησης για το σύνολο των μεγάλων αστικών κέντρων.

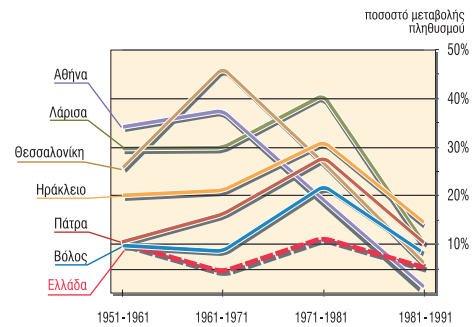
Η πυκνότητα του πληθυσμού είναι σημαντικά μεγαλύτερη κοντά στα κέντρα των πόλεων. Στην Αθήνα, ωστόσο, το ιστορικό κέντρο έχει πλέον χάσει τους κατοίκους του, αλλά αποτελεί το τμήμα της πόλης με τη μεγαλύτερη πυκνότητα θέσεων εργασίας, ενώ οι μεγαλύτερες πυκνότητες κατοικίας εμφανίζονται γύρω από αυτό.

Οι αναφερόμενες πυκνότητες δεν είναι απολύτως συγκρίσιμες, καθώς εξαρτώνται από το μέγεθος των περιλαμβανο-

μένων σε κάθε πόλη διοικητικών διαιρέσεων. Παρόλα αυτά μπορεί να υποστηριχθεί ότι η πυκνότητα κατοικίας είναι πράγματι μικρότερη στις τέσσερις μικρότερες πόλεις και ότι η πυκνότητα κατοικίας στη Θεσσαλονίκη είναι μεγαλύτερη από την Αθήνα:

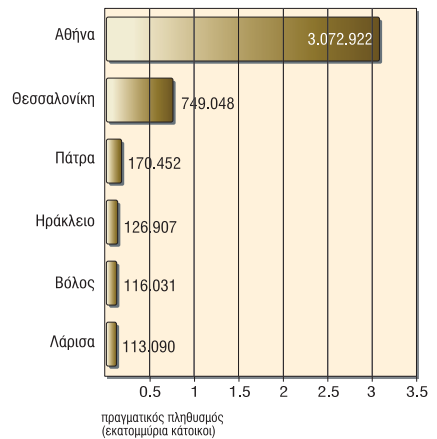

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1951-1961, 1961-1971, 1971-1981 και 1981-1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, *Απογραφές Πληθυσμού*, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991, ίδια επεξεργασία

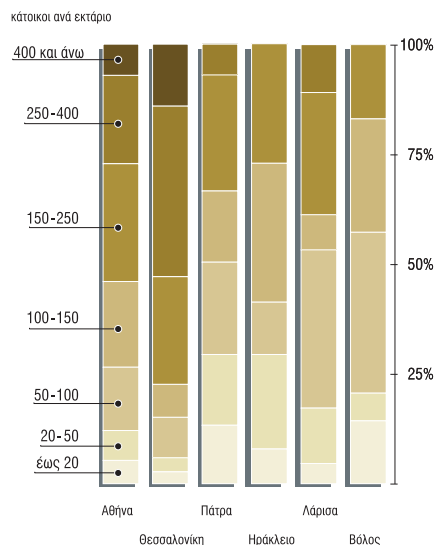
► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Πραγματικός πληθυσμός στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, *Απογραφή Πληθυσμού*, 1991

Στον κεντρικό και πυκνοκατοικημένο Δήμο της Θεσσαλονίκης συγκεντρώνεται το 60% περίπου του πληθυσμού της πόλης, ενώ στην Αθήνα ο κεντρικός και επίσης πιο πυκνοκατοικημένος Δήμος συγκεντρώνει μόλις το 25% του αντίστοιχου πληθυσμού. Θ.Μ.

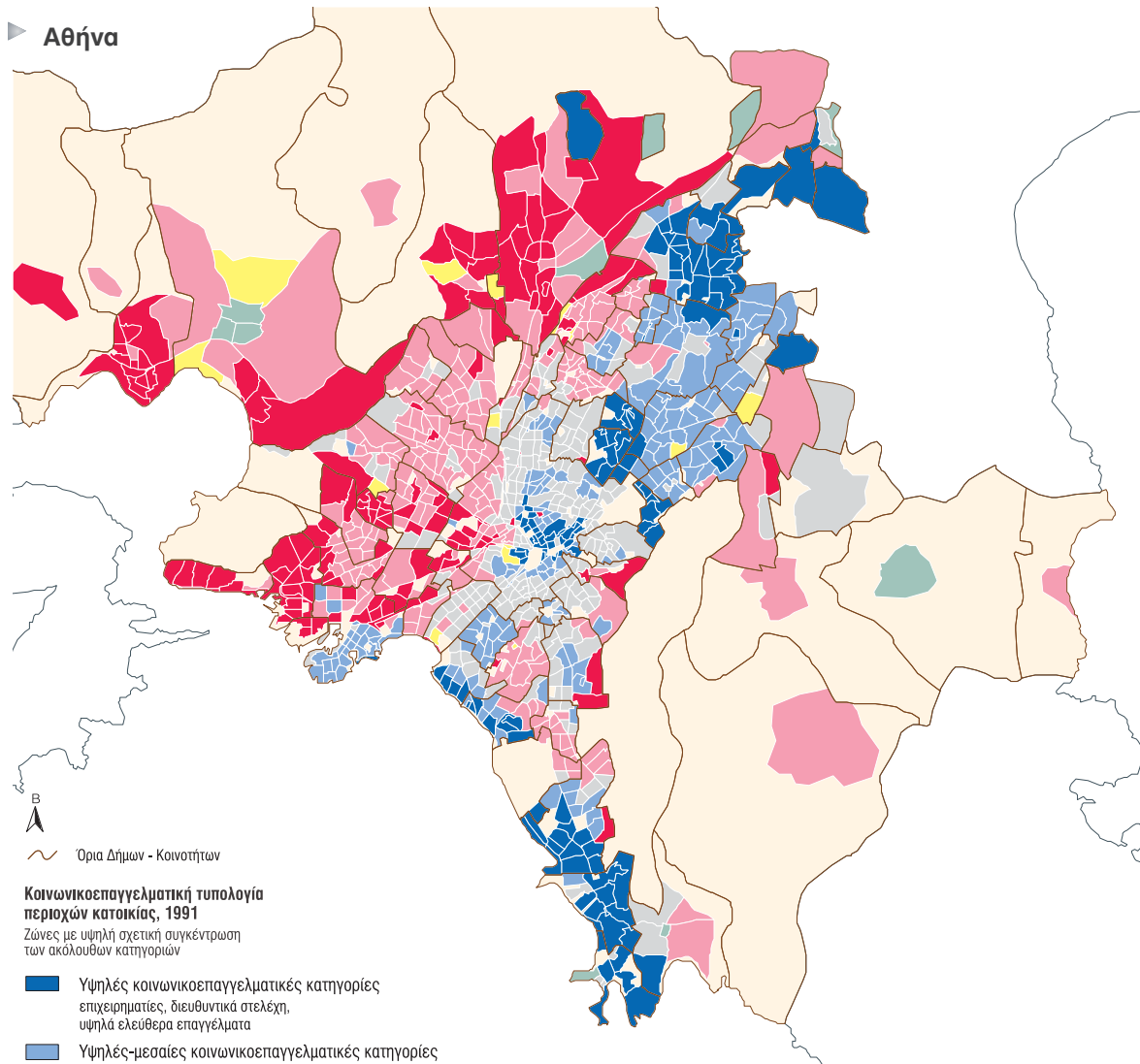
► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3:** Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού κατά κατηγορία μεικτής πυκνότητας κατοικίας, 1991

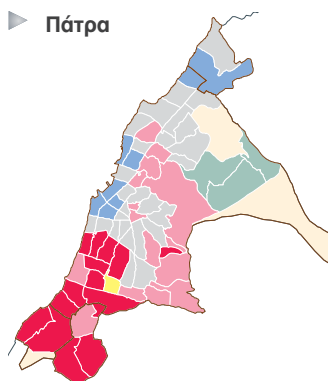
◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-6:** Μεικτή πυκνότητα κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, *Απογραφή Πληθυσμού*, 1991, ίδια επεξεργασία

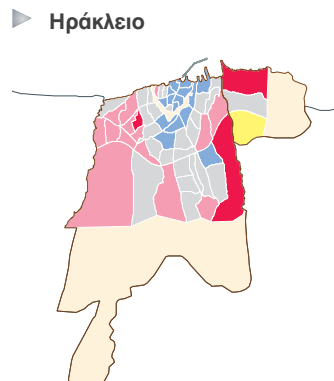
κοινωνική μορφολογία

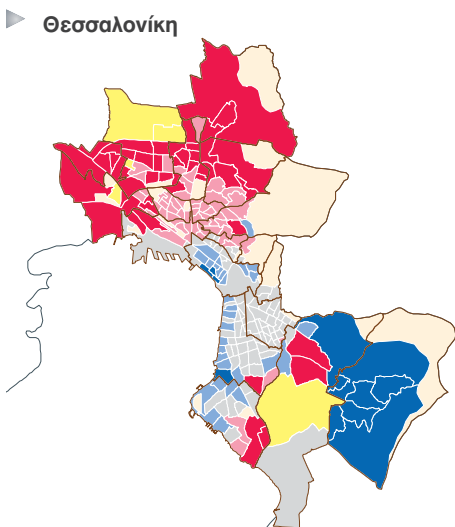
► **Πάτρα**

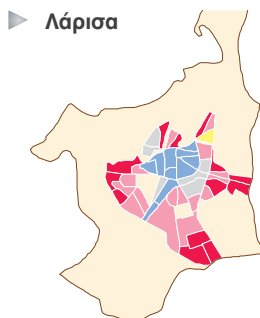
► **Ηράκλειο**

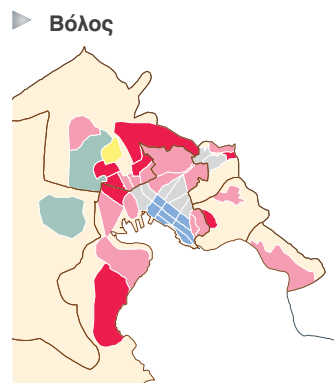
► **Θεσσαλονίκη**

► **Λάρισα**

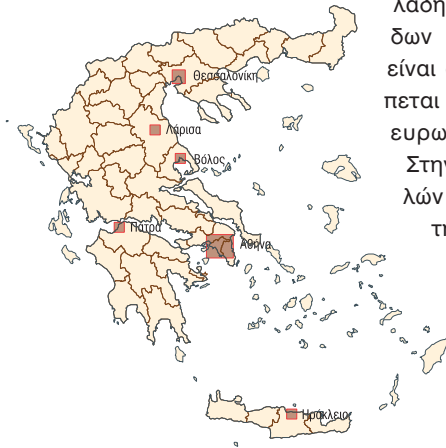

► **Βόλος**

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ

Ο περιορισμένος κοινωνικός διαχωρισμός αναφέρεται συχνά ως χαρακτηριστικό των ελληνικών πόλεων. Η αίσθηση αυτή οφείλεται στην υφέρπουσα συνήθως σύγκριση με τον έντονο εθνο-φυλετικό διαχωρισμό των βορειοαμερικανικών πόλεων, αλλά και σε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ελληνικών, όπως η σπάνια γειτνίαση κοινωνικά ακραίων περιοχών και η περιορισμένη κοινωνική πόλωση. Ωστόσο, η ένταση του κοινωνικού διαχωρισμού –της χωρικής ανισοκατανομής δη-

λαδή των επαγγελματικών ομάδων στις περιοχές κατοικίας – είναι σημαντική και δεν υπολείπεται αυτής των περισσότερων ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων. Στην Αθήνα το ποσοστό υψηλών και υψηλών-μεσαίων κατηγοριών είναι υπερδιπλάσιο στις «δικές τους» περιοχές σε σχέση με το μέσο ποσοστό τους στην πόλη (53% έναντι 24,5%), ενώ εκείνο των εργατών-τεχνιτών στις εργατικές περιοχές είναι σχεδόν διπλάσιο του μέσου ποσοστού τους στην πόλη (51% έναντι 31%).

Μία επιπλέον διάσταση, αλλά και στοιχείο που εντείνει τον κοινωνικό διαχωρισμό, αποτελεί η εγκατάσταση των νέων μεταναστών στις πόλεις κατά την τρέχουσα δεκαετία για τη γεωγραφική κατανομή της οποίας δεν υπάρχουν λεπτομερή και αξιόπιστα στοιχεία.

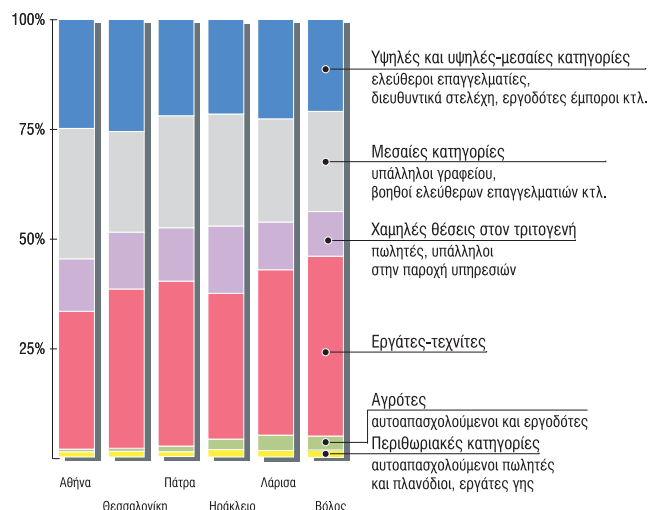
Το σχήμα της γεωγραφικής κατανομής των επαγγελματικών ομάδων στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις μοιάζει να συναρτάται με το μέγεθος της πόλης: στις τρεις μικρότερες το κέντρο αποτελεί θέση προνομιακής εγκατάστασης των

υψηλότερων επαγγελματικών κατηγοριών και η απομάκρυνση από αυτό οδηγεί αρχικώς σε μεγαλύτερες συγκεντρώσεις μεσαίων και στη συνέχεια χαμηλών κατηγοριών. Στις τρεις μεγαλύτερες κυριαρχεί η τομεακή διχοτόμηση (μεταξύ Ανατολής-Δύσης ή Βορρά-Νότου) με τη συγκεντρωση των εργατικών και λοιπών λαϊκών κατηγοριών στη μία πλευρά και των υψηλών και μεσαίων στην άλλη.

Η διαφορά που παρατηρείται στα σχήματα κοινωνικο-επαγγελματικής κατανομής μεταξύ των πόλεων πηγάζει κυρίως από τη σχετικώς πρόσφατη μετακίνηση σημαντικού τμήματος των υψηλών και μεσαίων κατηγοριών στα προάστια των μεγαλύτερων από αυτές. Το φαινόμενο είναι εντονότερο στην Αθήνα: το 1971 στον κεντρικό Δήμο (Αθηναίων) συγκεντρωνόταν το 62% των υψηλότερων επαγγελματικών κατηγοριών, έναντι μόνο 27% το 1991. Παράλληλα, το ποσοστό των κατηγοριών αυτών που ζει στα «καλά» προάστια αυξήθηκε από 10% το 1971 σε 30% το 1991. Η μετακίνηση των εργατικών κατηγοριών κατά την ίδια περίοδο υπήρξε περιορισμένη, αφού το ποσοστό τους που κατοικεί στον κεντρικό Δήμο μειώθηκε από 21,5% σε 18,5% και η συγκέντρωσή τους στις εργατικές περιοχές παρέμεινε σταθερή.

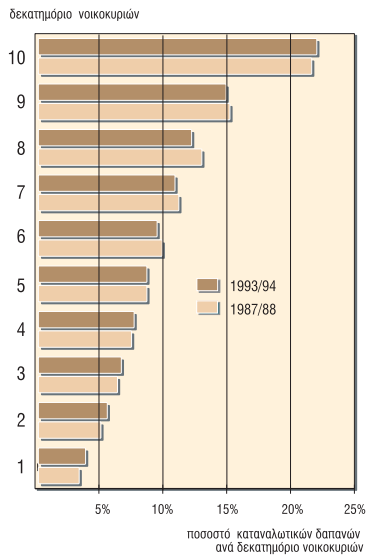
Η σύνθεση των επαγγελματικών ομάδων δεν διαφέρει σημαντικά μεταξύ των έξι πόλεων. Το αυξημένο ποσοστό των μεσαίων κατηγοριών στην Αθήνα συνδέεται με την απασχόληση στο δημόσιο, οι αυξημένες χαμηλές θέσεις στον τριτογενή τομέα στο Ηράκλειο συνδέονται με τις τουριστικές δραστηριότητες και το αυξημένο ποσοστό των εργατών-τεχνιτών στο Βόλο οφείλεται στο γεγονός ότι, παρά την αποβιομηχάνιση και τη ρουμμένων των αναλογιών, παραμένει η πιο βιομηχανική μεγάλη πόλη της χώρας. Θ.Μ.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991

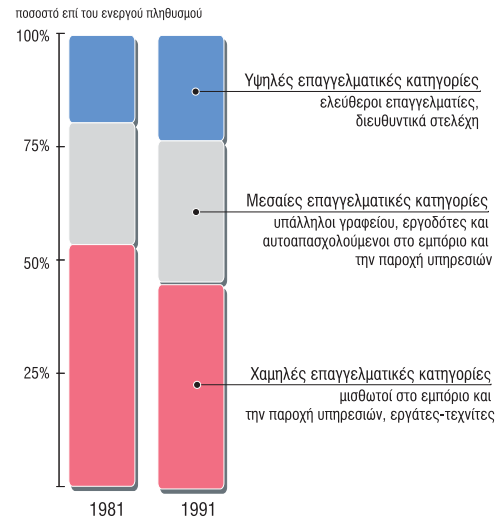

◄ **ΧΑΡΤΕΣ 1-6:** Βασικοί κοινωνικοεπαγγελματικοί τύποι ζωνών κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991

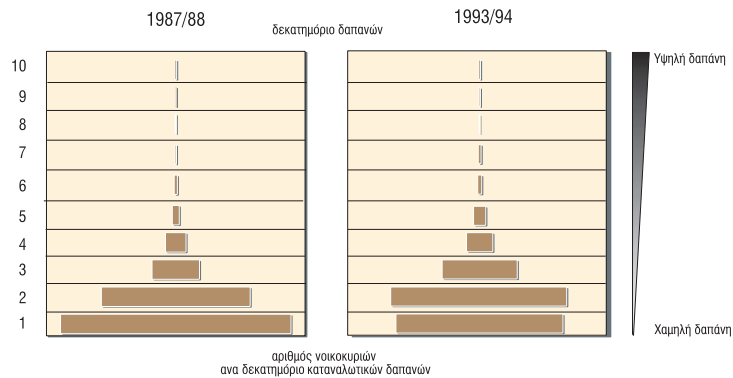
κοινωνική πόλωση και διαχωρισμός

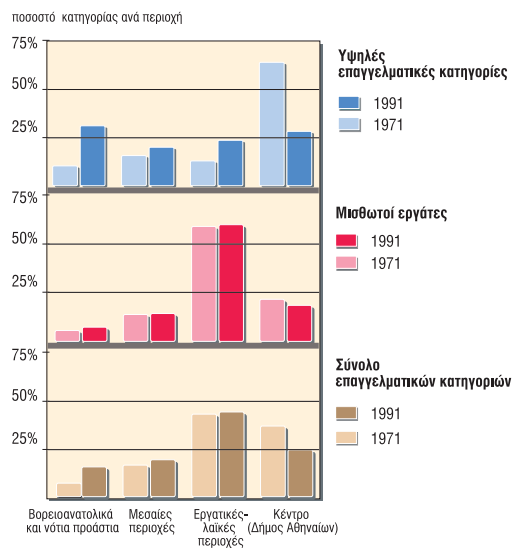
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 1987-1988, 1993-1994

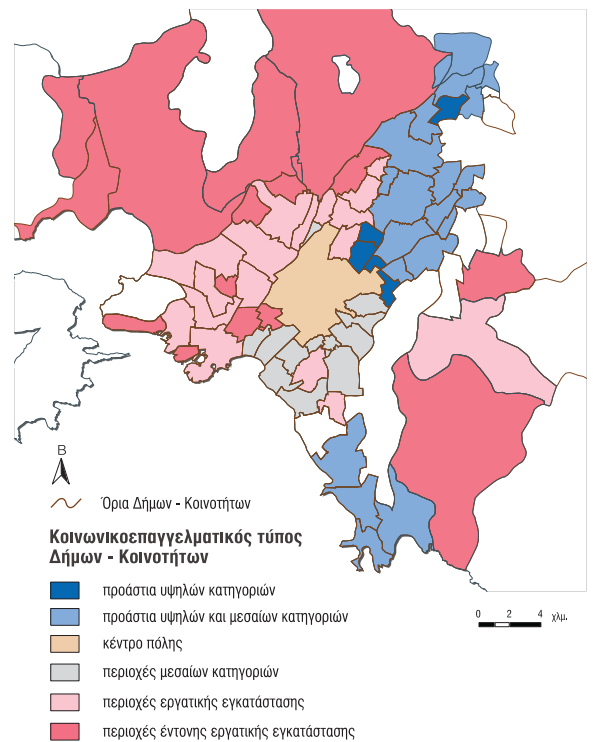
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1981, 1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 1987-88, 1993-94

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1981, 1991

◀ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Κατανομή της κατά κεφαλήν (ισοδύναμο ενηλίκου) καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών στο ΠΣ Πρωτεύουσας ανά δεκατημόριο, 1987/88 και 1993/94

◀ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Κατανομή των απασχολούμενων στο ΠΣ Πρωτεύουσας σε τρεις ευρείες ομάδες επαγγελματικής ιεράρχησης, 1981 και 1991

▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5:** Κοινωνική σύνθεση κατά όροφο σε περιοχή των Αμπελοκήπων, 1998

◀ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3:** Κατανομή του αριθμού των νοικοκυριών του ΠΣ Πρωτεύουσας στα δέκατα του εύρους της κατά κεφαλήν (ισοδύναμο ενηλίκου) καταναλωτικής τους δαπάνης, 1987/88 και 1993/94

▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6:** Σύνθεση κατά όροφο και υπηκοότητα σε περιοχή των Αμπελοκήπων, 1998

◀ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4:** Γεωγραφική ανακατανομή επιλεγμένων επαγγελματικών κατηγοριών σε διαφορετικούς τύπους Δήμων και Κοινοτήτων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας μεταξύ 1981 και 1991

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Αδρή κοινωνική κατηγοριοποίηση των Δήμων και Κοινοτήτων της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1991

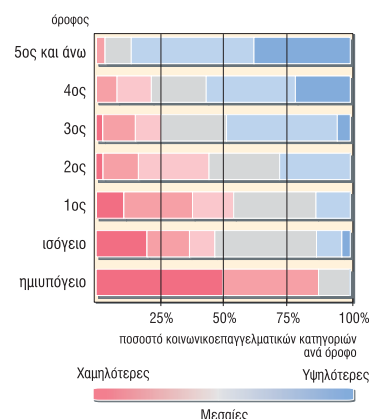
Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΩΛΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η διαδικασία της κοινωνικής πώλωσης, της διόγκωσης δηλαδή της κοινωνικής κλίμακας στις ακραίες περιοχές της και της συνακόλουθης απίσχνανσής της στο μέσο αναφέρεται ως χαρακτηριστικό στοιχείο πολλών μεγαλουπόλεων του δυτικού κόσμου κατά την τελευταία εικοσαετία. Η ύπαρξη της διαδικασίας αυτής στην Αθήνα δεν μοιάζει να επιβεβαιώνεται από τα αθηναϊκά δεδομένα. Κατά τη δεκαετία του '80 οι υψηλές και μεσαίες επαγγελματικές κατηγορίες διευρύνθηκαν εις βάρος των χαμηλών. Με όρους εισοδήματος – όπως και όσο είναι δυνατόν αυτό να προσεγγιστεί με βάση τις καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών – η επταετία από το τέλος της προηγούμενης δεκαετίας και μέχρι το μέσο της παρούσας, παρουσιάζει ελαφρά διόγκωση του ποσοστού όλων των χαμηλών δεκατημορίων και μείωση εκείνου όλων των υψηλών, με εξαίρεση το υψηλότερο. Παράλληλα, η μεγάλη συγκέντρωση των νοικοκυριών στο κάτω άκρο του εύρους της καταναλωτικής δαπάνης ανά νοικοκυριό, εμφάνισε σαφή μετακίνηση προς κεντρικότερες θέσεις, κάτι που υποδηλώνει σχετική χαλάρωση της ανισοκατανομής.

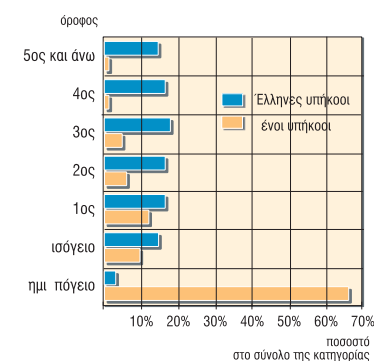
Ο περιορισμός της πώλωσης – όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα στοιχεία των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, όπου δεν λαμβάνονται υπόψη ούτε τα περιουσιακά στοιχεία ούτε οι επενδυτικές δαπάνες των νοικοκυριών που θα έδιναν ενδεχομένως μια σχετικώς διαφοροποιημένη εικόνα – θα έπρεπε να οδηγεί και στον περιορισμό του κοινωνικού διαχωρισμού. Ο κοινωνικός διαχωρισμός (δηλαδή η άνιση κατανομή των διαφόρων κοινωνικών ομάδων στο χώρο της πόλης) θα εμφάνιζε πράγματι ανάλογη χαλάρωση με την κοινωνική πώλωση, εφόσον οι στεγαστικοί και άλλοι διαχωριστικοί μηχανισμοί λειτουργούσαν ως απλοί ιμάντες μεταβίβασης των εξελίξεων στην αγορά εργασίας.

Η μεταβολή στη γεωγραφική κατανομή των ακραίων επαγγελματικών κατηγοριών (υψηλές επαγγελματικές κατηγορίες και μισθωτοί εργάτες) δείχνει ότι ο κοινωνικός διαχωρισμός είναι αποτέλεσμα πολλών και διαφόρων διαδικασιών, και οι τάσεις που εμφανίζει είναι δυνατόν να αυτονομηθούν από τις συγκυριακές τάσεις της κοινωνικής πώλωσης. Οι υψηλές κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες παρουσιάζουν έντονη χωρική κινητικότητα κατά την εικοσαετία 1971-1991, με χαρακτηριστικό τη δραματική μείωση της παρουσίας τους στο κέντρο και τη μεγάλη αύξησή της στα

βορειοανατολικά και τα νότια προάστια. Η απότομη κοινωνική μεταβολή στο κέντρο της πόλης, που αφορά τόσο τη μείωση των υψηλών κατηγοριών όσο και την αυξημένη παρουσία νέων χαμηλών κατηγοριών, όπως οι οικονομικοί μετανάστες, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ανάπτυξης σε μεγάλη κλίμακα του φαινομένου της κάθετης κοινωνικής διαφοροποίησης – κοινωνική διαφοροποίηση με βάση τον όροφο – στις πυκνοδομημένες περιοχές του κέντρου.

ΠΗΓΗ: Καραδημητρίου (1999)

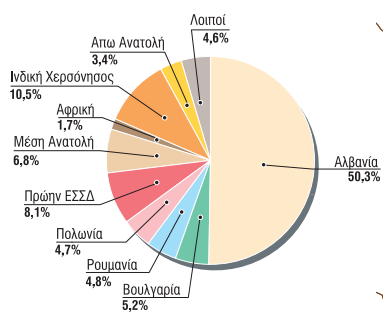
ΠΗΓΗ: Καραδημητρίου (1999)

Οι μισθωτοί εργάτες εμφανίζουν αντίθετα εξαιρετικά περιορισμένη κινητικότητα κατά την ίδια περίοδο. Αυτό οφείλεται κυρίως στην «παγίδευση» του εργατικού πληθυσμού της πόλης στις στεγαστικές λύσεις της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου (λαϊκή αυτοστέγηση, συχνά με αυθαίρετη δόμηση), όπου το στεγαστικό κεφάλαιό τους υποβαθμίστηκε μαζί με το υποβαθμισμένο πολεοδομικό περιβάλλον.

Η εργατική περιφέρεια της παλαιάς αυθαίρετης δόμησης και οι χαμηλοί όροφοι της αντιπαροχής γύρω από το κέντρο από τη μία πλευρά, και τα όλο και πιο ομοιογενή ως προς την κοινωνική τους σύνθεση προάστια των υψηλών και μεσαίων στρωμάτων από την άλλη, αποτελούν τους κατεξοχήν χώρους έκφρασης του διευρυνόμενου κοινωνικού διαχωρισμού στην Αθήνα.

Θ.Μ.

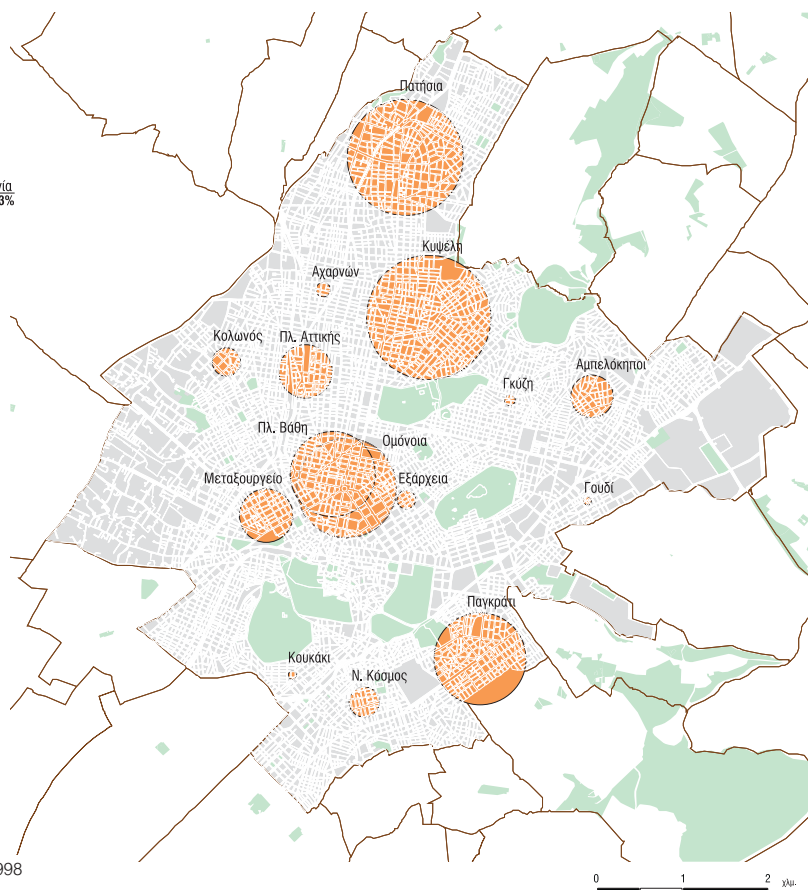
► Αλλοδαποί στο Δήμο Αθηναίων

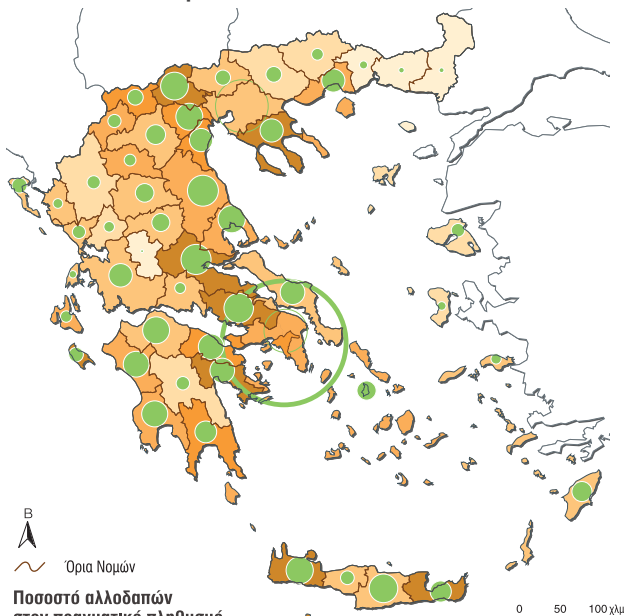
ΠΗΓΗ: Τ. Καβουνίδη, Λ. ατζάκη, 1999

ΠΗΓΗ: Οργανώσεις Μεταναστών, 1998

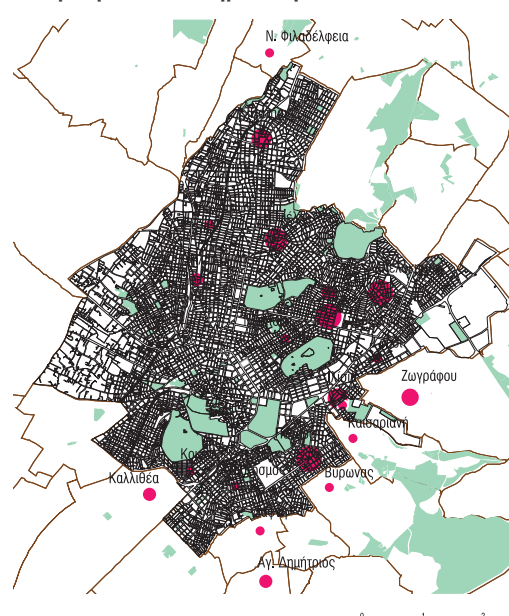

► Αλλοδαποί στην Ελλάδα

ΠΗΓΗ: Τ. Καβουνίδη, Λ. Χατζάκη, 1999

► Ερυθραίοι στο Δήμο Αθηναίων

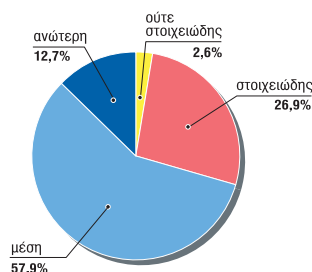

ΠΗΓΗ: Μ. Πετρονότη, 1998

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Από τα πρώτα χρόνια προσέλευσης των σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων προς την Ελλάδα (δεκαετία του '70), η Αθήνα αποτέλεσε τον κυριότερο από τους αστικούς πυρήνες έλξης και παραμονής τους. Όχι μόνο διότι εξυπηρετεί πρωταρχικά διοικητικά και πολιτικά αιτήματα, αλλά και επειδή ευνοεί τα εκτενή δίκτυα πληροφόρησης, προσφέρει ανωνυμία και εξασφαλίζει υπολογίσιμες ευκαιρίες απασχόλησης στον τομέα υπηρεσιών ή σε μικρές βιοτεχνικές μονάδες.

Οι συνθήκες διαμονής των εθνοτικών ομάδων, που έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή της πρωτεύουσας, δεν οδηγούν στην αυστηρή γεωγραφική τους συγκέντρωση με αποτέλεσμα να μην έχουν ως τώρα εμφανιστεί συνοικίες με ευδιάκριτη εθνοτική ταυτότητα. Παρά την ανάγκη σταθερής συνεύρεσης με ομοεθνείς, οι μετανάστες διαχέονται και «γεμίζουν κενά» σε διάσπαρτα σημεία της πόλης. Οι πρακτικές τους υπακούουν αφενός σε ένα σύνθετο συνδυασμό των οικονομικών τους δυνατοτήτων με πολιτισμικά καθορισμένες στρατηγικές χρήσης του χώρου, αφετέρου σε επιβεβλημένες από την ελληνική κοινωνία προδιαγραφές (έλλειψη στεγαστικών ρυθμίσεων, απελευθέρωση από τους Αθηναίους παλιών και όχι κατάλληλα εξοπλισμένων διαμερισμάτων, συνεχής μείωση της κοινωνικής και οικονομικής αξίας του κέντρου). Έτσι, οι Αλβανοί στρέφονται συχνά σε εγκαταλειμμένα και ημιτελή σπίτια, οι Πολωνοί δείχνουν σαφή προτίμηση στα μεγάλα κτήρια όπου κατοικούν πολλοί μαζί δημιουργώντας πολυμελή νοικοκυριά, οι Φιλιππινέζες, οι Αιθιοπίδες και οι Ερυθραίες νοικιάζουν μικρά διαμερίσματα τα οποία επισκέπτονται τις ημέρες της άδειάς τους.

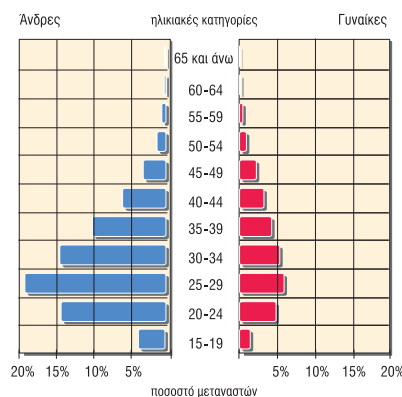

ΠΗΓΗ: ΕΠΑ-ΟΑΕΔ, 1999

Με βάση τα ευρήματα πρόσφατης εθνογραφικής έρευνας επιχειρήθηκε να χαρτογραφηθεί ενδεικτικά το μέγεθος, οι περιοχές και η πυκνότητα εγκατάστασης ορισμένων εθνοτικών ομάδων που ζουν στο Δήμο Αθηναίων. Πρόκειται για στοιχεία τα οποία απουσιάζουν από τις επίσημες καταγραφές πληθυσμού της ΕΣΥΕ

(όπου εμπεριέχονται αποκλειστικά αλλοδαποί με άδεια παραμονής και αυτό κατά περιφέρεια ή Νομό αλλά όχι κατά Δήμο). Εκφράζουν εκτιμήσεις των ίδιων των μεταναστών, εκπροσώπων των σωματείων τους και στελεχών ορισμένων μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Αναμφίβολα, η απόπειρα για πληρέστερη κατανόηση της χωρικής παρουσίας των μετατοπισμένων αυτών πληθυσμών θέτει πολλά και καίρια ερωτήματα, τα οποία επικεντρώνονται στις πολύσημες όψεις της κινητικότητάς τους, όπως επίσης στα πολιτισμικά και συμβολικά ίχνη που αφήνει η παρουσία τους στο κοινωνικό τοπίο της πόλης.

ΠΗΓΗ: ΕΠΑ-ΟΑΕΔ, 1999

Αν και οι συντεταγμένες μιας τέτοιας ανάλυσης δύσκολα μπορούν να απεικονιστούν σε έναν απλό χάρτη, είναι σκόπιμο να επισημανθεί το είδος της γνώσης που προσφέρει η προσέγγισή τους. Θα ήταν, για παράδειγμα, χρήσιμο να καταγραφούν οι όροι στέγασης των νεοαφιχθέντων, η συχνότητα των μετακινήσεών τους, η τροχιά που διαγράφουν μέσα ή έξω από τα όρια του Δήμου, ο συσχετισμός του δημόσιου λόγου –που εκφέρεται γύρω από τη συμβολή τους στην υποβάθμιση δεδομένων συνοικιών (όπως της πλατείας Κουμουνδούρου από Κούρδους)– με προϋπάρχουσες νοοτροπίες και πρακτικές, οι εστίες των θρησκευτικών τους συναθροίσεων (άτυπα «τζαμιά» στην Ομόνοια και του Ζωγράφου, σημεία συνάντησης των Bahai κ.ά.), τα «στέκια» όπου συχνάζουν κατά τον ελεύθερο χρόνο τους (σε απόμερους αλλά και κεντρικούς δρόμους, σε παραδοσιακά καφενεία αλλά και fast food), η συμβολική μετατροπή των «παράνομων» κατοικιών σε χώρους φιλοξενίας εργοδοτών, γειτόνων ή άλλων γνωριμιών, η εμβέλεια και οι λειτουργίες των συγγενικών ή διαπροσωπικών δικτύων που συνάπτουν, οι αντιδράσεις τις οποίες προκαλούν ως αλλοεθνείς ή αλλόφυλοι στον καθημερινό βίο.

Μ.Π.

◀ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Εθνολογική σύνθεση οικονομικών μεταναστών οι οποίοι υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Σχηματική κατανομή πυρήνων εγκατάστασης οικονομικών μεταναστών στο Δήμο Αθηναίων, 1998

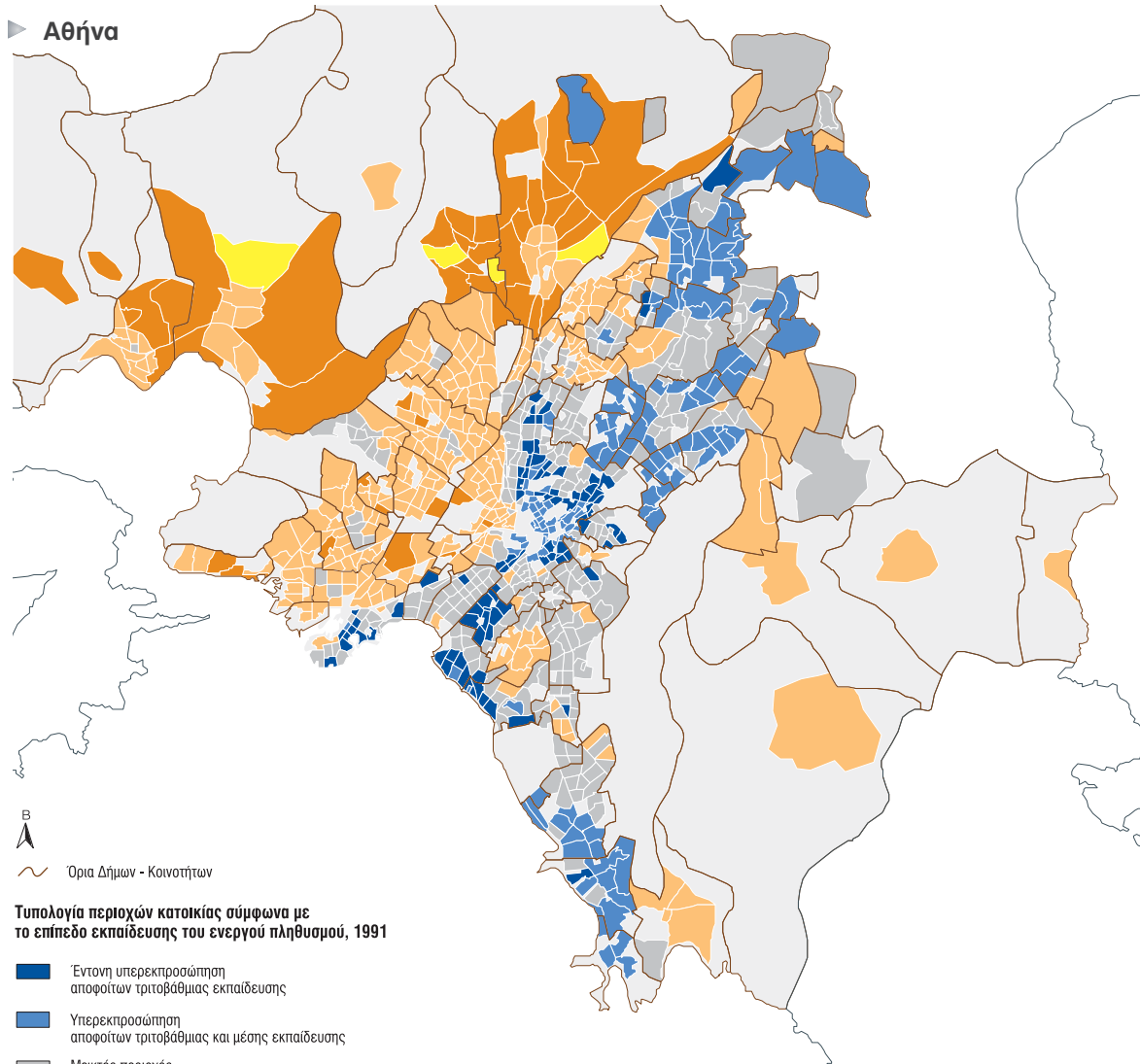
▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3:** Ηλικιακή σύνθεση οικονομικών μεταναστών που υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής, κατά φύλο, στην Ελλάδα, 1998

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Αναλογία αλλοδαπών που υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής στον πραγματικό πληθυσμό κατά Νομό, 1999

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 3:** Σχηματική κατανομή πυρήνων εγκατάστασης Ερυθραίων μεταναστών στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1998

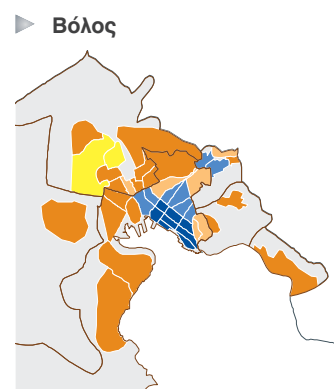
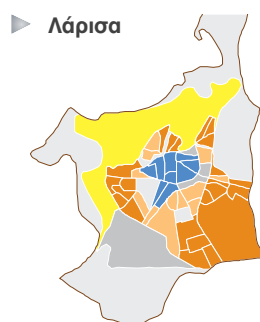
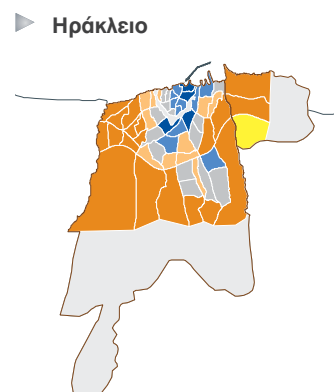
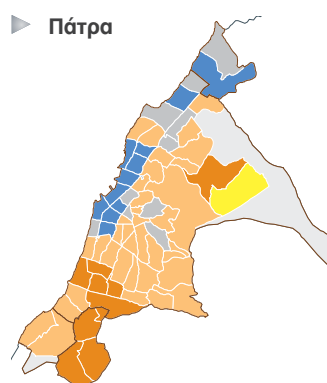
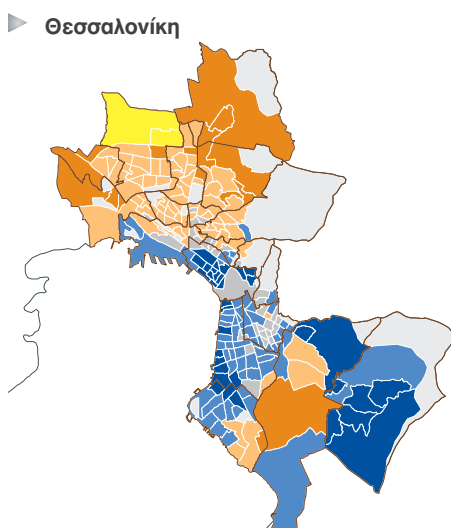
▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Οικονομικοί μετανάστες που υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής, κατά επίπεδο εκπαίδευσης, στην Ελλάδα, 1998

επίπεδο εκπαίδευσης

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991, ίδια επεξεργασία

0 2 4 χλμ.

ΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Η αλματώδης ανύψωση του επιπέδου εκπαίδευσης αποτελεί σημαντικό χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής περιόδου και συνδυάζεται με την ταχεία συρρίκνωση των θέσεων χειρωνακτικής εργασίας στον παραδοσιακά κυρίαρχο πρωτογενή και στον μεταπολεμικά ανεπτυγμένο δευτερογενή τομέα, προς όφελος της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα. Η ανύψωση αυτή δεν περιορίστηκε στις αστικές περιοχές, αλλά προχώρησε με ανάλογο ρυθμό και στο σύνολο της χώρας. Στις αστικές περιοχές, ωστόσο, το επίπεδο εκπαίδευσης παραμένει πάντοτε υψηλότερο.

Η εκπαίδευση αποτέλεσε το βασικό όχημα για την κοινωνική ανέλιξη του πληθυσμού καταρτίζοντας μαζικά ελεύθερους επαγγελματίες ανώτατης εκπαίδευσης και δημοσίους υπαλλήλους.

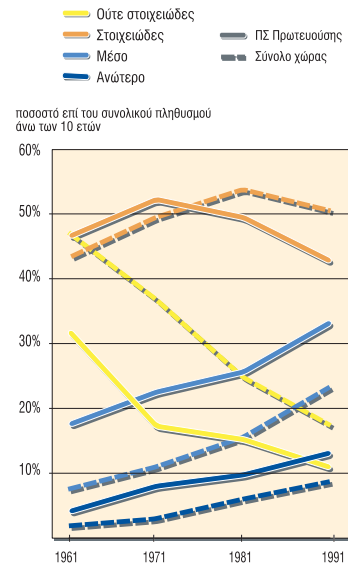
Η γεωγραφική κατανομή του επιπέδου εκπαίδευσης στο εσωτερικό των πόλεων ακολουθεί το σχήμα της κοινωνικής μορφολογίας, με τη συγκέντρωση των πιο μορφωμένων τμημάτων του ενεργού πληθυσμού είτε στα κέντρα (σε μικρότερες πόλεις), είτε σε τμήματα του κέντρου και στις νέες προαστιακές περιοχές προνομαχικής εγκατάστασης των υψηλών κοινωνικοεπαγγελματικών στρωμάτων (στις δύο μεγαλύτερες πόλεις). Στην Πάτρα και τη Λάρισα, ειδικότερα, ο βαθμός συγκέντρωσης των κατηγοριών υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου είναι συγκριτικά περιορισμένος, ακολουθώντας τον γενικά πιο ρευστό κοινωνικό διαχωρισμό που τις χαρακτηρίζει.

Η δομή του ενεργού πληθυσμού, ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης, δεν διαφέρει σημαντικά μεταξύ των έξι πόλεων, ιδιαίτερα όσον αφορά τις υψηλότερες κατηγορίες. Οι μεσαίες κατηγορίες (Μέση Εκπαίδευση) είναι εκείνες που διαφοροποιούν τις μεγαλύτερες πόλεις, όπου και η απασχόληση στον τριτογενή τομέα είναι πιο ανεπτυγμένη.

III 5

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Εξέλιξη του επιπέδου εκπαίδευσης στο σύνολο της χώρας και το ΠΣ Πρωτεύουσας, 1961-1991

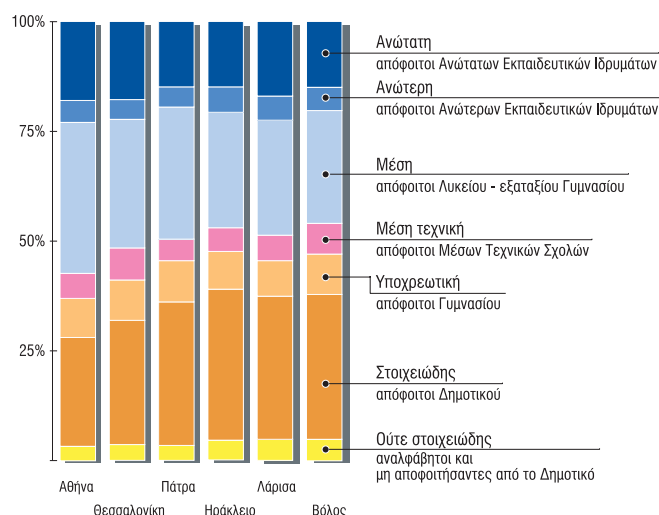

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού, 1961, 1971, 1981, 1991

Το υψηλό ποσοστό αποφοίτων Μέσης Εκπαίδευσης στον ενεργό πληθυσμό της πρωτεύουσας αντανάκλα τη μεγάλη συγκέντρωση μεσαίων θέσεων στη δημόσια διοίκηση και τις δημόσιες επιχειρήσεις. Το Ηράκλειο, όπου η απασχόληση στον τριτογενή τομέα είναι μεν πολύ ανεπτυγμένη (κλάδος απασχόλησης) αλλά και μονομερώς συνδεδεμένη με τον τουρισμό, παρουσιάζει φυσιολογική πλησιέστερη στις πόλεις με ανάλογο μέγεθος.

Θ.Μ.

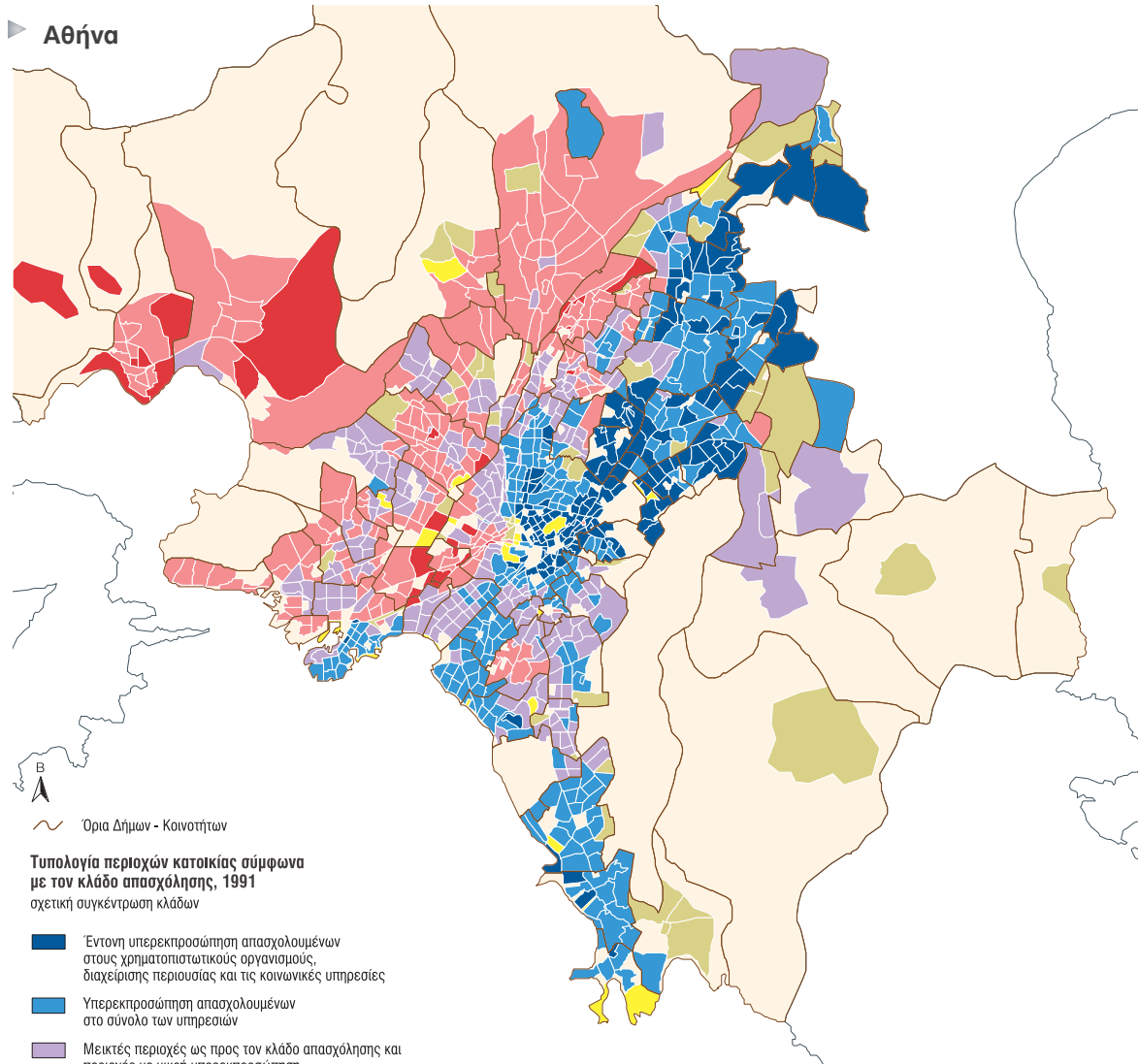
► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-6:** Τυπολογία ζωνών κατοικίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991, ίδια επεξεργασία

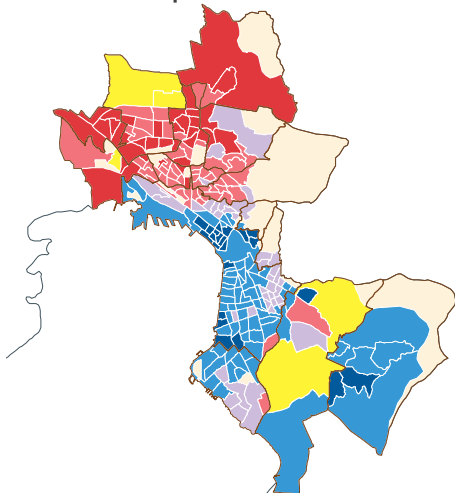
κλάδος απασχόλησης

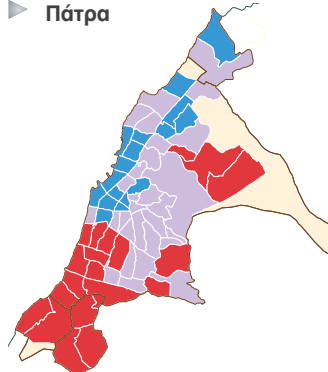
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991, ίδια επεξεργασία

0 2 4 χλμ.

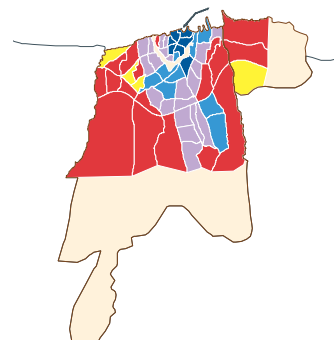
► Θεσσαλονίκη

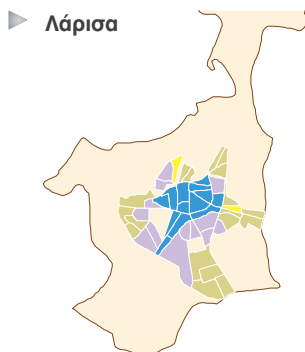
► Πάτρα

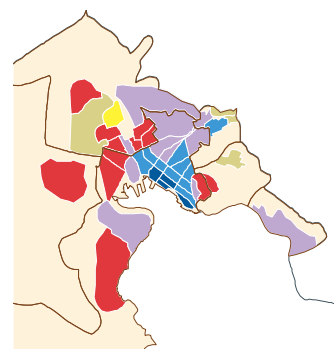
► Ηράκλειο

► Λάρισα

► Βόλος

Η ΚΛΑΔΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΟΝ ΤΟΠΟ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Η κλαδική δομή της απασχόλησης δεν παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις μεταξύ των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων. Μόνο οι διαχειριστικές και χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες εμφανίζονται, ως ποσοστό, εξαρτημένες από το μέγεθος των πόλεων και, σε αντίθετη φορά, το ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα. Οι υπόλοιπες διαφοροποιήσεις οφείλονται σε τοπικές ιδιομορφίες, όπως η σχετική συγκέντρωση βιομηχανικής απασχόλησης στη Θεσσαλονίκη και το Βόλο και το πολύ σημαντικό ειδικό βάρος του τουρισμού για την απασχόληση στο Ηράκλειο –που συμπαρασύρει και εκείνο των κατασκευών καθώς η τουριστική υποδομή βρίσκεται σε διαρκή ανάπτυξη.

Στο εσωτερικό των πόλεων, η κατανομή του ενεργού πληθυσμού στον τόπο κατοικίας, με βάση τον κλάδο απασχόλησης, παρουσιάζει ευδιάκριτα σχήματα, που συνδέονται με την κοινωνικοεπαγγελματική δομή. Η κοινωνικοεπαγγελματική διαφοροποίηση συμπίπτει, σε μεγάλο βαθμό, με τη διαφοροποίηση μεταξύ απασχόλησης στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. Η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη και η Πάτρα παρουσιάζονται διχοτομημένες ως προς τη διάσταση αυτή, ενώ οι τρεις μικρότερες πόλεις διαφοροποιούνται ως προς τη διάσταση κέντρου-περιφέρειας, με το κέντρο να περιλαμβάνει περισσότερους απασχολούμενους στον τριτογενή τομέα.

Λιγότερο έντονος και ποικίλος παρουσιάζεται ο κλαδικός διαχωρισμός στη

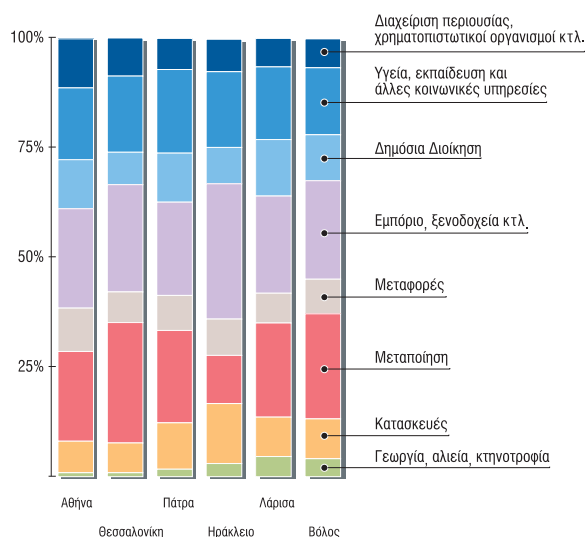
Λάρισα και την Πάτρα, όπου δεν εμφανίζεται αξιοσημείωτη συγκέντρωση της απασχόλησης στις διαχειριστικές και χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες σε καμία ζώνη κατοικίας. Στην περιφέρεια της Λάρισας ειδικότερα η απασχόληση στον δευτερογενή τομέα αναμειγνύεται χωρικά με απασχόληση στον πρωτογενή.

Στην Αθήνα, η μεγάλη συγκέντρωση των υψηλότερων θέσεων του τριτογενούς, που εμφανίζεται στο κέντρο και το βορειοανατολικό τμήμα, απηχεί το γεγονός ότι στις περιοχές αυτές διαμένουν τα στρώματα με τις πλέον επίζηλες θέσεις εργασίας, αλλά και τοπικές διαφορές όσον αφορά τον προσανατολισμό της επαγγελματικής δραστηριότητας: τα υψηλά και μεσαία στρώματα των νοτίων προαστίων, για παράδειγμα (που περιλαμβάνουν σημαντικό αριθμό αστικών νοικοκυριών από ελληνικές παροικίες), είναι σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στραμμένα στις εμπορικές δραστηριότητες και πολύ λιγότερο στη Δημόσια Διοίκηση.

Η καθαρότητα των γεωγραφικών σχημάτων διαχωρισμού του τόπου κατοικίας, με βάση τον κλάδο, οφείλεται στον κυρίαρχο τρόπο συγκρότησης του ελληνικού αστικού χώρου κατά τη μεταπολεμική περίοδο: η απουσία ρύθμισης των διαδικασιών οικοδόμησης, των χρήσεων γης, οδήγησε σε σχετική λειτουργική και κοινωνική ομοιογενοποίηση του χώρου στη μικρή κλίμακα. Στη μεγάλη κλίμακα, όμως, δημιούργησε ευρείες τομές μεταξύ των περιοχών της πόλης, όπου υπήρξε αμοιβαία έλξη της αυθαίρετης δόμησης και της απασχόλησης στον δευτερογενή τομέα και, παράλληλα, εκείνων των περιοχών όπου υπήρξε απώθηση και των δύο λόγω της προηγούμενης εγκατάστασης υψηλών και μεσαίων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών.

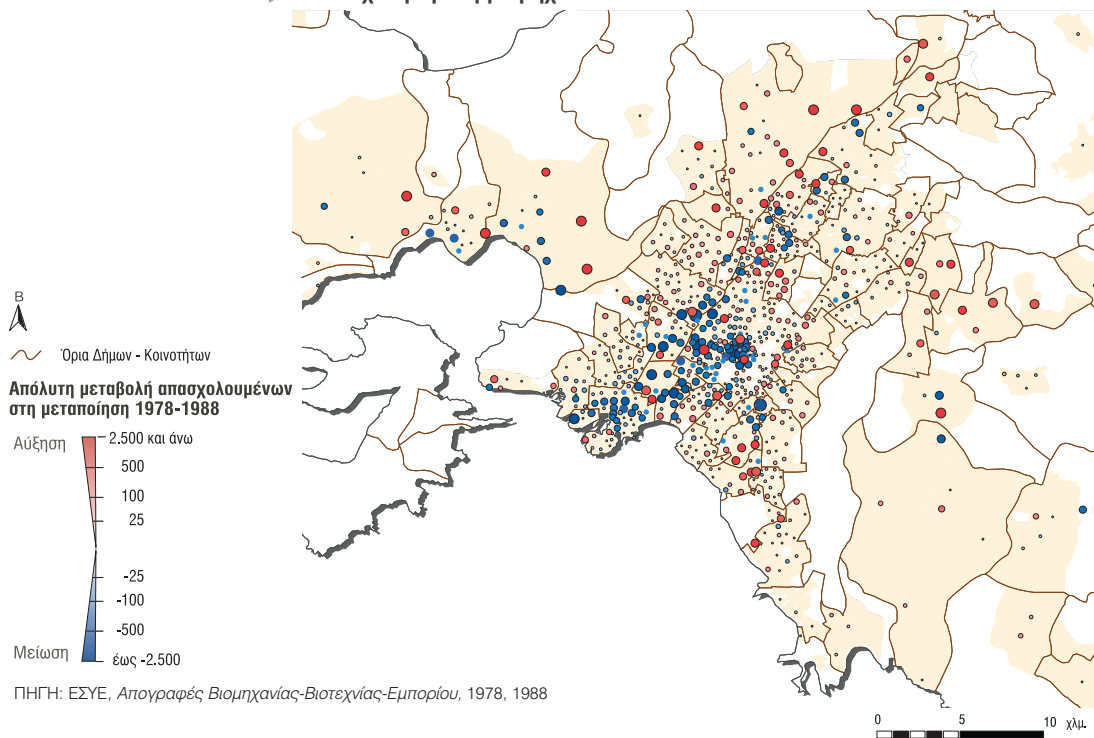
Θ.Μ.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1991

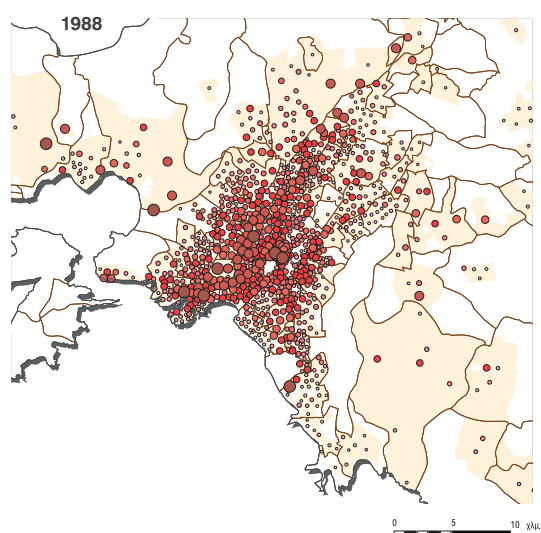
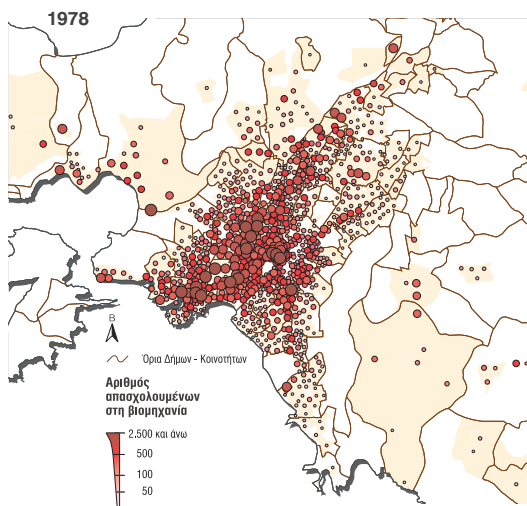

◄ **ΧΑΡΤΕΣ 1-6:** Τυπολογία περιοχών κατοικίας με βάση τον κλάδο απασχόλησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991

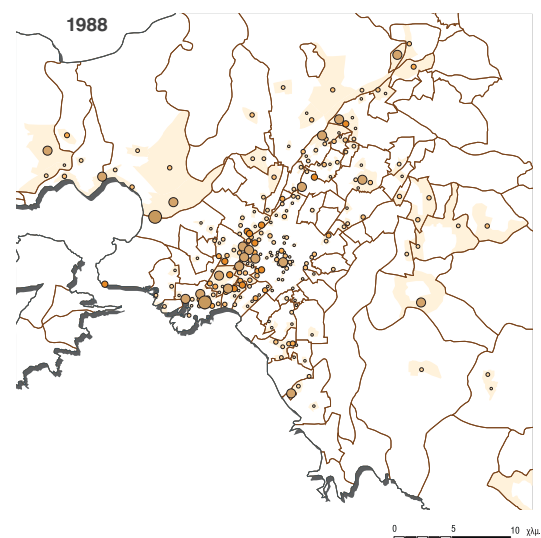
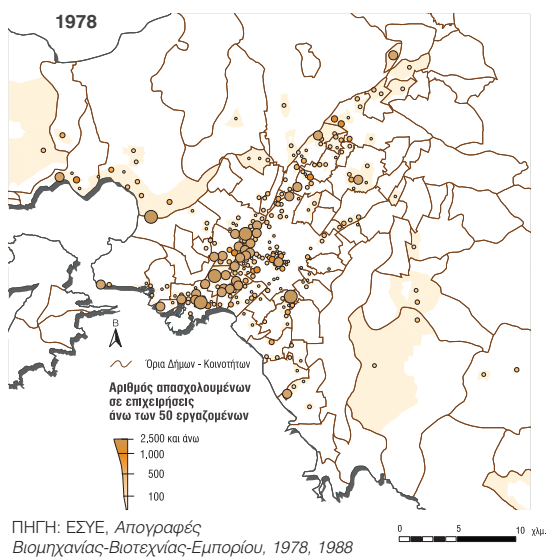
► Απασχόληση στη βιομηχανία 1978 - 1988

► Απασχόληση στη βιομηχανία

► Απασχόληση σε βιομηχανικά καταστήματα άνω των 50 εργαζομένων

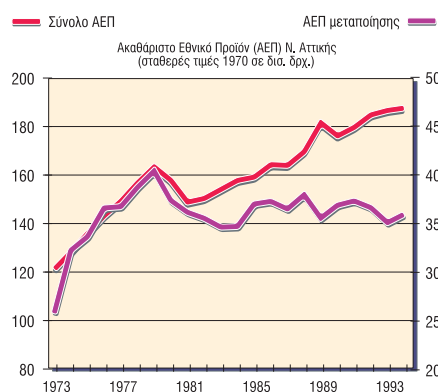

ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ

Η περίοδος 1978-1988 για τη βιομηχανία-βιοτεχνία στο Νομό Αττικής είναι περίοδος κρίσης, «προσαρμογής» και αναδιάρθρωσης, όπως δείχνουν τα δεδομένα που αφορούν το ΑΕΠ και την απασχόληση.

Επίσης, αν και ο κύριος όγκος της βιομηχανικής απασχόλησης συγκεντρώνεται στο δυτικό τμήμα του Νομού, την περίοδο 1978-1988, καταγράφονται τάσεις αναδιάρθρωσης, οι οποίες φαίνεται να οδηγούν στη σταδιακή ενίσχυση του ανατολικού τμήματος του Λεκανοπεδίου.

Το ακαθάριστο προϊόν της μεταποίησης στο Νομό Αττικής σε ετήσια βάση μειώνεται οριακά την περίοδο 1978-1988 (-0,12%), ενώ στο σύνολο της χώρας την ίδια περίοδο αυξάνεται (0,82%). Η συμμετοχή του Νομού Αττικής στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της μεταποίησης της χώρας, και η συμμετοχή του προϊόντος της μεταποίησης στο συνολικό εγχώριο προϊόν του Νομού Αττικής μειώνονται. Κύριες αιτίες της πορείας αυτής είναι η σταδιακή απομάκρυνση της μεταποιητικής δραστηριότητας από το Νομό Αττικής, αλλά και η μείωση της παραγωγικότητας των εγκατεστημένων μονάδων.

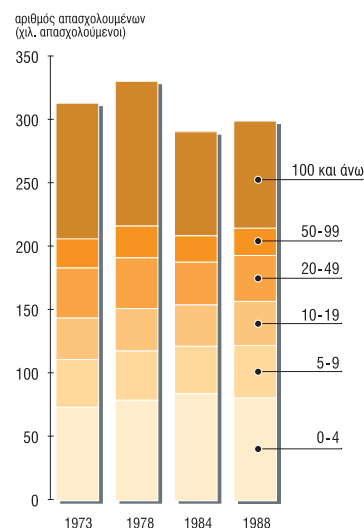

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Εθνικοί Λογαριασμοί

Η απασχόληση στη βιομηχανία-βιοτεχνία την περίοδο 1978-1988 στην Αττική μειώνεται σημαντικά (-9,5%). Η μείωση αυτή αφορά κυρίως τους απασχολούμενους άνδρες σε καταστήματα με πάνω από 20 εργαζόμενους, τη λεγόμενη «μείζονα βιομηχανία». Οι θέσεις των απασχολούμενων που επηρεάζονται περισσότερο είναι των ημερομίσθιων γυναικών (-24,5%) και ανδρών (-31,3%). Πλήττονται, με άλλα λόγια, οι χαμηλότερες στην ιεραρχία θέσεις εργασίας.

Τα δεδομένα της απασχόλησης στη βιομηχανία δείχνουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στη διάρκεια των δύο υποπεριόδων 1978-1984 και 1984-1988, στο Νομό Αττικής. Συγκεκριμένα, την περίοδο 1978-1984 έχουμε σημαντική πτώση (-12%) της

απασχόλησης, ενώ αντίθετα καταγράφεται αύξηση περίπου 3% την περίοδο 1984-1988, που αφορά όλα τα μεγέθη καταστημάτων πλην των πολύ μικρών εργαστηρίων. Επιπλέον, κατά τη δεύτερη περίοδο αυξάνεται σημαντικά η απασχόληση των μισθωτών (ανδρών, 28,1%, και γυναικών, 54,6%). Βέβαια, η «προσαρμογή» αυτή δεν επανέφερε το *status quo ante*. Οι απόλυτοι αριθμοί είναι ενδεικτικοί. Την περίοδο 1978-1984 «χάνονται» συνολικά περίπου 40.000 θέσεις εργασίας στο Νομό Αττικής, ενώ την περίοδο 1984-1988 «ανακτώνται» μόνο 8.500 θέσεις.

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας-Εμπορίου, 1973, 1978, 1984, 1988

Η απασχόληση στο ΠΣ Πρωτευούσης μειώνεται δραστικά, με την απώλεια περίπου 37.000 θέσεων εργασίας (περίπου 13%). Οι απώλειες αυτές αφορούν όλες τις τάξεις μεγέθους καταστημάτων με περισσότερους από 50 απασχολούμενους, αλλά είναι πιο έντονες στα πολύ μεγάλα καταστήματα (100 και άνω), όπου η απασχόληση μειώνεται κατά 1/3 περίπου. Οι θέσεις οι οποίες πλήττονται είναι οι χαμηλότερες στην ιεραρχία (ημερομίσθιοι/ες).

Αντίθετα, η απασχόληση στη βιομηχανία στο Υπόλοιπο Αττικής αυξάνεται την περίοδο 1978-1988 κατά 12% περίπου (5.500 περίπου θέσεις εργασίας). Η αύξηση αυτή αφορά κυρίως τα βιομηχανικά-βιοτεχνικά καταστήματα με λιγότερους από 50 απασχολούμενους.

Στο εσωτερικό του ΠΣ Πρωτευούσης οι σημαντικότερες απώλειες θέσεων εργασίας καταγράφονται στο 1ο Διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων και στο δυτικό τμήμα του ΠΣ Πρωτευούσης, ενώ οι μεγαλύτερες αυξήσεις σημειώνονται στο νότιο και βορειοανατολικό τμήμα. Στο Υπόλοιπο Αττικής οι σημαντικότερες αυξήσεις εμφανίζονται στο ανατολικό και βορειοανατολικό τμήμα.

Ι.Σ.

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Μεταβολή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978-1988

▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Απασχόληση στα βιομηχανικά καταστήματα του Νομού Αττικής κατά τάξη μεγέθους απασχόλησης, 1973, 1978, 1984, 1988

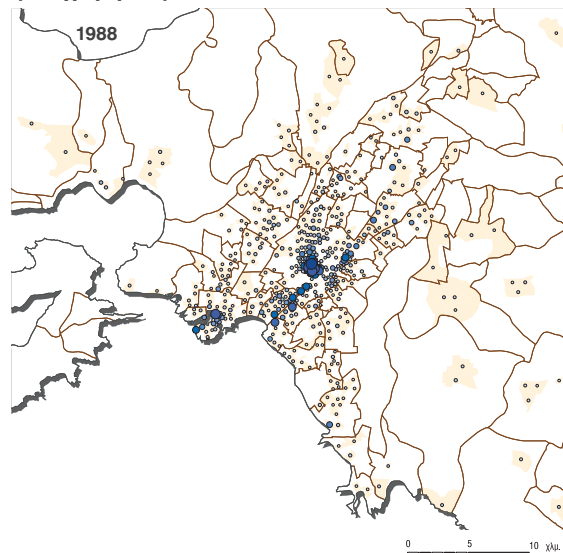
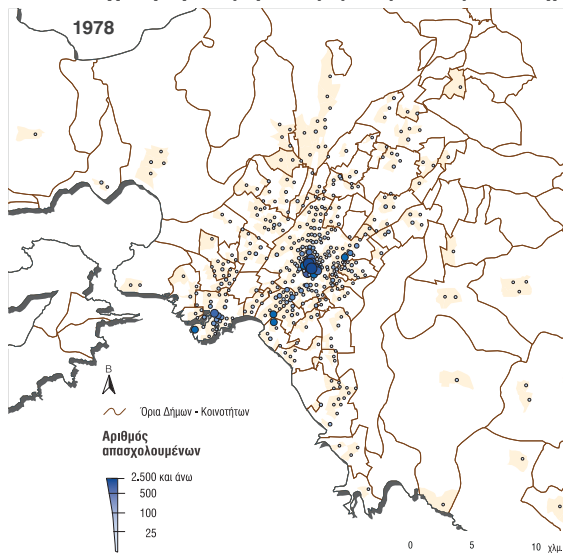
◀ **ΧΑΡΤΕΣ 2-3:** Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988

▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Εξέλιξη του συνολικού ΑΕΠ και του ΑΕΠ της μεταποίησης στο Νομό Αττικής, 1973-1994

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 4-5:** Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα άνω των 50 απασχολούμενων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988

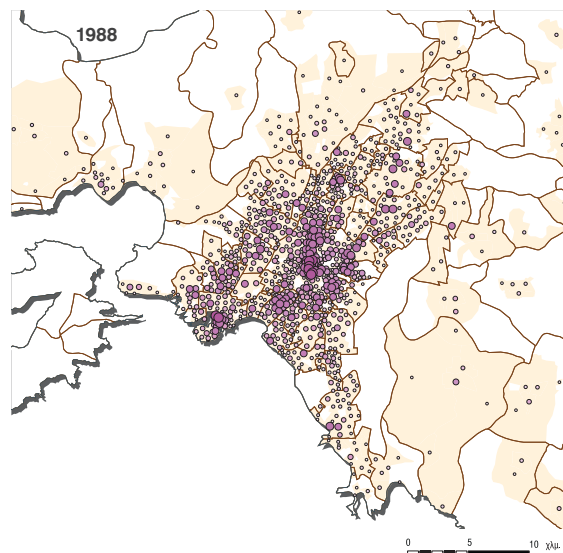
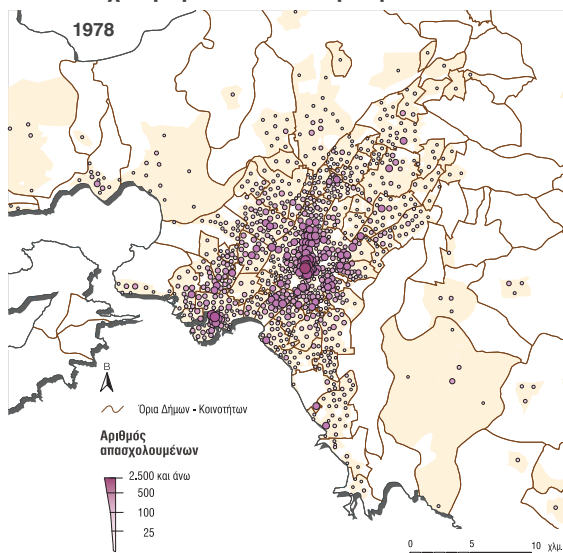
απασχόληση στον τριτογενή

▶ Απασχόληση στις τράπεζες-ασφάλειες και κτηματικές επιχειρήσεις

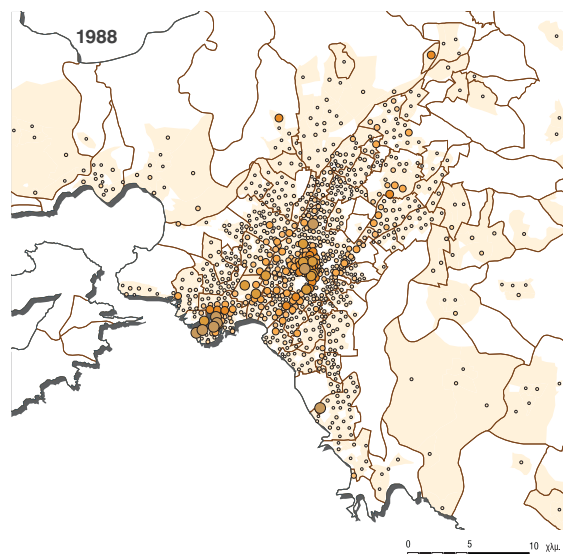
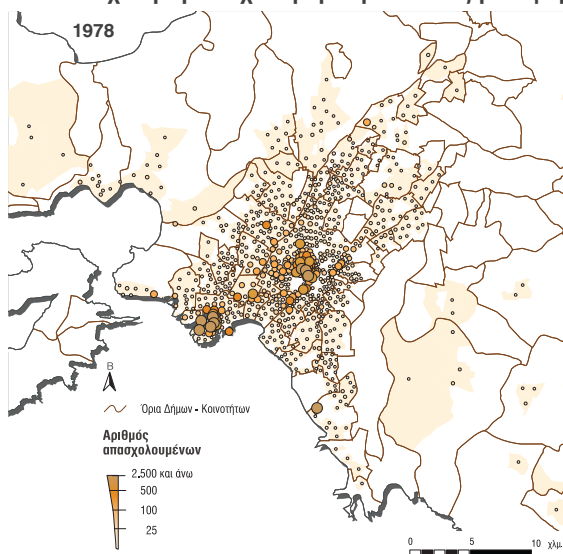
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας-Εμπορίου, 1978, 1988, ίδια επεξεργασία

▶ Απασχόληση στο λιανικό εμπόριο

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας-Εμπορίου, 1978, 1988, ίδια επεξεργασία

▶ Απασχόληση στο χονδρεμπόριο και τις μεταφορές

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφές Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας-Εμπορίου, 1978, 1988, ίδια επεξεργασία

© Ι. Σαγιάς

Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας, ΕΚΚΕ

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΟΝ ΤΡΙΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ: ΤΑΣΕΙΣ ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΗΣ

Η εξέταση τριών ενδιάμεσων και καταναλωτικών τομέων υπηρεσιών (τράπεζες-ασφάλειες-κτηματικές επιχειρήσεις, λιανικό εμπόριο, χονδρικό εμπόριο και μεταφορές) αναδεικνύει σημαντικές γεωγραφικές ανακατατάξεις στο Νομό Αττικής, οι οποίες εν πολλοίς πιστοποιούν τη διάχυση της «τριτογενοποίησης» του Λεκανοπεδίου και τη ραγδαία μείωση της σημασίας των κέντρων της Αθήνας και του Πειραιά.

Οι τράπεζες, οι ασφάλειες και οι κτηματικές επιχειρήσεις αποτελούν έναν ταχύτατα αναπτυσσόμενο τομέα, με βάση το ακαθάριστο προϊόν την περίοδο 1973-1994. Η αύξηση αυτή συντελείται με ρυθμούς ταχύτερους από το συνολικό ΑΕΠ, τόσο στο σύνολο της χώρας όσο και στην Αττική. Η απασχόληση στην Αττική αυξάνεται κατά 22% περίπου την περίοδο 1978-1988.

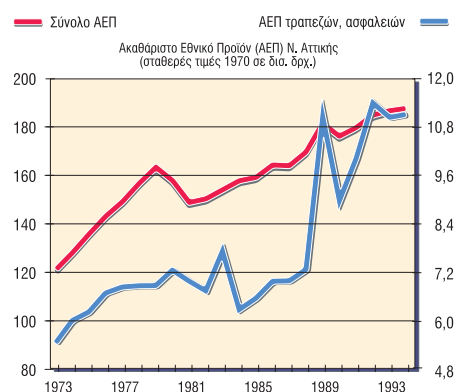
Η χωρική κατανομή της απασχόλησης μεταβάλλεται σημαντικά την ίδια περίοδο. Το 1ο Διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων και το 2ο Διαμέρισμα του Πειραιά συγκεντρώνουν μεν τον μεγαλύτερο όγκο της απασχόλησης, αλλά παρατηρείται σημαντική διάχυση προς το βορειοανατολικό και νότιο τμήμα του ΠΣ Πρωτευούσης. Υπάρχει δηλαδή και στην περίπτωση των τραπεζών, ασφαλειών και κτηματικών επιχειρήσεων σταδιακή ενίσχυση του ανατολικού τμήματος του Λεκανοπεδίου, κυρίως σε παρόδιες ζώνες κεντρικών κυκλοφοριακών αρτηριών (Συγγρού, Μεσογείων).

Η απασχόληση στο λιανικό εμπόριο παρουσιάζει αύξηση κατά 20% περίπου την περίοδο 1978-88. Εδώ η διάχυση της απασχόλησης συντελείται κυρίως προς το νότιο και βορειοανατολικό τμήμα του ΠΣ Πρωτευούσης, ενώ το δυτικό τμήμα ισχυροποιεί περαιτέρω τη θέση του. Η χωρική διάχυση της απασχόλησης δεν εντοπίζεται μόνο σε ζώνες κεντρικών αρτηριών, αλλά διεισδύει σε συνοικιακά κέντρα και περιοχές κατοικίας. Επιπλέον, σημαντική μείωση της απασχόλησης καταγράφεται στον τομέα του λιανικού εμπορίου στο 1ο Διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων και στο 2ο Διαμέρισμα του Πειραιά, που αποτελούν και τις παραδοσιακές περιοχές συγκέντρωσης της δραστηριότητας αυτής στους δύο κεντρικούς Δήμους.

Η γεωγραφική αναδιάρθρωση των καταστημάτων λιανικού εμπορίου σχετίζεται με την πληθυσμιακή αύξηση στις βορειοανατολικές και νότιες περιοχές του ΠΣ Πρωτευούσης, τις κυκλοφοριακές ρυθμίσεις και τα κυκλοφοριακά προβλήματα

των κέντρων της Αθήνας και του Πειραιά, αλλά και με τη γεωγραφική αναδιάρθρωση/αποκέντρωση της απασχόλησης στους τομείς της βιομηχανίας και των τραπεζών, ασφαλειών και κτηματικών επιχειρήσεων.

Σε αντίθεση με τους παραπάνω τομείς οικονομικής δραστηριότητας, το χονδρικό εμπόριο και οι μεταφορές εμφανίζουν τάσεις μείωσης της απασχόλησης την περίοδο 1978-1988 στο Νομό Αττικής.

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Εθνικοί Λογαριασμοί

Στον τομέα του χονδρεμπορίου και των μεταφορών καταγράφονται, επίσης, σημαντικές τάσεις γεωγραφικής αναδιάρθρωσης κατά την ίδια περίοδο (1978-1988). Οι τάσεις αυτές σχετίζονται με την εξέλιξη της οικιστικής ανάπτυξης του Νομού Αττικής καθώς και με τη χωρική αναδιάρθρωση άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων.

Ειδικότερα, την περίοδο 1978-1988 στον τομέα του χονδρεμπορίου και των μεταφορών παρατηρείται «αποκέντρωση» της απασχόλησης με επέκταση τόσο προς το δυτικό όσο και προς το ανατολικό τμήμα του Λεκανοπεδίου. Το 2ο Διαμέρισμα του Δήμου Πειραιά και το 1ο Διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων, αν και συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος των καταστημάτων και της απασχόλησης, δείχνουν τάσεις συρρίκνωσης της συμμετοχής τους στην απασχόληση του τομέα. Αντίθετα, σημαντικές αυξητικές τάσεις καταγράφονται σε παρόδιες ζώνες μεγάλων κυκλοφοριακών αρτηριών, στο 5ο Διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων (Εθνική Οδός), στο βορειοανατολικό ΠΣ Πρωτευούσης (Κηφισίας, και Μεσογείων) και στο δυτικό ΠΣ Πρωτευούσης (Εθνική Οδός). Ι.Σ.

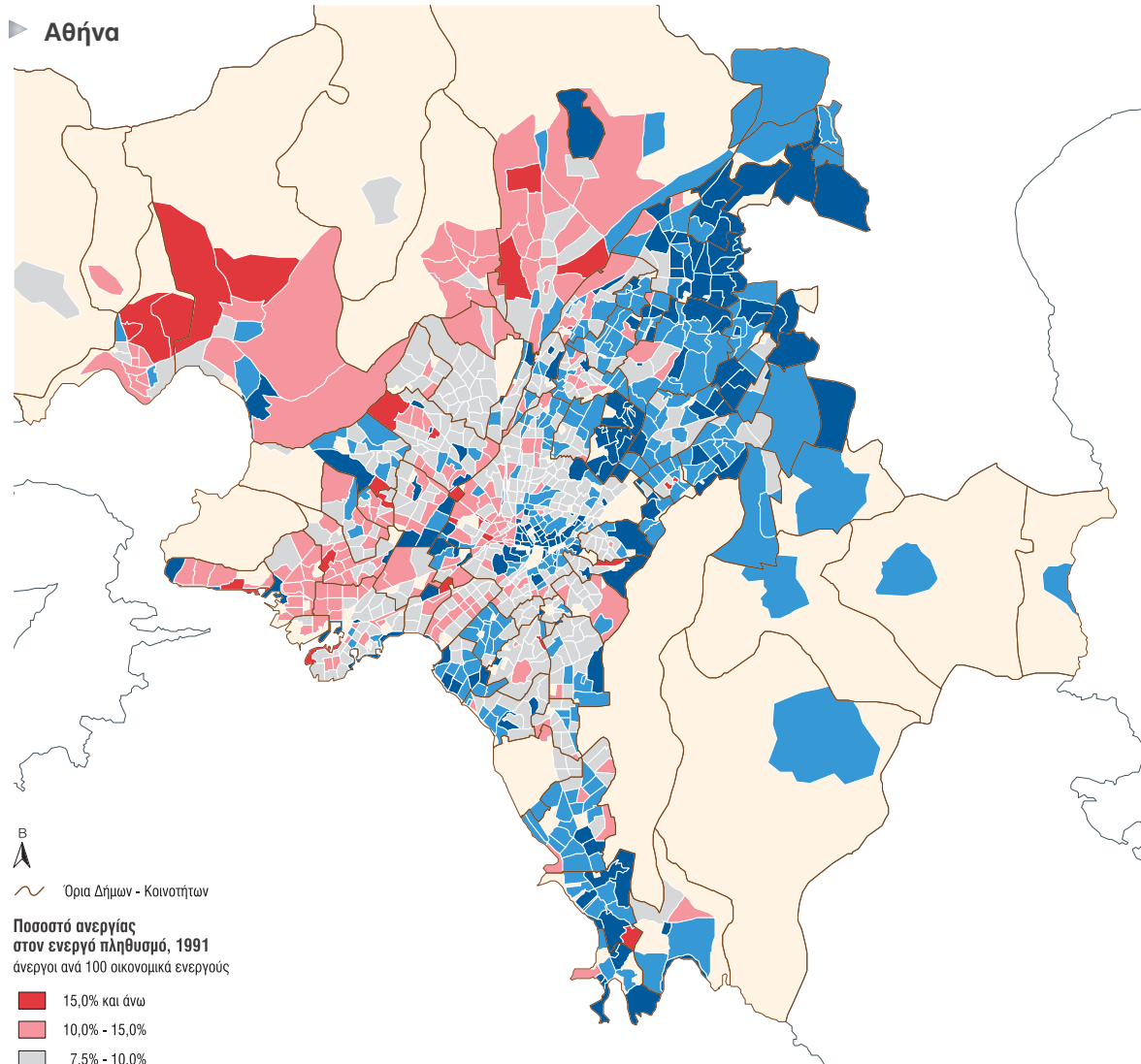
◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-2:** Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα τραπεζών, ασφαλειών και κτηματομεσιτικών επιχειρήσεων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988

▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Εξέλιξη του συνολικού ΑΕΠ και του ΑΕΠ τραπεζών, ασφαλειών και κτηματομεσιτικών επιχειρήσεων στο Νομό Αττικής, 1973-1994

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 3-4:** Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα λιανικού εμπορίου στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 5-6:** Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα χονδρεμπορίου και τις μεταφορές στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988

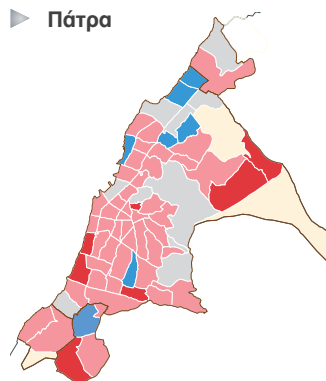
ανεργία

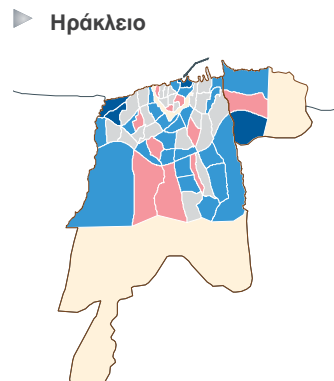
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991,
ιδία επεξεργασία

0 2 4 χλμ.

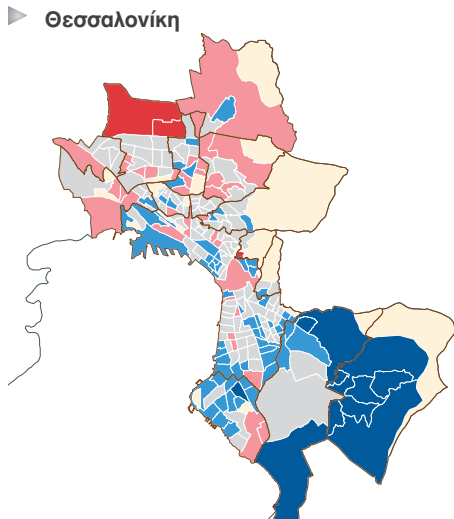
▶ **Πάτρα**

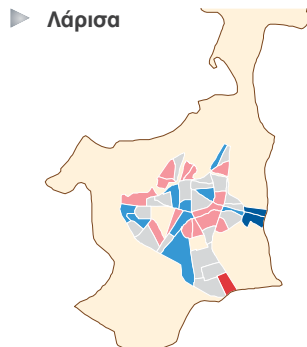
▶ **Ηράκλειο**

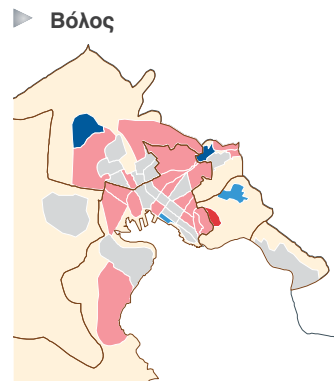
▶ **Θεσσαλονίκη**

▶ **Λάρισα**

▶ **Βόλος**

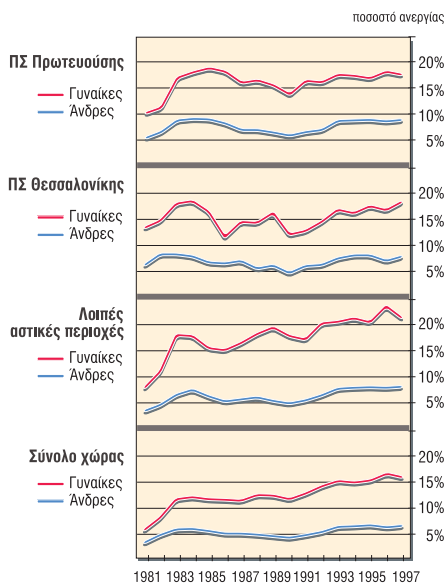
Η ΑΝΕΡΓΙΑ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Η ανεργία αυξάνεται σταδιακά από την αρχή της δεκαετίας του '80 και επηρεάζει περισσότερο τα πιο ευάλωτα τμήματα των οικονομικά ενεργών, όπως οι γυναίκες –που αποτελούν το 60% των ανέργων στις πόλεις– και οι νέοι. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στη σταδιακή αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας. Επίσης, οφείλεται σε τεχνικούς λόγους, δηλαδή στην υποτίμησή της σε προηγούμενες περιόδους όταν η καταγραφή της ανεργίας δεν οδηγούσε στη διεκδίκηση σημαντικών βοηθημάτων.

Η ανεργία διατηρεί αμφίσημη σχέση με την αυτοαπασχόληση, σε μια χώρα όπου παρουσιάζει εξαιρετικά υψηλό ποσοστό και

όπου, παράλληλα, πιέζεται στο πλαίσιο της οικονομικής αναδιάρθρωσης. Η αμφισημία έγκειται στο ότι η πιεζόμενη αυτοαπασχόληση υποκρύπτει, συνήθως, εκτεταμένη υποαπασχόληση, με αποτέλεσμα να υποτιμάται το πραγματικό επίπεδο της ανεργίας.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Ανεργία των νέων κατά φύλο στο ΠΣ Πρωτευούσης, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1997

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, 1981-1997

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Ποσοστό ανεργίας ανδρών και γυναικών στο ΠΣ Πρωτευούσης, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1981-1997

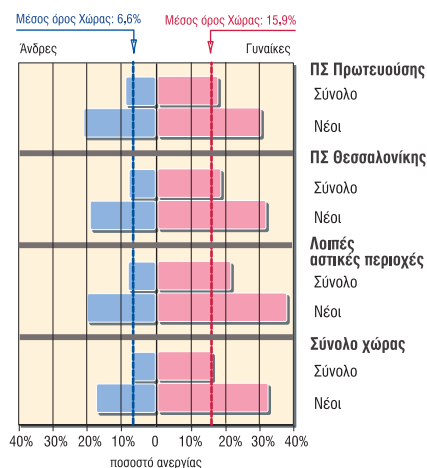
► **ΧΑΡΤΕΣ 1-6:** Ποσοστό ανεργίας στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991

Ταυτόχρονα, όμως, η υποαπασχόληση –κάτω από ορισμένες συνθήκες τουλάχιστον– διαχέει την πίεση της αγοράς εργασίας σε μεγαλύτερο αριθμό ατόμων, μετατρέποντας την ανεργία των λίγων σε υποαπασχόληση περισσότερων.

Η γεωγραφική κατανομή της ανεργίας στο εσωτερικό των μεγάλων πόλεων, και με ενιαία μεταξύ τους κλίμακα, επιτρέπει τις ακόλουθες παρατηρήσεις:

1. Στις δύο μεγαλύτερες πόλεις η κατανομή του ποσοστού της ανεργίας αναπαράγει, σε μεγάλο βαθμό, το σχήμα της κοινωνικοεπαγγελματικής μορφολογίας με μεγάλη πιστότητα. Δεν πρόκειται μόνο για χαμηλά ποσοστά ανεργίας στην ανατολική πλευρά του ΠΣ Πρωτευούσης ή στη νοτιοανατολική του ΠΣ Θεσσαλονίκης και αυξημένα στη δυτική και βορειοδυτική αντίστοιχα. Αναπαράγονται και οι πόλοι συγκέντρωσης των υψηλότερων επαγγελματικών κατηγοριών (Ψυχικό-Φιλοθέη, Κηφισιά-Εκάλη-Διόνυσος, κέντρο, Βούλα-Βουλιαγμένη στην Αθήνα και Πανόραμα-Πυλαία στη Θεσσαλονίκη) ως χώροι πολύ χαμηλής ανεργίας και, αντίθετα, οι πόλοι συγκέντρωσης μισθωτών εργατών (παρυφές Πειραιά, Μενίδι-Ανω Λιόσια-Ζεφύρι, Θριάσιο Πεδίο στην Αθήνα και Εύοσμος στη Θεσσαλονίκη) ως χώροι αυξημένης ανεργίας.

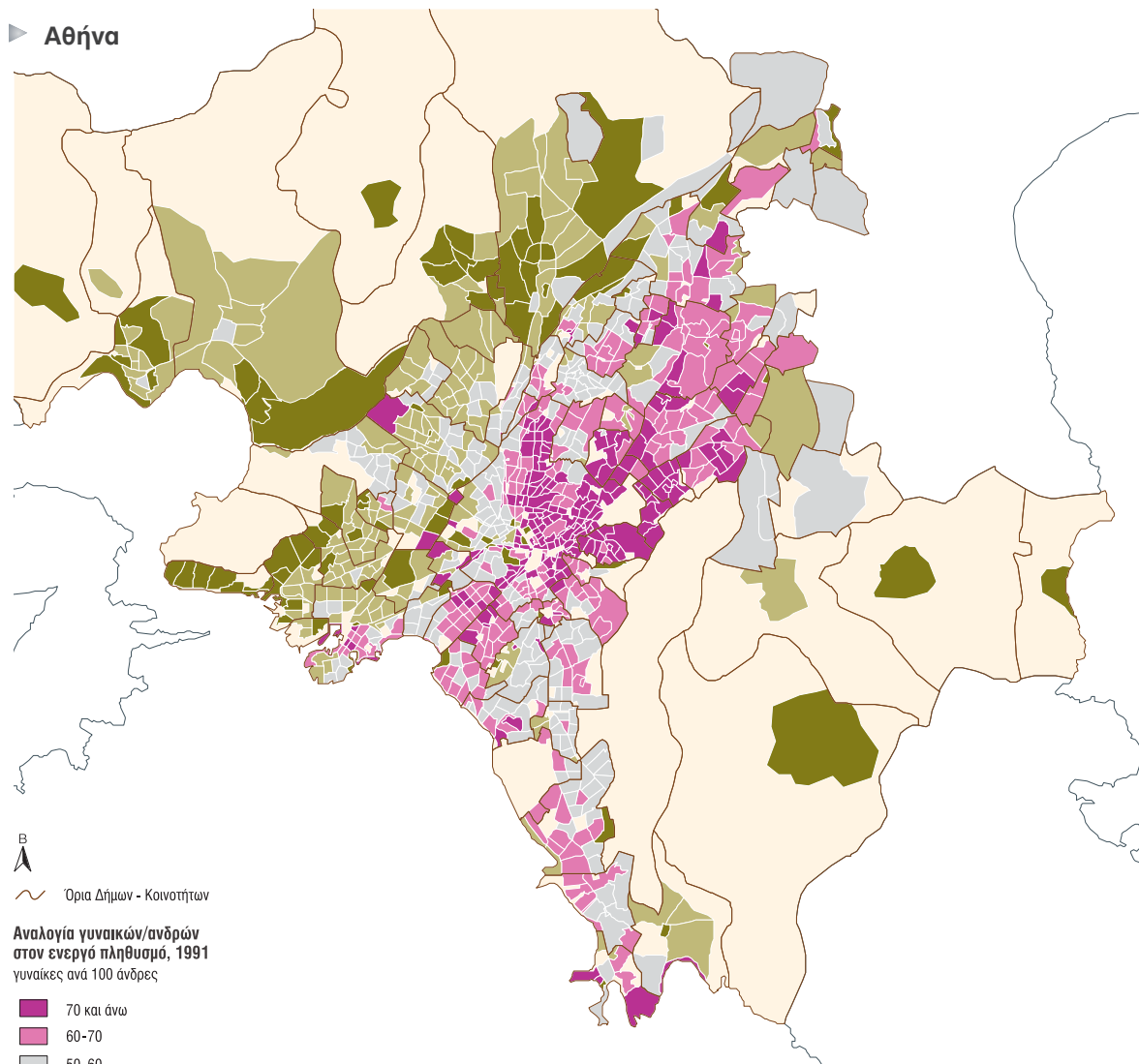

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, 1997

2. Οι δύο πόλεις με τη μεγαλύτερη εξάρτηση από τη βιομηχανική απασχόληση (Πάτρα και Βόλος), και ως εκ τούτου με τις μεγαλύτερες επιπτώσεις από την οικονομική αναδιάρθρωση, παρουσιάζουν συνολικά υψηλότερα ποσοστά ανεργίας. Επιπλέον, τα υψηλότερα αυτά ποσοστά κατανέμονται σχετικά ισομερώς στο εσωτερικό των δύο πόλεων, δείχνοντας ότι η βιομηχανική κρίση τις επηρεάζει συνολικά. Οι δύο άλλες πόλεις (Ηράκλειο και Λάρισα) εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας και εσωτερική κατανομή, η οποία προσεγγίζει το σχήμα της κοινωνικής διαίρεσης, έστω και με λιγότερη πιστότητα, σε σύγκριση με την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.

Θ.Μ.

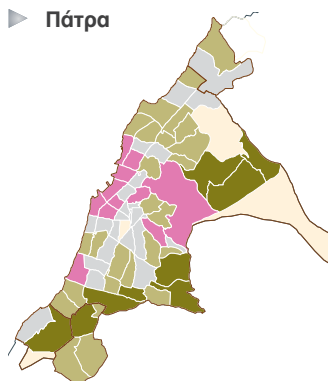
γυναικεία απασχόληση

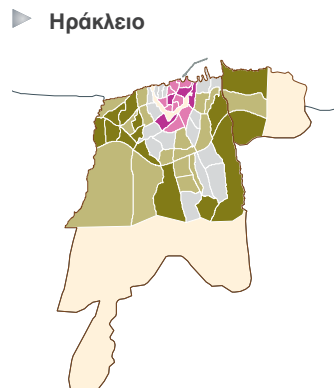
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991,
ιδία επεξεργασία

0 2 4 χλμ.

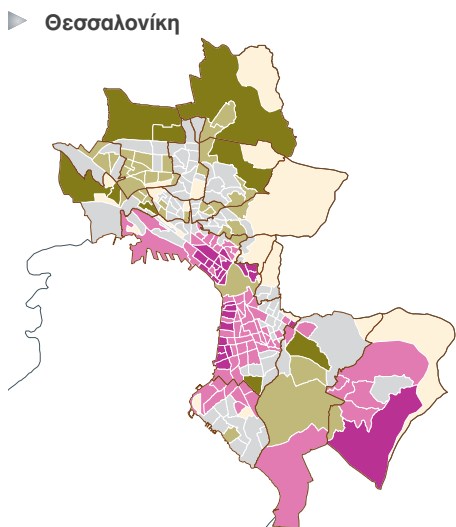
▶ **Πάτρα**

▶ **Ηράκλειο**

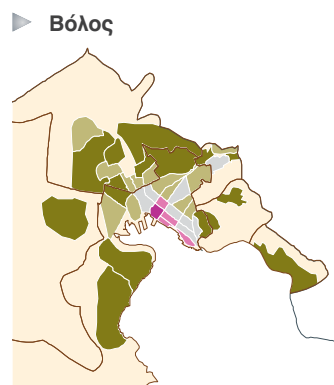
▶ **Θεσσαλονίκη**

▶ **Λάρισα**

▶ **Βόλος**

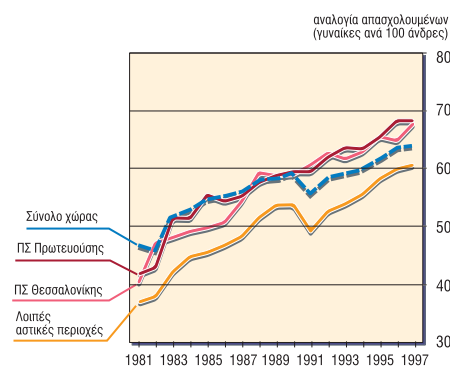
Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Η σχέση των γυναικών με την αγορά εργασίας, κατά την τελευταία δεκαπενταετία, χαρακτηρίζεται από αύξηση της συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό και από αύξηση της γυναικείας απασχόλησης. Η αύξηση αυτή συνέβαλε, σε σημαντικό βαθμό, στη μείωση της παραδοσιακής απόστασης που χωρίζει το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού της χώρας από το αντίστοιχο άλλων Ευρωπαϊκών χωρών. Οι γυναίκες αποτελούν, με βάση στοιχεία του 1997, το 39,2% του εργατικού δυναμικού της Ελλάδας, και το 36,7% των απασχολούμενων, ενώ η γυναικεία ανεργία (15,9%) είναι υπερδιπλάσια αυτής των ανδρών. Ειδικά στις αστικές περιοχές, όπου οι γυναίκες αποτελούν το 39,6% του εργατικού δυναμικού (αλλά μόνο το 19,7% και το 23,2% αντίστοιχα των εργοδοτών και των αυτοαπασχολούμενων), συμμετέχουν παράλληλα κατά 60,1% στον αριθμό των ανέργων, με τις γυναίκες 30-44 ετών να εμφανίζονται ως η πιο ευάλωτη κατηγορία στη μακροχρόνια ανεργία.

Η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης τροφοδοτείται κυρίως από τη διόγκωση της παρουσίας τους στον τριτογενή τομέα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ το 1981 στο σύνολο της χώρας υπήρχαν 47 εργαζόμενες ανά 100 εργαζομένους, και στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη 42/100, το 1997 ο λόγος αυτός έγινε 65/100 για το σύνολο της χώρας και 68/100 στις δύο μεγαλύτερες πόλεις. Η σχετική αναλογία είναι μεγαλύτερη στο κέντρο και στις περιοχές κατοικίας των μεσαίων και των υψηλών κοινωνικών στρωμάτων, κάτι που

παρατηρείται και στις άλλες πόλεις. Η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης υποδηλώνει και τη βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης των οικονομικά ενεργών γυναικών: το ποσοστό των πτυχιούχων πανεπιστημίου επί του συνόλου των εργαζόμενων γυναικών (17,1%) είναι μάλιστα υψηλότερο από το αντίστοιχο των ανδρών (13,2%). Παράλληλα, σημειώνεται αύξηση, ταχύτερη από την ανδρική, της συμμετοχής των γυναικών σε όλες τις επαγγελματικές κατηγορίες που παρουσιάζουν αύξηση, ιδιαίτερα δε στην κατηγορία των επιστημόνων/ελευθέρων επαγγελματιών. Εξαιρέση αποτελεί η κατηγορία των διευθυνόντων και ανωτέρων διοικητικών στελεχών, στοιχείο ενδεικτικό των διακρίσεων που υφίστανται οι γυναίκες στην αγορά εργασίας.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Εξέλιξη αναλογίας απασχολούμενων γυναικών/ανδρών, 1981-1997

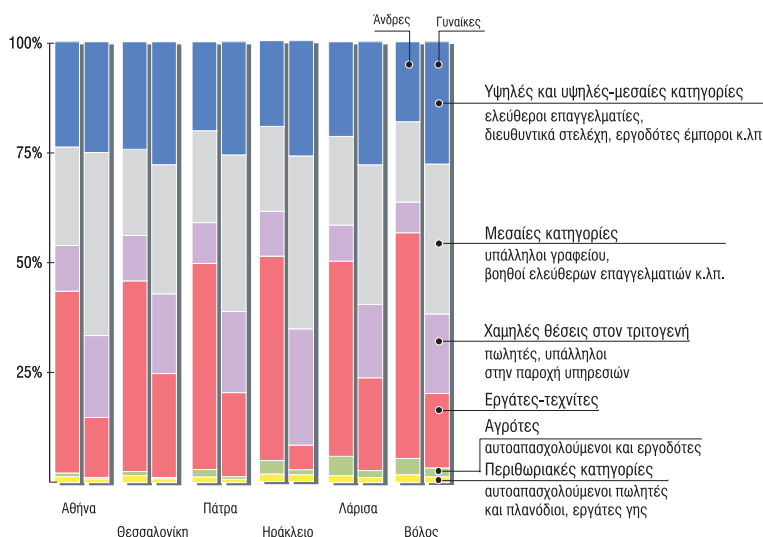

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, 1981-1997, ίδια επεξεργασία

Οι διακρίσεις αυτές εκφράζονται μέσω της διαφοράς στις αποδοχές και εκδηλώνονται πολλαπλά στο χώρο της απασχόλησης: η μερική απασχόληση, εμφανίζεται ως υπόθεση των γυναικών κατά τα 2/3, ενώ οι γυναίκες απασχολούνται αναλογικά περισσότερο από τους άνδρες σε προσωρινές ή άτυπες μορφές απασχόλησης, σε μικρές οικογενειακές μονάδες ως συμβοηθούσα μέλη, στην αδήλωτη εργασία κτλ.

Μ.Π.Μ.

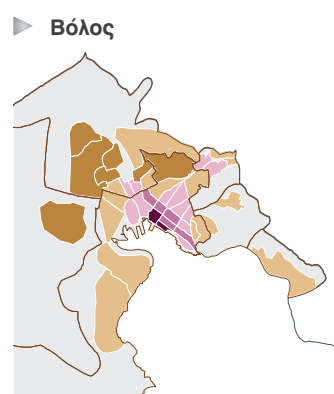
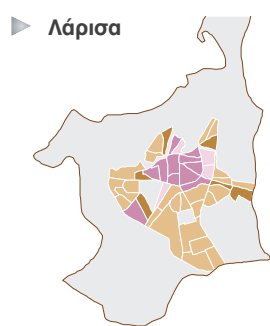
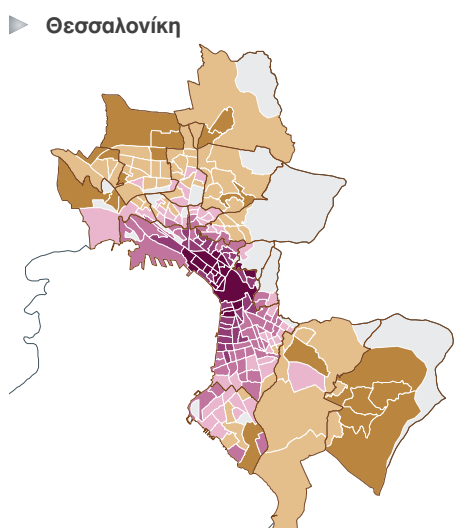
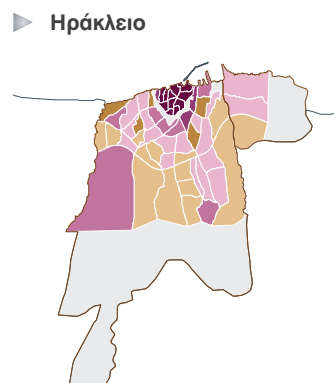
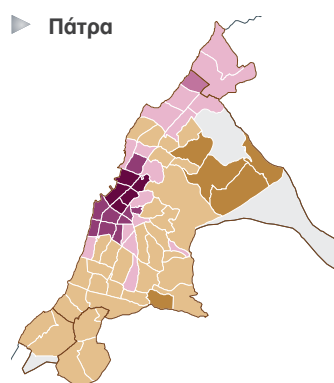
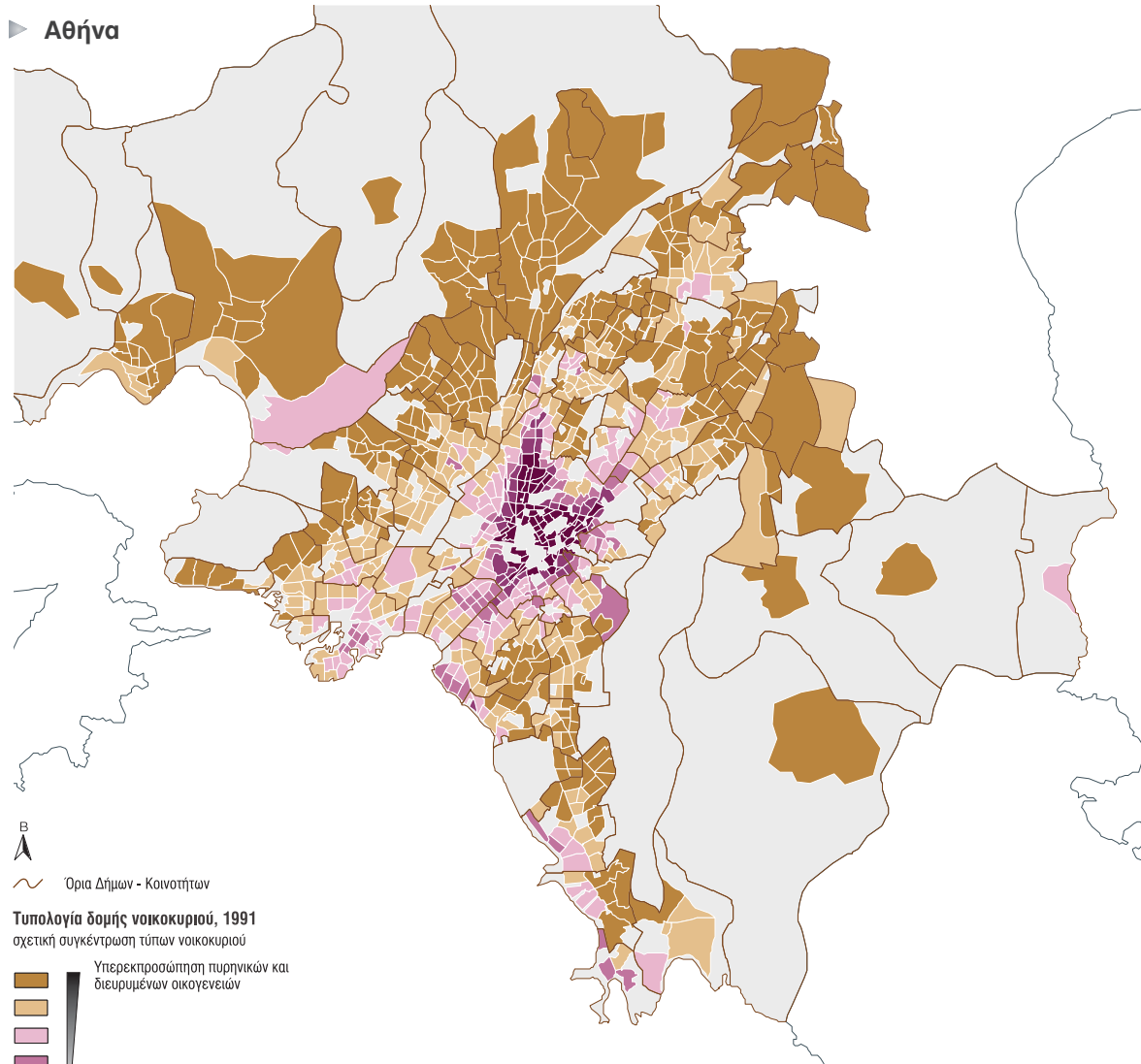
► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Ποσοστιαία σύνθεση ενεργού πληθυσμού κατά φύλο και ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991, ίδια επεξεργασία

► **ΧΑΡΤΕΣ 1-6:** Αναλογία γυναικών/ανδρών στον ενεργό πληθυσμό στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991

δομή νοικοκυριού

Η ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΣΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Μαζί με τον υπόλοιπο ευρωπαϊκό Νότο, η οικογενειακή συγκρότηση των νοικοκυριών στην Ελλάδα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από περιορισμένο αριθμό μονομελών νοικοκυριών, ενώ περιορισμένα είναι τα διαζύγια, οι ελεύθερες συμβιώσεις και οι γεννήσεις εκτός γάμου. Ωστόσο, όλο και περισσότερο χαλαρώνει ο οικογενειοκεντρικός χαρακτήρας της δομής του νοικοκυριού, παρόλο που πολλά νοικοκυριά –κυρίως μέσα από τη διαδικασία της αντιπαροχής– διαιρέθηκαν στατιστικά, ενώ συνέχισαν στην ουσία να λειτουργούν ως ενιαίες μονάδες

(για παράδειγμα, οικογενειακός πυρήνας και ηλικιωμένο ή νεαρό μέλος του σε ξεχωριστά διαμερίσματα του ίδιου κτηρίου).

Η δομή του νοικοκυριού εμφανίζει ελαφρά συσχέτιση με το μέγεθος των πόλεων: στις μεγαλύτερες, και ειδικότερα στην Αθήνα, οι λιγότερο οικογενειακές μορφές σημειώνουν υψηλότερα ποσοστά, χωρίς ωστόσο να γίνονται

κυρίαρχες.

Η γεωγραφική κατανομή της δομής του νοικοκυριού στο εσωτερικό των πόλεων παρουσιάζεται ως συνάρτηση της απόστασης από το κέντρο. Στην περιφέρεια των πόλεων εμφανίζεται μεγάλη σχετική συγκέντρωση των οικογενειακής μορφής τύπων νοικοκυριού (πυρηνικές και διευρυμένες οικογένειες), η οποία μειώνεται σταδιακά με την κίνηση προς το κέντρο, όπου υπερεκπροσωπούνται τα νοικοκυριά χωρίς οικογενειακή συγκρότηση (μονομελή και ελεύθερες συμβιώσεις).

Η δομή του νοικοκυριού εμφανίζεται, συνεπώς, ως κοινός άξονας διαφοροποίησης για το σύνολο των μεγάλων ελληνικών πόλεων, ανεξάρτητος εκείνου της κοινωνικοεπαγγελματικής διαφοροποίησης.

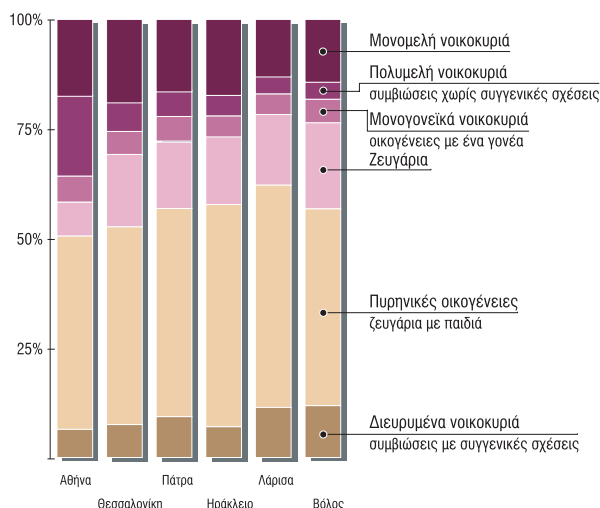
Το σχήμα αυτό εμφανίζεται κοινό για τις περισσότερες πόλεις των ανεπτυγμένων χωρών και έχει καταγραφεί ως βασικός άξονας διαφοροποίησης των περιοχών κατοικίας ήδη από την εποχή της Σχολής του Σικάγου. Ωστόσο, η διαμόρφωση αυτού του κοινού σχήματος παραπέμπει συχνά σε διαδικασίες με πολύ διαφορετικό κοινωνικό περιεχόμενο. Στις αμερικανικές πόλεις, τα προάστια δημιουργήθηκαν από τα υψηλά και τα μεσαία στρώματα –στην προσπάθειά τους να αποφύγουν την ενόχληση από τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις, την εργατική τάξη κτλ.– και μόνον αργότερα έφθασαν σε ορισμένες προαστιακές τοποθεσίες εκπρόσωποι και χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Στις ελληνικές πόλεις, αντίθετα, τα προάστια υπήρξαν αρχικά χώρος εγκατάστασης των λαϊκών στρωμάτων. Η χωροθέτηση σε αυτά ήταν απόρροια της αδυναμίας των λαϊκών νοικοκυριών να στεγαστούν στο κέντρο, που αποτελούσε το χώρο εγκατάστασης των υψηλότερων κοινωνικών κατηγοριών, και παράλληλα των προσιτών στα στρώματα αυτά διαδικασιών λαϊκής αυτοστέγασης, που μπορούσαν να αναπτυχθούν μόνο στο χώρο των προαστίων. Όσον αφορά τα υψηλότερα και τα μεσαία κοινωνικά στρώματα, η εγκατάσταση στα προάστια –σε όσες πόλεις έχει λάβει μαζικές διαστάσεις ή έχει αρχίσει να συντελείται– αποτελεί σχετικώς πρόσφατο φαινόμενο και σχετίζεται με τα προβλήματα ρύπανσης, κυκλοφορίας κτλ. στο κέντρο, που επηρεάζουν αρνητικά την εγκατάσταση των οικογενειακών μορφών νοικοκυριού.

Β.Κ. - Θ.Μ.

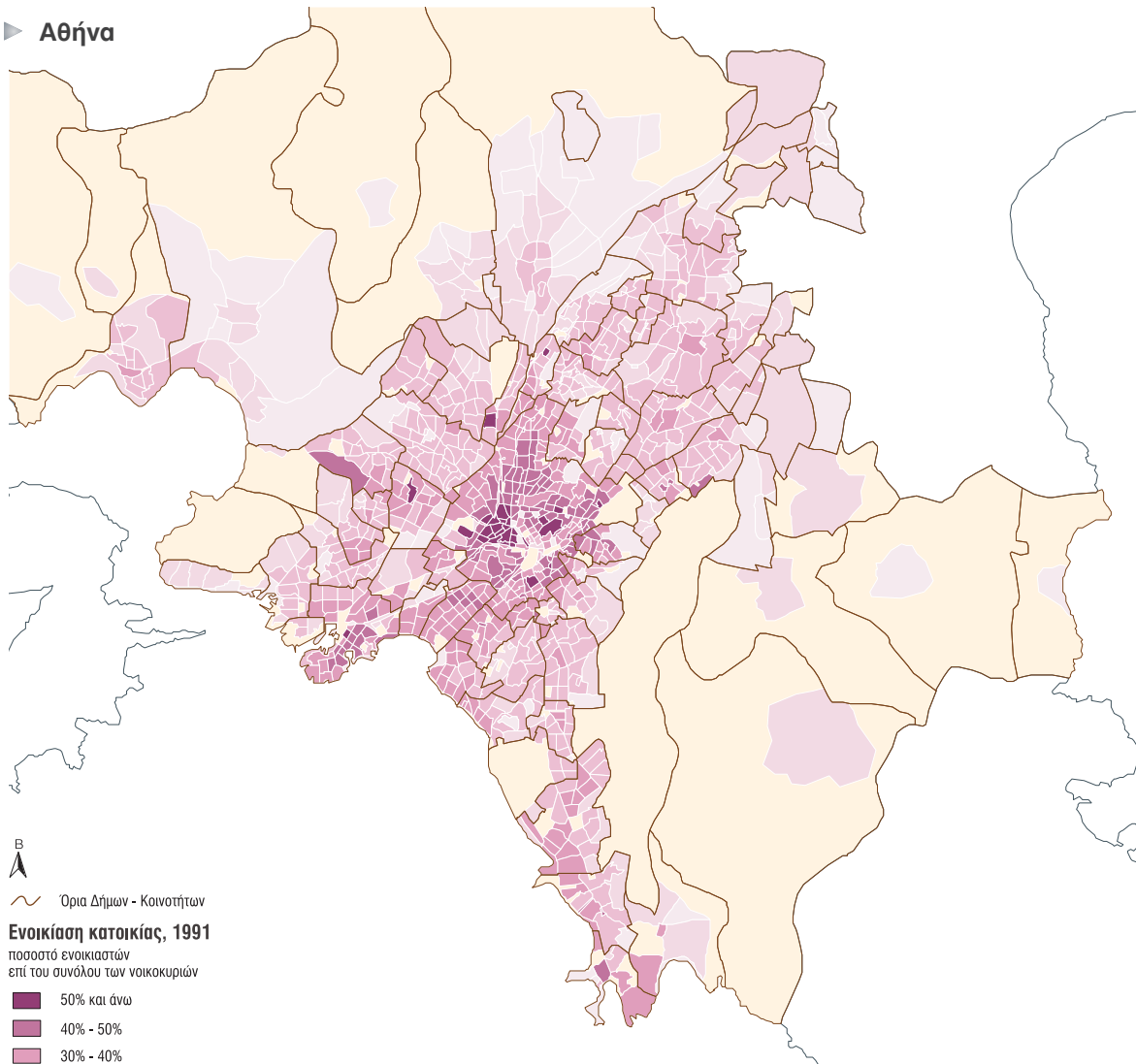
► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Ποσοστιαία σύνθεση νοικοκυριών, κατά τύπο οικογενειακής συγκρότησης, 1991

◄ **ΧΑΡΤΕΣ 1-6:** Βασικοί τύποι οικογενειακής συγκρότησης ζωνών κατοικίας, 1991

καθεστώς ενοίκησης

▶ Αθήνα

Όρια Δήμων - Κοινοτήτων

Ενοικίαση κατοικίας, 1991

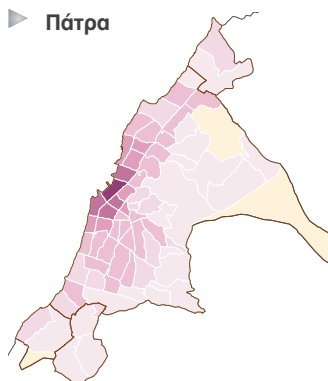
ποσοστό ενοικιαστών
επί του συνόλου των νοικοκυριών

- 50% και άνω
- 40% - 50%
- 30% - 40%
- 20% - 30%
- 10% - 20%
- έως 10%

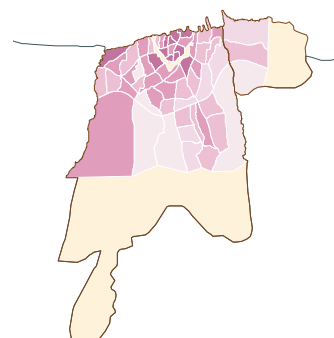
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991,
ιδία επεξεργασία

0 2 4 χλμ.

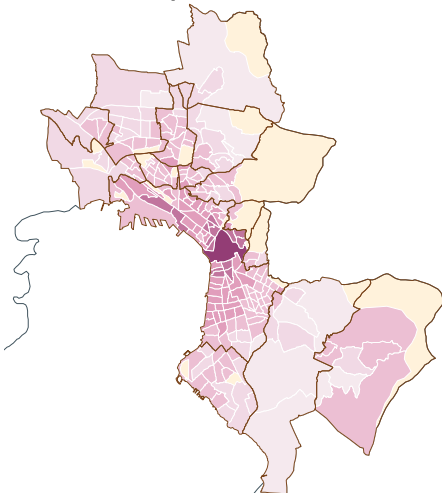
▶ Πάτρα

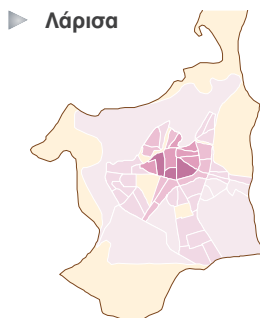
▶ Ηράκλειο

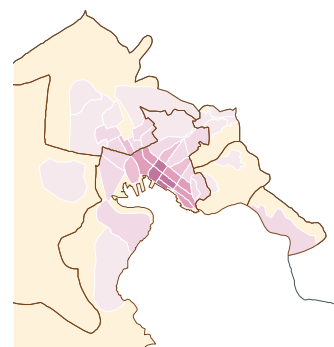
▶ Θεσσαλονίκη

▶ Λάρισα

▶ Βόλος

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΕΝΟΙΚΗΣΗΣ ΣΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

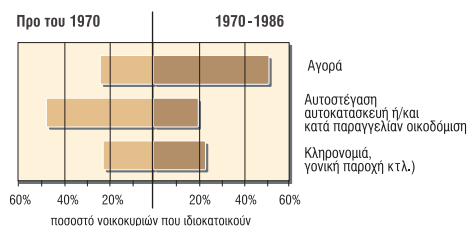
Οι ιδιομορφίες στην ανάπτυξη του στεγαστικού τομέα, κατά τη μεταπολεμική περίοδο δεν άφησαν ανεπηρέαστο το καθεστώς ενοίκησης, το οποίο παρουσιάζει τρία σημαντικά χαρακτηριστικά στις ελληνικές πόλεις:

1. Υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης, χωρίς μεγάλες διακυμάνσεις, κατά τη μεταπολεμική περίοδο.
2. Απουσία τομέα κοινωνικής ενοικίασης και, γενικότερα, εξαιρετικά περιορισμένη μεταφορά δημόσιων πόρων στην ενοικίαση –τουλάχιστον μέχρι προσφάτως– σε σχέση με την ιδιοκατοίκηση.
3. Απουσία σημαντικής συσχέτισης μεταξύ καθεστώτος ενοίκησης και κοινωνικής θέσης.

Το υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης στις πόλεις –κυμαίνεται πλέον μεταξύ 65% και 70%– υπολείπεται εκείνου στην υπόλοιπη χώρα και ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο το ποσοστό αυτό ήταν σταθερά υψηλό και παρουσίασε περαιτέρω άνοδο κατά τη δεκαετία του '80. Η σταθερότητα αυτή, σε αντίθεση με τη διαρκή άνοδο που εμφανίζεται σε χώρες όπου η απόκτηση κατοικίας συνδέθηκε με τη μεγάλη ανάπτυξη της στεγαστικής πίστης, οφείλεται στις ιδιόμορφες διαδικασίες απόκτησης κατοικίας (αυτοστέγαση και αντιπαροχή), που κυριάρχησαν κατά τις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Οι ίδιες αυτές διαδικασίες συνέτειναν, λόγω του κοινωνικού τους περιεχομένου, στην αποσύνδεση ιδιοκατοίκησης και κοινωνικής θέ-

σης. Έτσι, σε αντίθεση με πολλές ευρωπαϊκές χώρες όπου η υψηλότερη κοινωνική θέση και το μεγαλύτερο εισόδημα οδηγούν σε έστω και ελαφρώς αυξημένα ποσοστά ιδιοκατοίκησης, στις ελληνικές πόλεις η σχέση αυτή απουσιάζει και μάλλον εμφανίζεται ένα μικρό προβάδισμα των εργατικών-λαϊκών νοικοκυριών. Η γρήγορα αναπτυσσόμενη στεγαστική πίστη είναι αναμενόμενο να οδηγήσει σε περαιτέρω αύξηση του ποσοστού ιδιοκατοίκησης και της κοινωνικής διαφοροποίησής του.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Τρόποι απόκτησης κατοικίας στο ΠΣ Πρωτευούσης, 1989

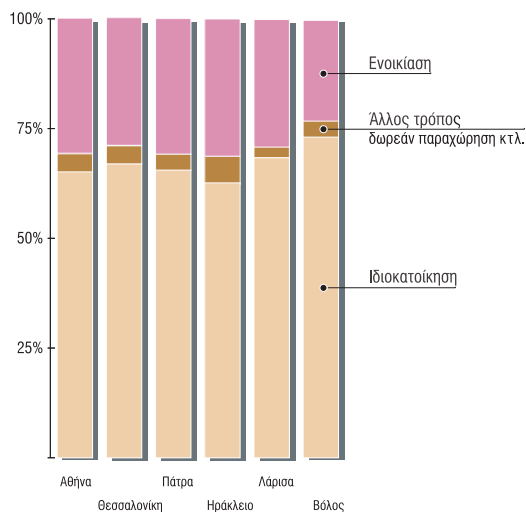

ΠΗΓΗ: Μαλούτας, 1990:245

Το καθεστώς ενοίκησης εμφανίζεται ανεξάρτητο της κοινωνικής θέσης, ως αποτέλεσμα διαφορετικών διαδικασιών πρόσβασης στην ιδιοκατοίκηση (αγορά, αυτοστέγαση κτλ.). Εάν ωστόσο εξεταστούν επιμέρους περιοχές των πόλεων, όπου οι διαδικασίες πρόσβασης στην ιδιοκατοίκηση είναι μάλλον ενιαίες και κυριαρχούν οι μηχανισμοί της αγοράς–πυκνοδομημένες περιοχές του αθηναϊκού κέντρου με το σύστημα της αντιπαροχής, για παράδειγμα–, το καθεστώς ενοίκησης παρουσιάζει έντονη εξάρτηση από την κοινωνική θέση.

Η γεωγραφική κατανομή του καθεστώτος ενοίκησης στο εσωτερικό των πόλεων δεν ακολουθεί την κοινωνική μορφολογία, αλλά πολύ περισσότερο τη δομή του νοικοκυριού. Στο σύνολο των πόλεων η ενοικίαση κυριαρχεί στο κέντρο και προοδευτικά μειώνεται δίνοντας τη θέση της στην ιδιοκατοίκηση. Θ.Μ.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:** Ποσοστιαία σύνθεση των βασικών μορφών του καθεστώτος ενοίκησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-6:** Ποσοστό ενοικίασης στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991

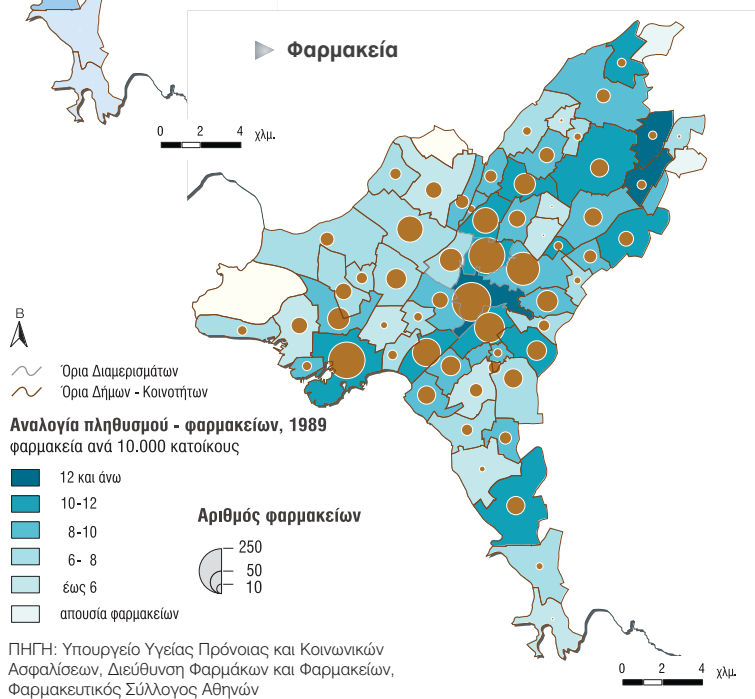
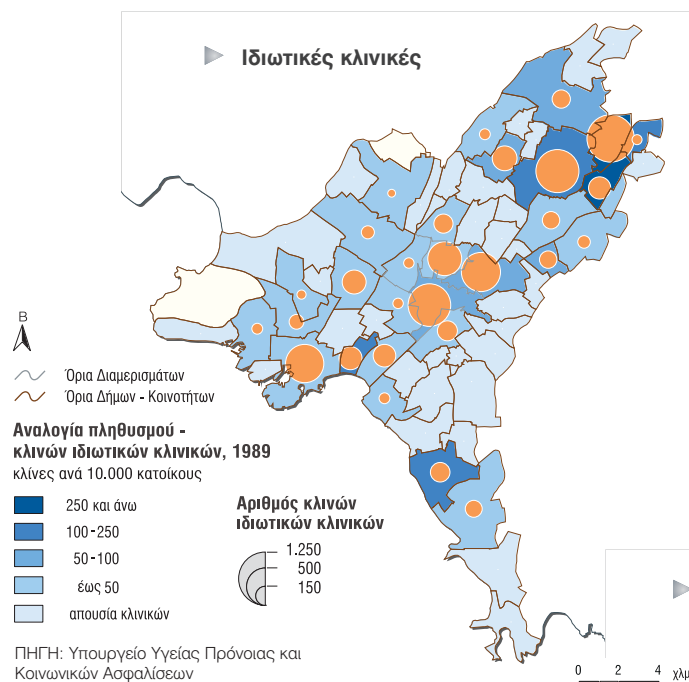
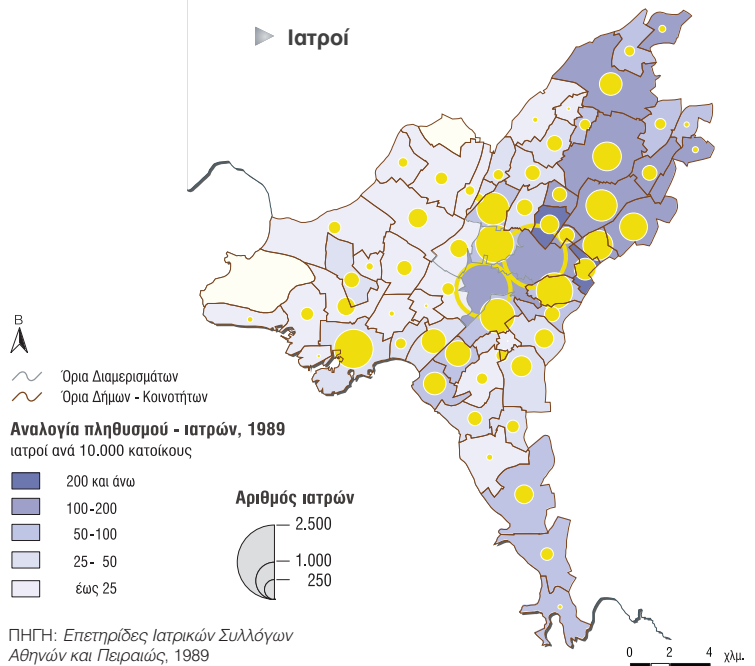
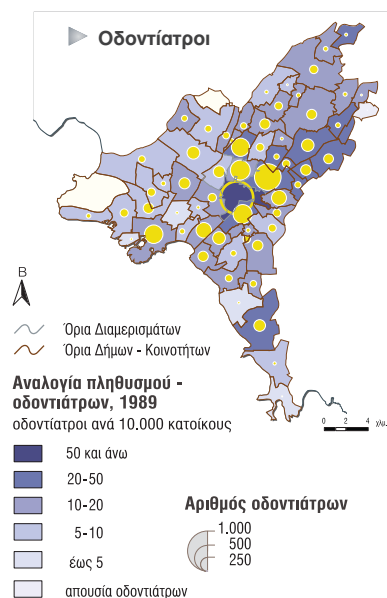
ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1991, ίδια επεξεργασία

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

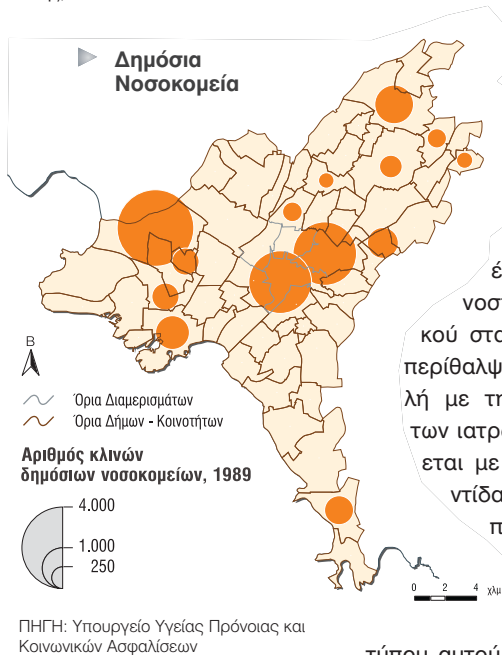
οι κοινωνικές υπηρεσίες και οι υποδομές των πόλεων σε συνθήκες ύστερης και περιορισμένης ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας

Η ΧΩΡΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ ΠΟΥ ΑΦΟΡΑ ΤΗΝ ΥΓΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Αριθμός οδοντιάτρων και αναλογία τους στον πληθυσμό ανά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Αριθμός ιατρών και αναλογία τους στον πληθυσμό ανά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

▲ **ΧΑΡΤΗΣ 5:** Αριθμός κλινών σε δημόσια νοσοκομεία ανά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 3:** Αριθμός κλινών σε ιδιωτικά θεραπευτήρια και αναλογία τους στον πληθυσμό ανά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 4:** Αριθμός φαρμακείων και αναλογία τους στον πληθυσμό ανά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

Ο κοινωνικός εξοπλισμός στο χώρο της υγείας έχει αναπτυχθεί σημαντικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η όψιμη ανάπτυξη του οφείλεται στην κρίση του μεταπολεμικά κυρίαρχου προτύπου κοινωνικής αναπαραγωγής, στο πλαίσιο του οποίου οι περιορισμένες κοινωνικές παροχές συνδυάζονται με την υποκατάσταση λειτουργιών και την *de facto* εκχώρηση σχετικών αρμοδιοτήτων από το κράτος πρόνοιας σε άλλα επίπεδα κοινωνικής οργάνωσης, και κυρίως στην οικογένεια. Ως εκ τούτου δεν επηρεάστηκε μόνο

ο ρυθμός ανάπτυξης του σχετικού εξοπλισμού, αλλά και το ίδιο το αποτέλεσμα.

Είναι χαρακτηριστική η χρόνια έλλειψη βοηθητικού νοσηλευτικού προσωπικού στα δημόσια ιδρύματα περίθαλψης –σε αντιδιαστολή με τη σχετική επάρκεια των ιατρών–, η οποία συνδέεται με την πρακτική φροντίδα που καλούνται να παρέχουν οι συγγενείς των ασθενών. Η επίδραση του προ-

τύπου αυτού στη δομή των υπηρεσιών υγείας εισάγει κοινωνικές ανισότητες, οι οποίες αφορούν ευάλωτες από την άποψη αυτή ομάδες του πληθυσμού, όπως τα ηλικιωμένα άτομα που ζουν μόνα, οι μετανάστες και, γενικότερα, τα άτομα χωρίς οικογενειακή πλαισίωση. Η σταθερά μειούμενη κάλυψη τμημάτων του αστικού πληθυσμού από το παραδοσιακό οικογενειακό δίκτυο προστασίας δημιουργεί ιδιαίτερα προβλήματα σε συνθήκες, όπως οι ελληνικές, όπου ο χωρίς οικογενειακή κάλυψη πληθυσμός έχει να αντιμετωπίσει ανεπαρκώς ανεπτυγμένες κοινωνικές υπηρεσίες και συχνά ακατάλληλα δομημένες για τη δική του εξυπηρέτηση.

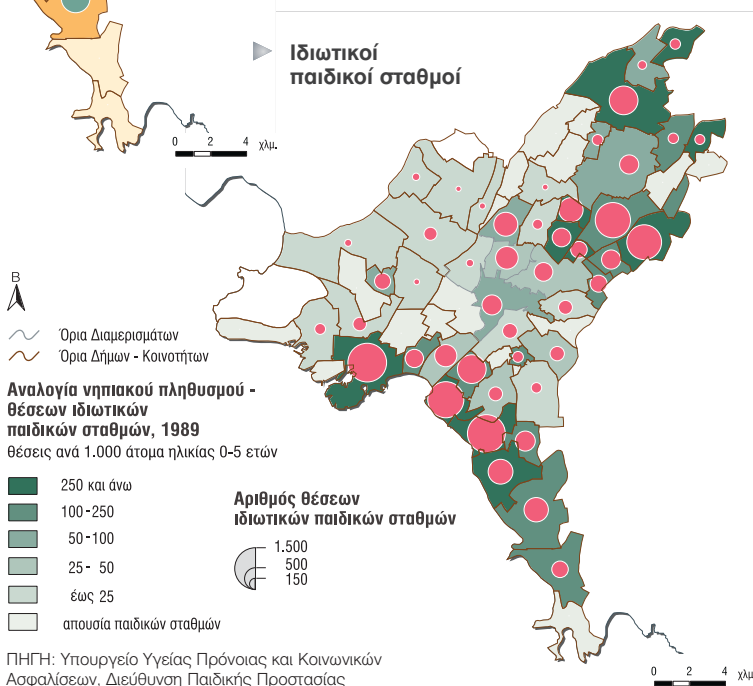
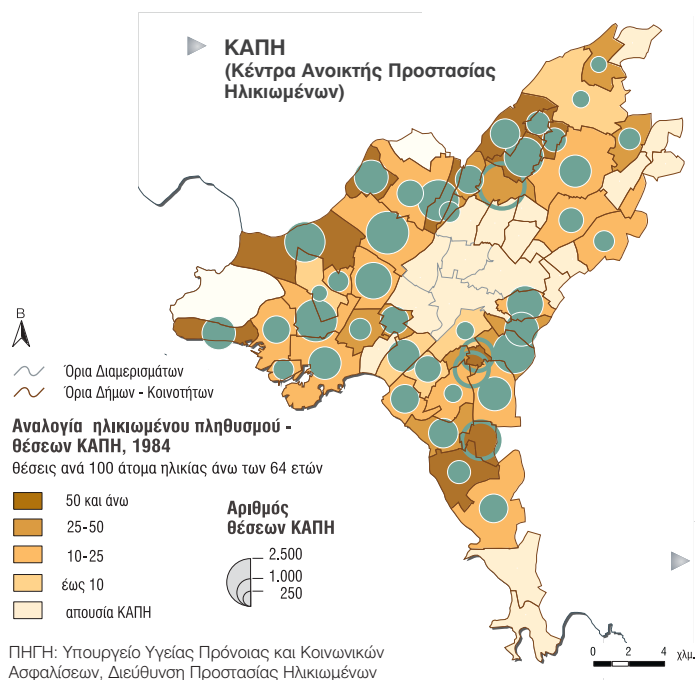
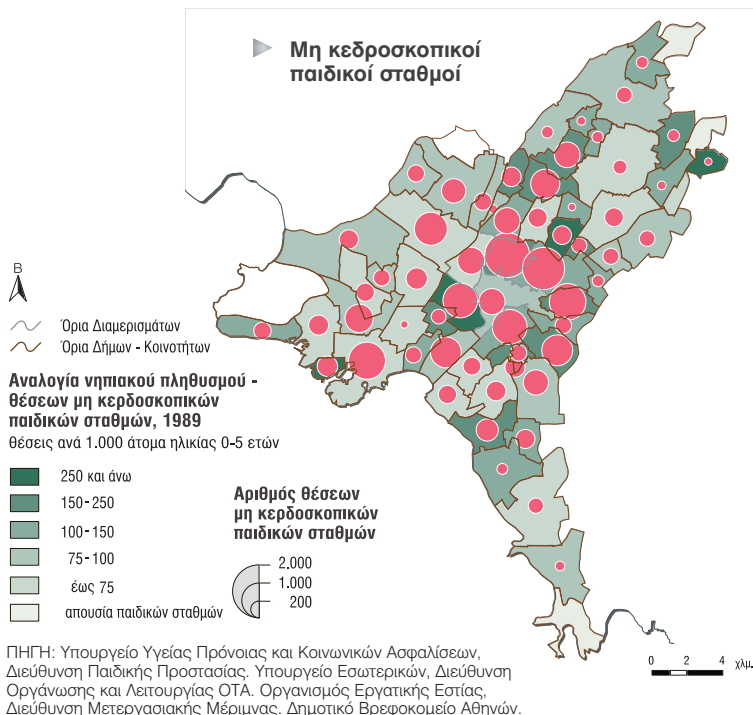
Η χωρική κατανομή του κοινωνικού εξοπλισμού που αφορά την υγεία στο εσωτερικό της Αθήνας δεν παρουσιάζει κοινό σχήμα για το σύνολο των στοιχείων που τον απαρτίζουν. Διακρίνουμε τουλάχιστον τρία διαφορετικά σχήματα:

- Το πρώτο σχήμα αφορά τα μεγάλα δημόσια νοσοκομεία υπερτοπικής εμβέλειας, τα οποία κατά παράδοση

εξυπηρετούν όχι μόνο την περιοχή της πρωτεύουσας, αλλά και μεγάλο μέρος των δύσκολων περιστατικών που παρουσιάζονται σε άλλες περιοχές της χώρας. Με την έννοια αυτή, δεν έχει ιδιαίτερο νόημα η συσχέτιση της χωροθέτησης του εξοπλισμού αυτού με την κοινωνική δομή του αθηναϊκού χώρου. Εξάλλου, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, η κατανομή των νοσοκομειακών κλινών μοιάζει χωρικά ισορροπημένη. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι το σημαντικότερο ποσοστό των κλινών που βρίσκονται στη Δυτική Αθήνα αφορά ειδικές θεραπείες (νοσηλεία ιδρυματικού τύπου [άσυλο] στο Νοσοκομείο Ψυχικών Νόσων και μεταδοτικά νοσήματα στο Λοιμωδών Νόσων) και η χωροθέτησή τους εκεί απέβλεπε μάλλον στην απομόνωση των σχετικών θεραπειών και όχι στην εξυπηρέτηση του τοπικού πληθυσμού.

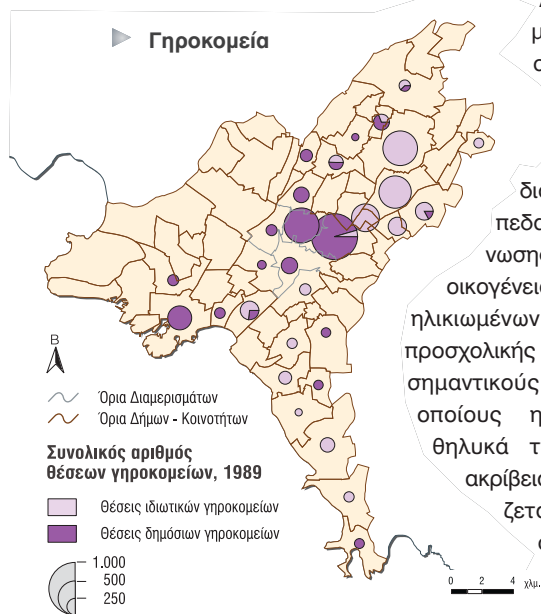
- Το δεύτερο σχήμα αφορά στοιχεία του εξοπλισμού υγείας με μεγαλύτερο βαθμό εμπορευματοποίησης. Οι κλίνες στα ιδιωτικά θεραπευτήρια και τα ιδιωτικά ιατρεία ιατρών και οδοντιάτρων παρουσιάζουν κατανομή η οποία εμφανίζει υψηλότερα ποσοστά στο κέντρο και τις προαστιακές περιοχές κατοικίας των υψηλότερων κοινωνικοεπαγγελματικών στρωμάτων. Ο πολλαπλασιασμός των συμβεβλημένων με το Δημόσιο και τα διάφορα Ταμεία νοσηλευτικών ιδρυμάτων και ιατρών, η αύξηση του αριθμού των ιατρών κτλ. δεν έχουν αναιρέσει τη στόχευση της εμπορευματοποιημένης ιατρικής στο τμήμα εκείνο του πληθυσμού που διαθέτει τη μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη (υποβοηθούμενη και από διάφορες μορφές ιδιωτικής ασφάλισης), προσφέροντας ειδικές υπηρεσίες και χωροθετώντας τις ανάλογα.
- Το τρίτο σχήμα αφορά, επίσης, μία εμπορευματοποιημένη υπηρεσία, τη λιανική διακίνηση του φαρμάκου, όπου η συμμετοχή των Ταμείων είναι καταλυτική και μαζί με τη μεγάλη αύξηση του αριθμού των φαρμακείων έχει οδηγήσει σε σχετικώς ισορροπημένη χωρική κατανομή της σχετικής υπηρεσίας. Ωστόσο, και αυτή η υπηρεσία είναι λιγότερο παρούσα στη Δυτική Αθήνα και ακολουθεί, εν μέρει, το σχήμα χωροθέτησης των ιδιωτικών θεραπευτηρίων.

Θ.Μ.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Θέσεις σε μη κερδοσκοπικούς παιδικούς σταθμούς και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας έως 5 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Υγείας Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Διεύθυνση Προστασίας Ηλικιωμένων. Νομαρχίες Αθηνών, Πειραιώς, Ανατολικής και Δυτικής Αττικής

▲ **ΧΑΡΤΗΣ 4:** Θέσεις σε μη κερδοσκοπικά και ιδιωτικά γηροκομεία, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Θέσεις σε Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας 64 ετών και άνω, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 3:** Θέσεις σε ιδιωτικούς παιδικούς σταθμούς και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας έως 5 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

Ο χώρος της κοινωνικής πρόνοιας είναι ο κατεξοχήν χώρος όπου επιβεβαιώνεται το κυρίαρχο πρότυπο κοινωνικής αναπαραγωγής της μεταπολεμικής περιόδου, με την υποκατάσταση λειτουργιών του κράτους πρόνοιας και την εκχώρηση σχετικών αρμοδιοτήτων σε άλλα επίπεδα κοινωνικής οργάνωσης και, κυρίως, στην οικογένεια. Η φροντίδα των ηλικιωμένων και των παιδιών προσχολικής ηλικίας αποτελούν σημαντικούς τομείς στους οποίους η οικογένεια –τα θηλυκά της μέλη για την ακρίβεια– μάλλον εμφανίζεται ιδιαίτερως δραστήρια.

Η ιδρυματική φροντίδα των ηλικιωμένων είναι εξαιρετικά περιορισμένη στις ελληνικές πόλεις. Στο ΠΣ Πρωτεύουσας υπάρχουν 67 γηροκομεία με λίγο περισσότερες από 4.000 θέσεις, οι οποίες αντιστοιχούν στο 1% περίπου των ατόμων τρίτης ηλικίας (65 ετών και άνω). Εξίσου περιορισμένη καταγράφηκε η μορφή αυτή φροντίδας των ηλικιωμένων και στο ΠΣ Βόλου, σε έρευνα του 1993, αφού κάλυπτε λιγότερο από 2% των ατόμων ηλικίας 70 ετών και άνω.

Τα γηροκομεία στην Αθήνα κατανέμονται σχεδόν ισόποσα μεταξύ μη κερδοσκοπικού και ιδιωτικού τομέα. Οι θέσεις στους δύο αυτούς τομείς εμφανίζουν σαφή γεωγραφικό διαχωρισμό: στο κέντρο και τη δυτική πλευρά της πόλης κυριαρχούν τα μη κερδοσκοπικά ιδρύματα και στα βορειοανατολικά προάστια και, ως ένα βαθμό στα νότια τα ιδιωτικά, κατανομή που αντιστοιχεί στην κοινωνικοεπαγγελματική δομή των περιοχών κατοικίας.

Ο θεσμός της ανοικτής προστασίας των ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) αναπτύχθηκε κυρίως σε Δήμους της περιφέρειας και τροφοδοτήθηκε περισσότερο από τα λαϊκά στρώματα –όπως προκύπτει, σύμφωνα με σχετική έρευνα, από το σχετικώς χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων, αλλά και από το χαρακτήρα των εκδηλώσεων που προσφέρονται στο πλαίσιο της.

Οι παιδικοί σταθμοί καλύπτουν όλο και περισσότερο ένα χώρο φροντίδας, ο οποίος παραδοσιακά καλυπτόταν – και σε σημαντικό βαθμό εξακολουθεί να καλύπτεται – από τη φροντίδα της μη εργαζόμενης μητέρας και άλλων, θηλυκού γένους και συνήθως μεγαλύτερης ηλικίας, μελών της οικογένειας. Το 1989 υπήρχαν στο ΠΣ Πρωτεύουσας 340 περίπου μη κερδοσκοπικοί παιδικοί σταθμοί με 24.500 θέσεις και 280 ιδιωτικοί με 15.500 θέσεις. Οι θέσεις αυτές αντιστοιχούν στο 17% περίπου της ηλικιακής κατηγορίας 0-5 ετών.

Η φροντίδα των παιδιών προσχολικής ηλικίας δεν μετατίθεται αποκλειστικά από το παραδοσιακό πλαίσιο σε εκείνο των παιδικών σταθμών. Σημαντικός είναι και ο ρόλος των οικονομικών μεταναστριών, οι οποίες, αναλαμβάνοντας τους παραδοσιακούς γυναικείους ρόλους, αναπαράγουν ιδιόμορφα τον παραδοσιακό ενδοοικογενειακό καταμερισμό εργασίας.

Οι θέσεις στους μη κερδοσκοπικούς παιδικούς σταθμούς κατανέμονται, σε μεγάλο βαθμό, ισομερώς ως προς τον σχετικό πληθυσμό των Δήμων και Κοινοτήτων της περιοχής. Η ισομέρεια αυτή προκύπτει μάλλον από την προσπάθεια κάλυψης της σχετικής ανάγκης με γενικούς κανονιστικούς όρους και όχι ως αποτέλεσμα διερεύνησης των πραγματικών αναγκών σε τοπικό επίπεδο.

Η γεωγραφική κατανομή των θέσεων στους ιδιωτικούς παιδικούς σταθμούς παρουσιάζει σημαντικά μικρότερη κάλυψη της Δυτικής Αθήνας και ορισμένων χαμηλών-μεσαίων περιοχών κατοικίας στη νότια περιφέρεια του κέντρου. Η ανισοκατανομή αυτή δεν οφείλεται μόνο στο κόστος της ιδιωτικής παροχής της υπηρεσίας που δυσκολότερα αντιμετωπίζεται από τα νοικοκυριά των περιοχών αυτών, αλλά και στο χαμηλότερο ποσοστό επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών, καθώς και στην παραδοσιακότερη συγκρότηση των νοικοκυριών και της καθημερινής πρακτικής τους στις περιοχές αυτές. Από την άλλη πλευρά, η σχετική απουσία ιδιωτικών παιδικών σταθμών στο κέντρο –όπου σημειωτέον το ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών είναι το υψηλότερο στην πόλη– συνδέεται με τις επιβαρυνμένες περιβαλλοντικές συνθήκες. Οι συνθήκες αυτές οδηγούν συχνά στην επιλογή παιδικού σταθμού εκτός κέντρου για τα νοικοκυριά της περιοχής, η οποία συνεπάγεται την καθημερινή μετακίνηση των παιδιών με λεωφορεία των ιδιωτικών παιδικών σταθμών.

Θ.Μ.

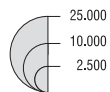

Όρια Διαμερισμάτων
Όρια Δήμων - Κοινοτήτων

**Αναλογία εφηβικού πληθυσμού -
μαθητών δημοσίων Γυμνασίων και Λυκείων, 1988**
μαθητές ανά 100 άτομα ηλικίας 12-18 ετών

**Αριθμός μαθητών δημοσίων
Γυμνασίων και Λυκείων**

ΠΗΓΗ: ΥΠΕΠΘ, Υπηρεσία Στατιστικής και Διεύθυνση
Μηχανογράφησης, αδημοσίευτα στοιχεία

0 2 4 χλμ.

**Μαθητές σε νυκτερινά
Γυμνάσια και Λύκεια**

Όρια Διαμερισμάτων
Όρια Δήμων - Κοινοτήτων

**Αριθμός μαθητών νυκτερινών
Γυμνασίων και Λυκείων, 1988**

ΠΗΓΗ: ΥΠΕΠΘ, Υπηρεσία Στατιστικής και
Διεύθυνση Μηχανογράφησης, αδημοσίευτα
στοιχεία

0 2 4 χλμ.

**Μαθητές σε ιδιωτικά
Γυμνάσια και Λύκεια**

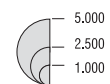

Όρια Διαμερισμάτων
Όρια Δήμων - Κοινοτήτων

**Αναλογία εφηβικού πληθυσμού -
μαθητών ιδιωτικών Γυμνασίων και Λυκείων, 1988**
μαθητές ανά 100 άτομα ηλικίας 12-18 ετών

**Αριθμός μαθητών ιδιωτικών
Γυμνασίων και Λυκείων**

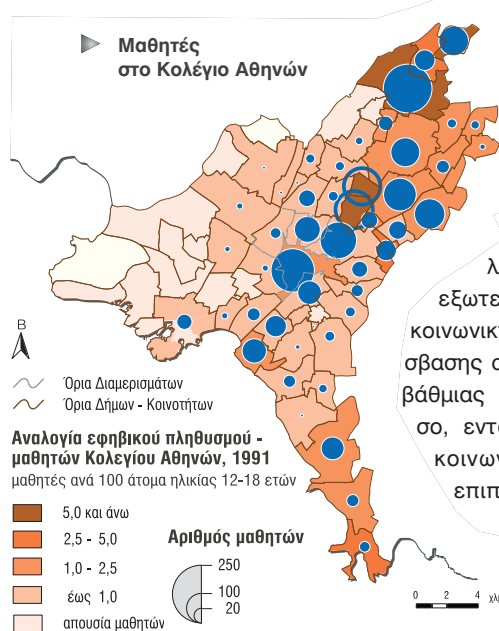

ΠΗΓΗ: ΥΠΕΠΘ, Υπηρεσία Στατιστικής και Διεύθυνση
Μηχανογράφησης, αδημοσίευτα στοιχεία

0 2 4 χλμ.

◀ **ΑΡΤΗΣ 1:** Αριθμός μαθητών δημοσίων Γυμνασίων και Λυκείων και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988

▼ **ΑΡΤΗΣ 4:** Αριθμός μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου που διακινούνται με το σύστημα σχολικών λεωφορείων του Κολεγίου Αθηνών και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1991

ΠΗΓΗ: Κολέγιο Αθηνών, Γραφείο Κίνησης

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Αριθμός μαθητών νυκτερινών Γυμνασίων και Λυκείων, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 3:** Αριθμός μαθητών ιδιωτικών Γυμνασίων και Λυκείων και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988

Η ΧΩΡΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η εκπαίδευση αποτέλεσε το βασικό διαβατήριο για την κοινωνική ανέλιξη στην κοινωνία των ελληνικών πόλεων από τη δεκαετία του '60. Η σύνδεσή της με τα ραγδαία αναπτυσσόμενα ελεύθερα επαγγέλματα, αλλά και με τη συνεχώς διευρυνόμενη δημόσια απασχόληση, οδήγησε στην αναγωγή της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης σε βασικό «επενδυτικό» μέλημα της ελληνικής οικογένειας. Η αντιμετώπιση αυτή δεν χαρακτηρίζει μόνο τις κοινωνικές ομάδες με πλούσιο εκπαιδευτικό κεφάλαιο, αλλά το σύνολο των κοινωνικών στρωμάτων.

Η επιδίωξη των σπουδών ως βασικού οικογενειακού στρατηγικού στόχου – με δυσβάστακτο συχνά κόστος για την προετοιμασία των εισαγωγικών εξετάσεων ή/και μιας εναλλακτικής λύσης (σπουδές στο εξωτερικό) – οδήγησε σε κοινωνική διάχυση της πρόσβασης στα πτυχία της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Ωστόσο, εντάθηκαν βαθμιαία οι κοινωνικά διαχωριστικές επιπτώσεις της εκπαίδευσης, αλλά αυτό συναρτάται όλο και λιγότερο με την πρόσβαση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση – η οποία συνεχίζει να διευρύνεται – και εντοπίζεται πλέον σε ποιοτικά κυρίως στοιχεία.

Η νέα αυτή κατάσταση ασκεί κοινωνικά διαχωριστική πίεση στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση όχι πλέον ως απλής πύλης για την Τριτοβάθμια, αλλά με την έννοια της εξασφάλισης της εισόδου είτε σε επίζηλο τμήμα ελληνικού ΑΕΙ είτε σε υψηλού επιπέδου ξένο πανεπιστήμιο, όπου δημιουργούνται πολύ διαφορετικές προοπτικές επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Η πίεση αυτή εκφράζεται, κυρίως, με την προσφυγή των οικονομικά πιο εύρωστων οικογενειών στην καλής ποιότητας ιδιωτική εκπαίδευση και ιδιαίτερα στα λίγα επίλεκτα ιδιωτικά ιδρύματα της πρωτεύουσας. Η κρίση της δημόσιας Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης – ακόμη και των Προτύπων Σχολείων για τα οποία υπήρχε μεγάλη ζήτηση σε προηγούμενες εποχές – έχει εντείνει τις κοινωνικά διαχωριστικές πιέσεις, οι οποίες πλέον δεν

εκφράζονται μόνο μέσω της διεύρυνσης των ιδιωτικών συμπληρωματικών μορφών προπαρασκευαστικής εκπαίδευσης (φροντιστήρια, ιδιαίτερα μαθήματα), αλλά και μέσω των διαφορετικών λυκειακών προγραμμάτων – όπως το International Baccalaureat – που μόνο η ιδιωτική εκπαίδευση προσφέρει.

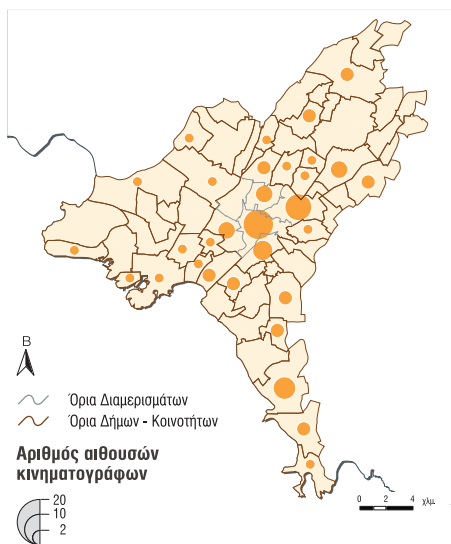
Ένα νέο στοιχείο που συντείνει στην κρίση της δημόσιας εκπαίδευσης και στη στρόφη υψηλών και μεσαίων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών προς την ιδιωτική, ιδιαίτερα για τις πυκνοκατοικημένες περιοχές του κέντρου, αποτελεί ο σημαντικός αριθμός μειονοτικών μαθητών. Οι μαθησιακές δυσκολίες – εν μέρει λόγω της γλώσσας – και οι προκαταλήψεις είναι επίφοβο ότι θα οδηγήσουν στην παγίωση της συγκέντρωσης παιδιών από φτωχό μορφωτικό περιβάλλον σε σχολικές μονάδες με χαμηλό επίπεδο εκπαιδευτικών υπηρεσιών και περιορισμένες, αν όχι αδιέξοδες, προοπτικές προόδου μέσω της εκπαίδευσης. Ο διευρυνόμενος κοινωνικός διαχωρισμός στην εκπαίδευση σηματοδοτείται από την αύξηση των κοινωνικών διαφορών στη σχολική αποτυχία, στην εισαγωγή στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και στις προοπτικές που επιτυγχάνονται με τη συγκεκριμένη θέση στην τελευταία.

Οι μαθητές στη δημόσια Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση εμφανίζουν σχετικά ισομερή χωρική κατανομή στο ΠΣ Πρωτεύουσας. Ωστόσο, σημαντικές διαφορές όσον αφορά την ποιότητα εμφανίζονται και στο εσωτερικό της Δημόσιας Εκπαίδευσης, με τα σχολεία των «καλών» προαστίων να βρίσκονται σε θέση υπεροχής. Μαθητές από άλλες περιοχές επιδιώκουν συχνά να φοιτήσουν σε τέτοια σχολεία δηλώνοντας διαφορετική διεύθυνση κατοικίας.

Η χωρική κατανομή των μαθητών στην ιδιωτική Εκπαίδευση παρουσιάζεται εξαιρετικά άνιση. Οι μεγάλες ιδιωτικές σχολικές μονάδες συγκεντρώνονται στα βόρεια προάστια και τελευταία έχουν δημιουργήσει ένα νέο μεγάλο πόλο στην περιοχή των Μεσογείων (εκτός ΠΣ). Η πελατεία των ιδιωτικών μονάδων έλκεται και από μακρινά σημεία της πόλης με τη χρήση εκτεταμένου δικτύου σχολικών λεωφορείων. Προνομιακούς χώρους άντλησης μαθητών αποτελούν, ωστόσο, τα βόρεια προάστια, ενώ το σύνολο και των υπόλοιπων σημαντικών περιοχών προέλευσης συγκαταλέγεται στις περιοχές κατοικίας υψηλών και υψηλών-μεσαίων κοινωνικο-εισοδηματικών κατηγοριών.

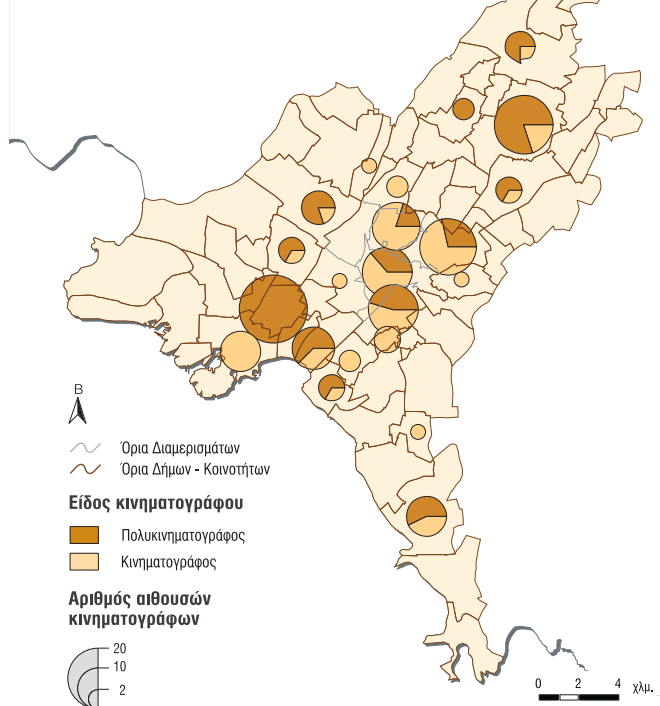
Θ.Μ.

► Θερινοί κινηματογράφοι

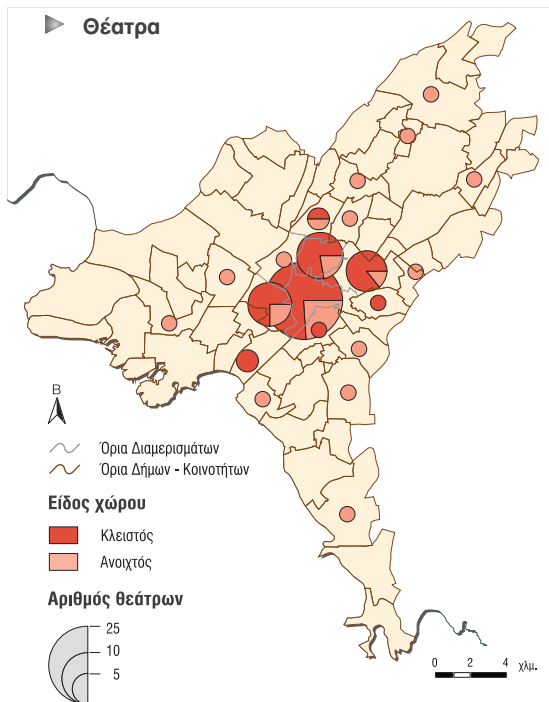
ΠΗΓΗ: Αθηνόραμα, τεύχη 1195 και 1202, 1999

► Κινηματογράφοι

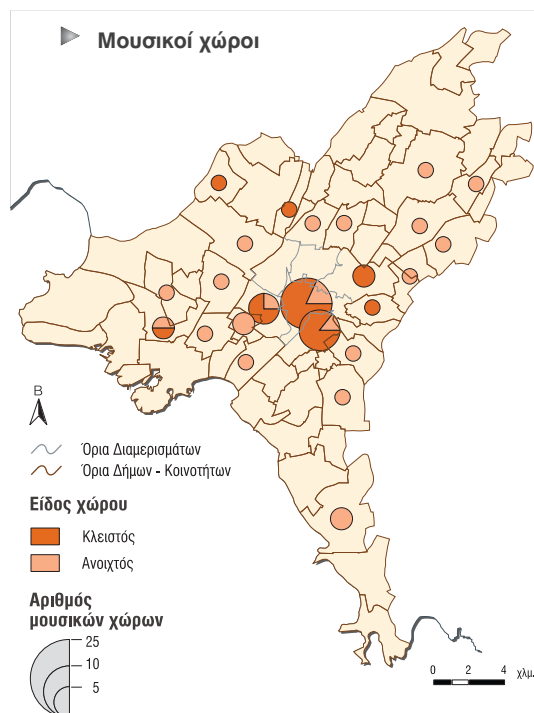
ΠΗΓΗ: Αθηνόραμα, τεύχη 1195 και 1202, 1999

► Θέατρα

ΠΗΓΗ: Αθηνόραμα, τεύχη 1195 και 1202, 1999

► Μουσικοί χώροι

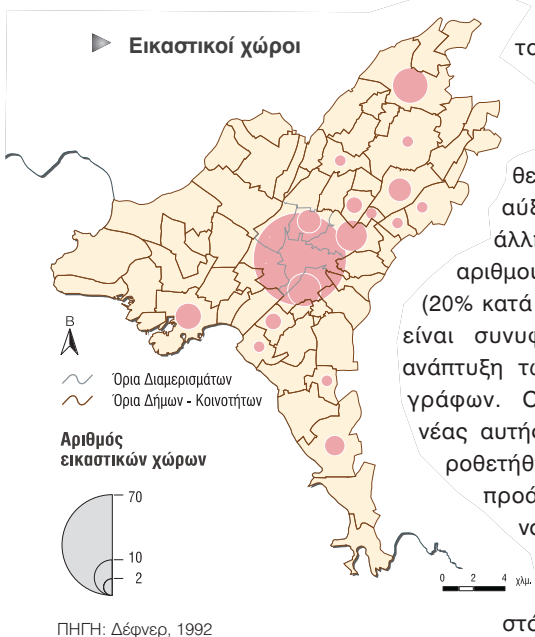
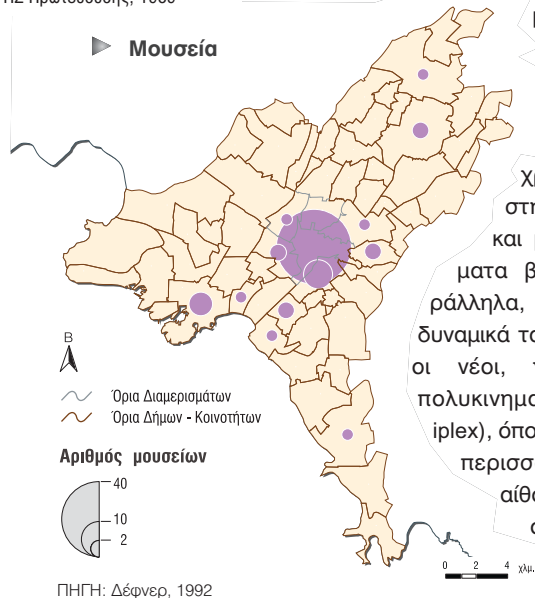

ΠΗΓΗ: Αθηνόραμα, τεύχη 1195 και 1202, 1999

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Αριθμός θερινών κινηματογράφων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Αριθμός αιθουσών κινηματογράφων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

▼ **ΧΑΡΤΗΣ 5:** Αριθμός Μουσείων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

▲ **ΧΑΡΤΗΣ 6:** Αριθμός εικαστικών χώρων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 3:** Αριθμός θεάτρων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 4:** Αριθμός μουσικών χώρων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Μεταξύ των πολιτιστικών χώρων, οι κινηματογράφοι αποτελούν την πολυπληθέστερη κατηγορία, η οποία παρουσιάζει και τη μεγαλύτερη σχετική διασπορά στο ΠΣ Πρωτεύουσας. Η κατηγορία αυτή εμφανίζει ενδιαφέρουσες ιδιαιτερότητες. Ο

σημαντικός αριθμός των θερινών κινηματογράφων αποτελεί μεσογειακή ιδιομορφία με μακρόχρονη παράδοση στην Ελλάδα, αλλά και με πολλά προβλήματα βιωσιμότητας. Παράλληλα, έχουν εμφανιστεί δυναμικά τα τελευταία χρόνια οι νέοι, για την Αθήνα, πολυκινηματογράφοι (multiplex), όπου καθένας διαθέτει περισσότερες από δύο αίθουσες. Αν και δημιουργήθηκαν αρκετοί νέοι κινηματογράφοι μεταξύ 1989 και 1999, ο συνολικός αριθμός τους μειώθηκε κατά 16%, μείωση που οφείλεται αποκλειστικά στους θερινούς (-37%). Η αύξηση, από την άλλη πλευρά, του αριθμού των χειμερινών (20% κατά την ίδια περίοδο) είναι συνυφασμένη με την ανάπτυξη των πολυκινηματογράφων. Οι αίθουσες της νέας αυτής κατηγορίας χωροθετήθηκαν κυρίως στα προάστια, περιλαμβανομένων και των δυτικών με υψηλό μάλιστα ποσοστό.

Η χωρική κατανομή των κινηματογραφικών αιθουσών στο ΠΣ Πρωτεύουσας δείχνει ότι η πολιτιστική αυτή δραστηριότητα αποκεντρώνεται χωρικά και τείνει να γίνει διαταξικότερη. Οι θερινοί κινηματογράφοι αυξήθηκαν σημαντικά μόνο στη Γλυφάδα και εμφάνισαν μεγάλη μείωση στο βόρειο τμήμα του Δήμου Αθηναίων και τον Πειραιά, ενώ εξαφανίστηκαν από περιοχές όπως το Παλαιό Φάληρο και το Μαρούσι. Το βασικό πρόβλημα των θερινών κινηματογράφων είναι ότι αξιοποιούν το χώρο που καταλαμβάνουν μόνο λίγους μήνες το χρόνο, με αποτέλεσμα

να υποκαθίστανται συστηματικά από επικερδέστερες δραστηριότητες.

Ο αριθμός των θεάτρων μειώθηκε εντυπωσιακά από το 1989 (-42%). Η μείωση αυτή οφείλεται αποκλειστικά στη μείωση των χειμερινών σκηνών (-54%), ενώ ο αριθμός των θερινών παρέμεινε σταθερός. Παραδοσιακό τόπο συγκέντρωσης των χειμερινών θεάτρων αποτελεί ο Δήμος Αθηναίων και ο βαθμός συγκέντρωσής τους σε αυτόν αυξήθηκε από 83% σε 93% μεταξύ 1989 και 1999. Το θέατρο, σε αντίθεση με τον κινηματογράφο, παραμένει δραστηριότητα του κέντρου της πόλης. Η δημιουργία νέων σκηνών (έξι νέα θέατρα στην ευρύτερη περιοχή του Ψυρρή, για παράδειγμα) δεν φαίνεται να μεταβάλλει αυτό το σχήμα.

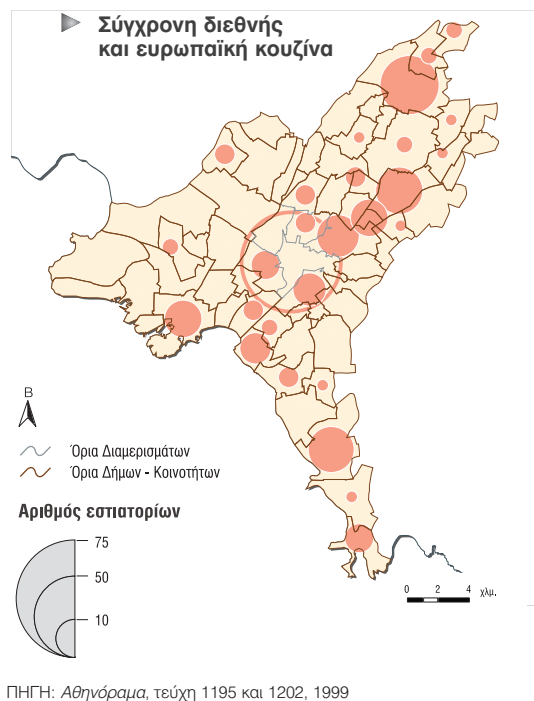
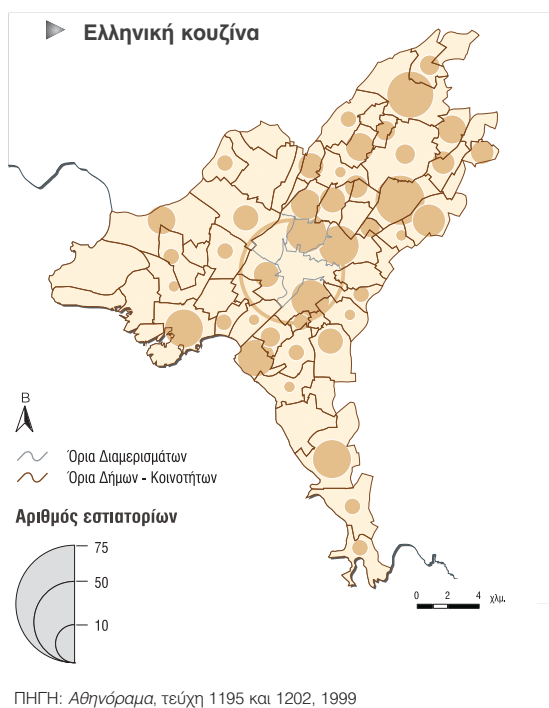
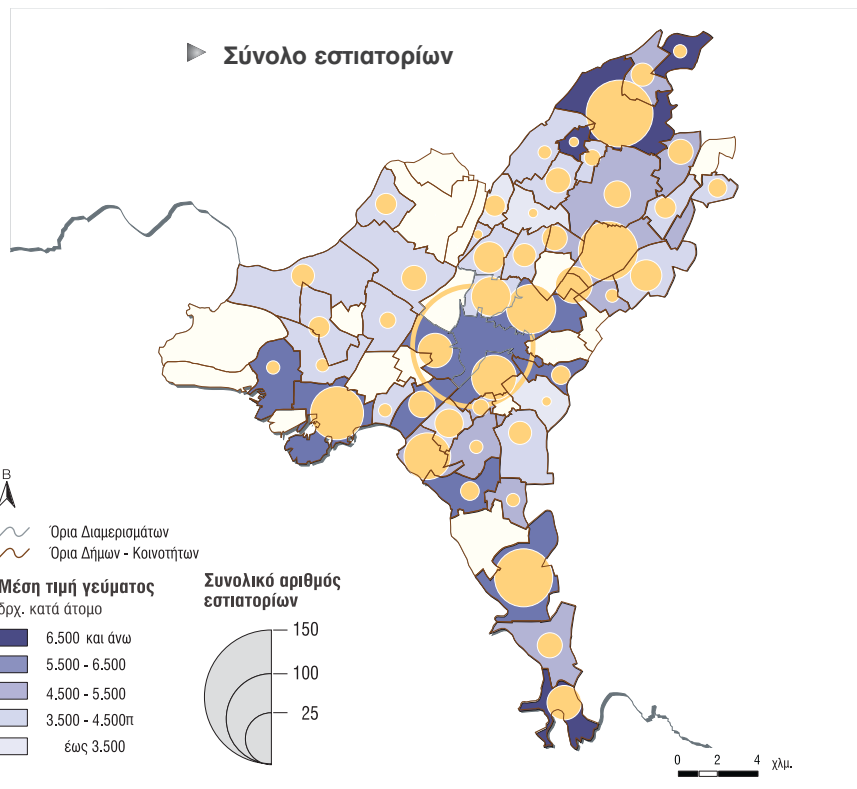
Οι μουσικοί χώροι εμφανίζουν την ιδιομορφία να έχουν σε μικρό ποσοστό ως αποκλειστικό προορισμό τις μουσικές παραστάσεις. Η ρευστότητα αυτή οροθετεί και τη σημασία της σύγκρισης μεταξύ 1989 και 1999, που δείχνει μείωση του αριθμού τους κατά 10%. Αξιοπρόσεκτο στοιχείο είναι ότι ενώ οι χειμερινοί μουσικοί χώροι παρουσιάζουν μείωση (-37%), οι θερινοί παρουσιάζουν μεγάλη αύξηση (64%). Τόπο συγκέντρωσης των χειμερινών μουσικών χώρων αποτελεί ο Δήμος Αθηναίων και κυρίως το κέντρο του. Αντίθετα, ο βαθμός συγκέντρωσης των θερινών στο Δήμο Αθηναίων παρουσιάζεται πολύ μειωμένος την τελευταία δεκαετία, αφού από 50% το 1989 ο Δήμος διατηρεί πλέον μόνο το 17% των σχετικών χώρων.

Το βασικό χαρακτηριστικό της χωρικής κατανομής των εικαστικών χώρων και των μουσείων είναι η σαφής κυριαρχία του κέντρου που συγκεντρώνει το 55% των πρώτων και το 62,5% των δευτέρων. Μικρές συγκεντρώσεις εικαστικών χώρων και μουσείων παρουσιάζονται σε ορισμένα βόρεια προάστια (Κηφισιά και δευτερευόντως αλάνδρι και Ψυχικό), στη Γλυφάδα και τον Πειραιά. Οι χώροι αυτοί απουσιάζουν ολοκληρωτικά από τη δυτική πλευρά της πόλης.

Οι πολιτιστικοί χώροι που αφορούν δραστηριότητες, με σχετικώς περιορισμένη κοινωνική διάχυση (μουσεία, εικαστικοί χώροι και, σε μικρότερο βαθμό, θέατρο), παρουσιάζονται πολύ συγκεντρωμένοι στο κέντρο της πόλης. Εκείνοι που αφορούν δραστηριότητες κοινωνικά πιο διάχυτες (κινηματογράφοι και, σε μικρότερο βαθμό, μουσικοί χώροι) διαχέονται και χωρικά προς τα προάστια.

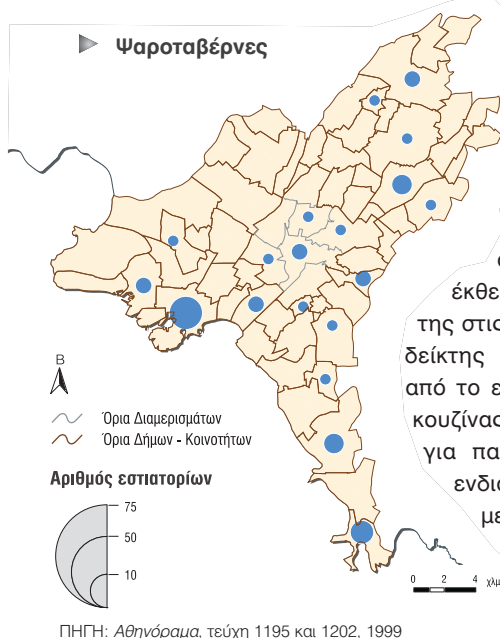
Α.Δ.

ψυχαγωγία - τα εσπιατόρια

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Αριθμός εστιατορίων και μέση τιμή γεύματος κατά άτομο στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Αριθμός εστιατορίων κατά κατηγορία και μέση τιμή γεύματος κατά άτομο στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

▲ **ΧΑΡΤΗΣ 4:** Αριθμός ψαροταβερνών στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 2:** Αριθμός ελληνικών εστιατορίων (ταβέρνες, μεζεδοπωλεία κτλ.) στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 3:** Αριθμός εστιατορίων που ανήκουν στη σύγχρονη διεθνή κουζίνα και στις βασικές ευρωπαϊκές κουζίνες στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999

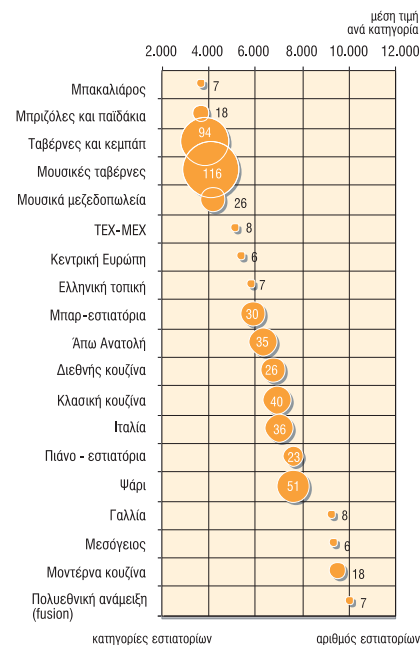
ΕΙΔΗ, ΤΙΜΕΣ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΪΚΩΝ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΩΝ

Το δείπνο σε εστιατόριο ως μορφή ψυχαγωγίας αποτελεί πρακτική που αναπτύχθηκε έντονα και διευρύνθηκε κοινωνικά κατά τις πρόσφατες δεκαετίες στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες. Οι συνθήκες στην αγορά εργασίας και οι εξελισσόμενες δημογραφικές δομές δημιούργησαν πολύ μεγαλύτερες ανάγκες κατανάλωσης γευμάτων εκτός σπιτιού, ενώ ο τουρισμός, η μετανάστευση και γενικότερα η αύξηση των διεθνών μετακινήσεων ανθρώπων και εμπορευμάτων αύξησαν τις σχετικές ανάγκες και, παράλληλα, διεισθenoποίησαν τις προτιμήσεις.

Στην Αθήνα, σύμφωνα με το περιοδικό Αθηνόγραμμα όπου δεν περιλαμβάνονται τα fast food, η ελληνική κουζίνα καλύπτει το 55% του αριθμού των εστιατορίων. Το ποσοστό διεθνοποίησης της κουζίνας σε μια πόλη είναι δείκτης του κοσμοπολίτικου χαρακτήρα της. Πέραν όμως του βαθμού έκθεσης του πληθυσμού της στις διεθνείς γεύσεις, ο δείκτης αυτός επηρεάζεται από το επίπεδο της τοπικής κουζίνας –δεν θα μπορούσε, για παράδειγμα, να γίνει ενδιαφέρουσα σύγκριση μεταξύ Λονδίνου και Παρισιού, ως προς το ποσοστό εστιατορίων με αγγλική και γαλλική κουζίνα αντίστοιχα–, το ποσοστό των μεταναστών, τις εθνότητες και το εισοδηματικό επίπεδο των τουριστών κτλ.

Οι τιμές των εστιατορίων μπορούν να αποτελέσουν βάση για ορισμένες υποθέσεις όσον αφορά την κοινωνική διαφοροποίηση της σχετικής πρακτικής. Στο κάτω άκρο της κλίμακας συγκεντρώνονται τα εστιατόρια τύπου ταβέρνας, με ή χωρίς μουσική, και ορισμένες εθνικές κουζίνες (Αιθιοπία, Αίγυπτος, Κύπρος). Στο υψηλότερο άκρο συγκεντρώνονται οι σύγχρονες «πειραματικές» κουζίνες με επικεφαλής τις όχι πάντοτε επιτυχείς προσπάθειες ανάμειξης (fusion), οι οποίες συνοδεύονται από τις πλέον καθιερωμένες εθνικές κουζίνες (Γαλλία, Ιταλία) και από τα εστιατόρια που εξειδικεύονται στο ψάρι, τα οποία στην πλειονότητά τους τοποθετούνται στην περιοχή αυτή τιμών αποκλειστικά λόγω της ακριβής πρώτης ύλης.

Υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό ορισμένων από τις αναφερόμενες κατηγορίες. Η Άπω Ανατολή, όπου συνυπάρχουν σχετικώς φθηνά κινέζικα με πολύ ακριβότερα ιαπωνικά και πολυνησιακά εστιατόρια, και σε μικρότερο βαθμό οι εκπρόσωποι της γαλλικής και της ιταλικής κουζίνας, εμφανίζουν πολύ μεγαλύτερη εσωτερική διαφοροποίηση από τις ταβέρνες και τις λαϊκού προφίλ εθνικές κουζίνες.

ΠΗΓΗ: Αθηνόγραμμα, τεύχη 1195 και 1202, 1999, ιδία επεξεργασία

Η γεωγραφία των κατηγοριών αναδεικνύει δύο βασικά σχήματα. Οι ταβέρνες, τα μεζεδοπωλεία και οι συναφείς προς αυτά κατηγορίες εμφανίζουν σχετική ισοκατανομή, με εξαίρεση ορισμένους δήμους της Δυτικής Αθήνας, όπου η περιορισμένη τοπική εμβέλεια των εστιατορίων δεν τα οδηγεί στις σελίδες των εβδομαδιαίων οδηγιών. Η σύγχρονη διεθνής κουζίνα και οι εκπρόσωποι των πλέον καθιερωμένων από τις εθνικές κουζίνες κατανέμονται στους χώρους που ζουν ή συχνάζουν τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα της πόλης, δηλαδή το κέντρο, τα βορειοανατολικά και νότια προάστια. Η ανάμειξη πολλών και διαφορετικών κατηγοριών στο κέντρο μειώνει τη μέση τιμή εστιατορίου. Στα βόρεια και τα νότια προάστια, αντίθετα, οι μέσες τιμές είναι υψηλότερες λόγω της στόχευσης της προσφοράς σε μια πολύ πιο ομοιογενή κοινωνικά πελατεία.

Α.Δ. - Θ.Μ.

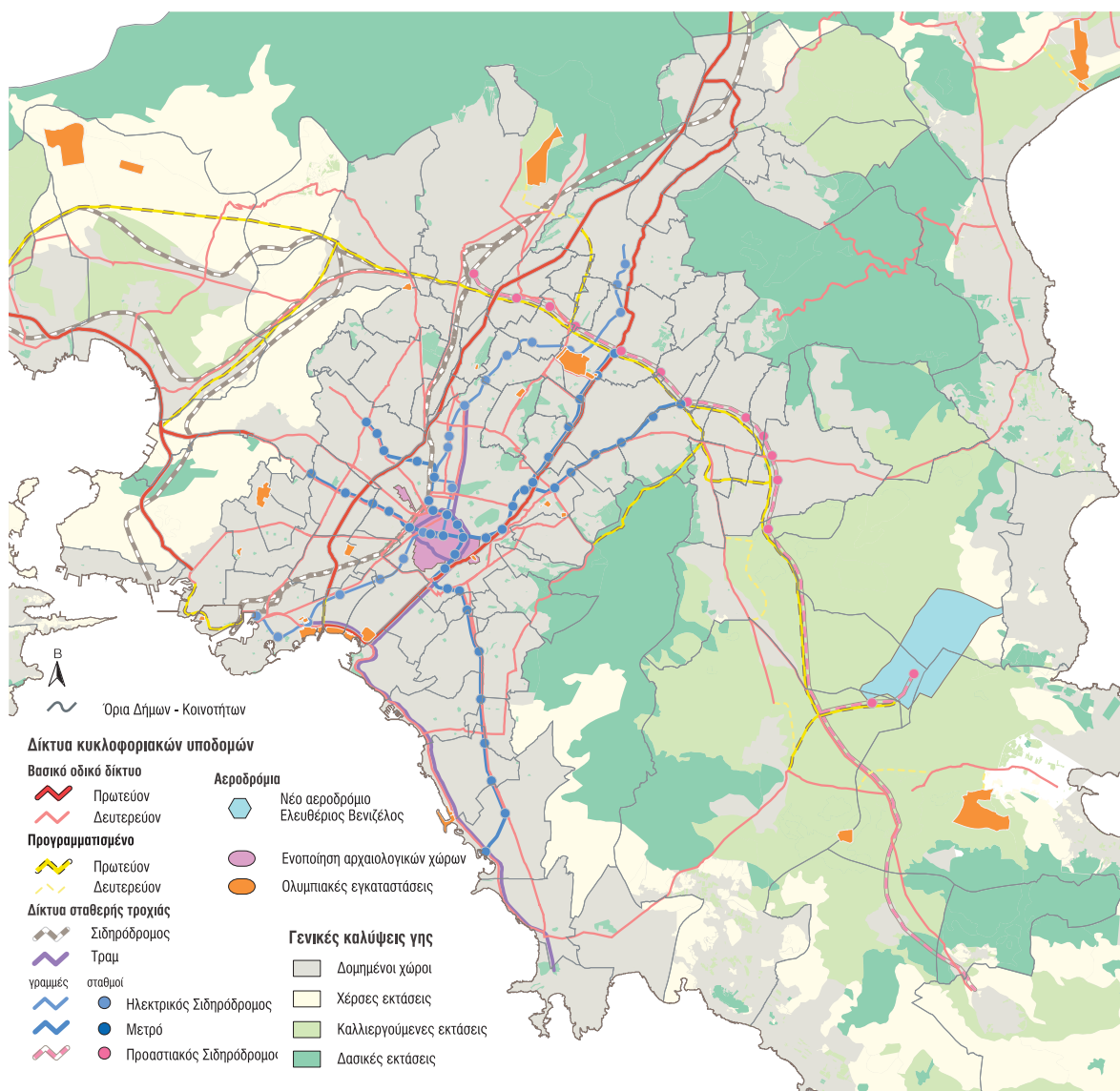
ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η μεταπολεμική πολεοδομική πολιτική στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από ορισμένα σταθερά δομικά στοιχεία, που συγκροτούν αυτό που μπορεί να ονομαστεί «μεταπολεμικό πρότυπο πολεοδομικής ανάπτυξης». Τα στοιχεία αυτού του προτύπου είναι τα παρακάτω:

- Η υπαγωγή της πολεοδομικής πολιτικής σε εξω-πολεοδομικές προτεραιότητες (αντικυκλική μακροοικονομική πολιτική, αναπτυξιακή πολιτική, νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος...).
- Η υποστήριξη προς τη μικρή έγγεια ιδιοκτησία (και κατ' επέκταση προς το μικρό οικοδομικό κεφάλαιο) και η δημιουργία ευνοϊκών πλαισίων για την αναπαραγωγή και την αξιοποίησή της μέσω της ανακατανομής της γαιοπροσόδου υπέρ αυτής.

- Η ελαχιστοποίηση του δημοσιονομικού κόστους της πολεοδομικής ανάπτυξης και οργάνωσης (αστική τεχνική υποδομή και κοινωνικός εξοπλισμός), και η κατανάλωση «περιβαλλοντικού κεφαλαίου» για την έμμεση χρηματοδότηση των παραγωγικών τομέων (τουρισμός, βιομηχανία, εμπόριο) και των αναγκών στέγασης. Ως προς το δεύτερο σημείο, καθοριστικό ρόλο έχει παίξει η συστηματική αύξηση της προσφοράς γης, μέσω τόσο των συνεχών επεκτάσεων των πόλεων και οικισμών όσο και της αύξησης των συντελεστών δόμησης.
- Η αναγωγή του κυκλώματος καταπάτησης δημόσιας γης → παράνομη [ενίοτε] κατάτμηση των οικοπέδων → αυθαίρετη δόμηση → νομιμοποίηση/ένταξη στο σχέδιο πόλης, στον βασικό μηχανισμό οικιστικής ανάπτυξης.
- Η διάσταση μεταξύ πολεοδομικής θεωρίας και νομοθεσίας αφενός (σχέ-

► Βασικές μεταφορικές υποδομές

ΠΗΓΗ: ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ ΑΕ, ΥΠΕΧΩΔΕ

Μηχανογραφική επεξεργασία Π. Παναζής
Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης & Θεματικής Χαρτογραφίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

0 2 4 χμ.

δια που υπακούουν στο «ολιστικό» πρότυπο), και πολεοδομικής πρακτικής αφετέρου (περιορισμός, ουσιαστικά, στην ένταξη των περιοχών με αυθαίρετη δόμηση στα σχέδια πόλης, καθώς και σε κανονιστικές ρυθμίσεις).

Το πρότυπο αυτό έχει τις ρίζες του στην προπολεμική περίοδο, διαμορφώθηκε κατά τη δεκαετία του '50, παγιώθηκε κατά τη δεκαετία του '60, επεκτάθηκε από την Αθήνα στις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις κατά τις δεκαετίες του '70 και

του '80, και παραμένει ενεργό μέχρι σήμερα, παρά τις προσπάθειες μεταρρύθμισης στην περίοδο 1978-1984 (οι οποίες πολύ λίγο απέδωσαν). Ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του '90 εμφανίστηκαν ορισμένα νέα στοιχεία που χωρίς να έχουν ανατρέψει το μεταπολεμικό πρότυπο συνολικά, το έχουν τροποποιήσει και ενδεχομένως διαμορφώνουν μια νέα μακροχρόνια δυναμική. Τα στοιχεία αυτά, κατά σειρά σημασίας, είναι τα εξής:

1. Η σταδιακή αύξηση των δημόσιων επενδύσεων στον πολεοδομικό χώρο. Είναι χαρακτηριστικό, έτσι, ότι μετά το 1994 παρατηρείται, σε σταθερές τιμές, αύξηση των δαπανών για δημόσιες επενδύσεις στον αστικό χώρο, περίπου κατά 50% και 90%, αντιστοίχως, σε σύγκριση με τη δεκαετία του '70 και του '80 (παράλληλα, ως ποσοστό του ΠΔΕ, οι δαπάνες αυτές από 13-14% περίπου μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80 αυξήθηκαν σε 18-20% περίπου κατά τα τέλη της δεκαετίας του '90). Η εξέλιξη αυτή είχε ως βασική αιτία τη διάθεση πόρων από τα ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά Ταμεία (σε συνδυασμό με τις δεσμεύσεις που απέρρεαν από τις κατηγορίες ενεργειών που ήταν επιλέξιμες και, άρα, διευκόλυναν την απορρόφηση των πόρων). Οι επενδύσεις αυτές κατευθύνθηκαν κυρίως σε οδικά δίκτυα και σε υποδομές αντιρρύπανσης (απορρίμματα, απόβλητα) και δευτερευόντως σε διαμορφώσεις κοινόχρηστων χώρων. Πρόκειται για απομάκρυνση από ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του μεταπολεμικού προτύπου πολεοδομικής οργάνωσης, δηλαδή το χαμηλό δημοσιονομικό κόστος,

που έχει όμως σε σημαντικό βαθμό εξωγενή και συγκυριακή προέλευση και, συνεπώς, δεν έχει εξασφαλισμένη μακροχρόνια βιωσιμότητα.

2. Η προσθήκη στον παραδοσιακό πολεοδομικό σχεδιασμό που είχε θεσμικό χαρακτήρα ορισμένων ενεργητικών παρεμβάσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν αναπλάσεις ορισμένων προβληματικών κεντρικών ζωνών και δημιουργία πολιτιστικής και αθλητικής υποδομής (δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου), ενώ παράλληλα σηματοδοτούν ένα νέο ενδιαφέρον για ζητήματα εικόνας του αστικού χώρου.
3. Η διαμόρφωση θεσμικών και οικονομικών προϋποθέσεων για την είσοδο στις διαδικασίες πολεοδομικής ανάπτυξης και του μεγαλύτερου κεφαλαίου (χωρίς αυτό να γίνεται, πάντως, σε βάρος των παραδοσιακών πρωταγωνιστών (μικρής έγγειας ιδιοκτησίας και μικρών επιχειρήσεων). Αν τα πρακτικά αποτελέσματα αυτής της εξέλιξης παραμένουν ακόμα περιορισμένα, είναι πάντως αισθητά, και είναι πιθανόν ότι θα αποκτήσουν έντονη δυναμική στο άμεσο μέλλον.

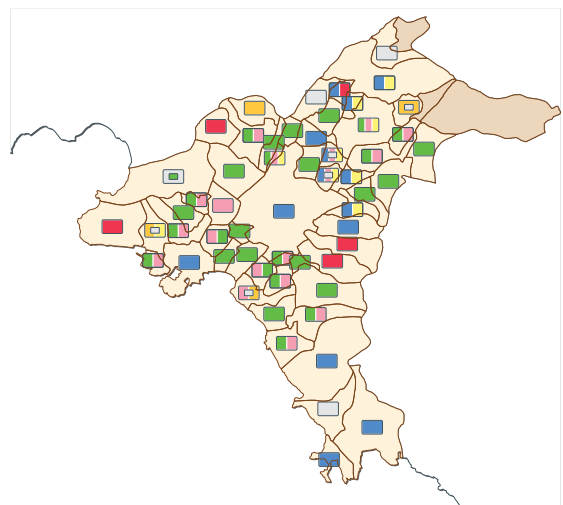
Τα νέα αυτά στοιχεία είναι ιδιαίτερα εμφανή στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Τα μεγάλα οδικά έργα (π.χ., ελεύθερη Λεωφόρος Ελευσίνας-Σταυρού-Σπάτων, Λεωφόρος Υμηττού) και οι συγκοινωνιακές υποδομές (αεροδρόμιο Σπάτων, μετρό, προαστιακός σιδηρόδρομος), οι παρεμβάσεις και τα μέτρα αντιρρύπανσης (βιολογικός καθαρισμός Ψυττάλειας, μονάδα καύσης μολυσματικών αποβλήτων, μέτρα για το νέφος όπως η απόσυρση των μη καταλυτικών αυτοκινήτων), τα ολυμπιακά έργα, και μεγάλες αναπλάσεις, όπως η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα των νέων στοιχείων της πολεοδομικής πολιτικής. Ωστόσο, σε μικρότερη κλίμακα, ανάλογες εξελίξεις παρατηρούνται και στις υπόλοιπες, ιδίως τις μεγαλύτερες, πόλεις. Οι επιπτώσεις από τους νέους αυτούς προσανατολισμούς στο αστικό περιβάλλον είναι ήδη αισθητές (αν και το τελικό αποτέλεσμα παραμένει αμφίσημο, τόσο λόγω της έντονης υπαγωγής πολλών από τις νέες παρεμβάσεις στην αισθητική της αγοράς, όσο και επειδή οι παλαιότερου τύπου διαδικασίες εξακολουθούν να λειτουργούν και να παράγουν αρνητικά αποτελέσματα).

Δ.Ο.

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Υπάρχουσες και προγραμματιζόμενες σημαντικές υποδομές και παρεμβάσεις στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999

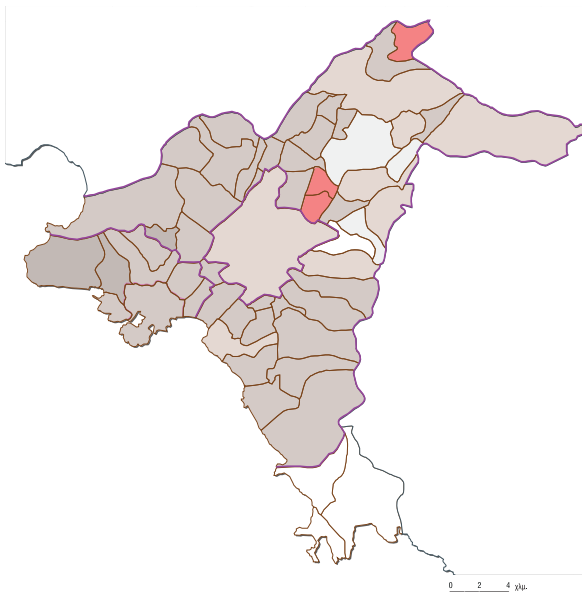
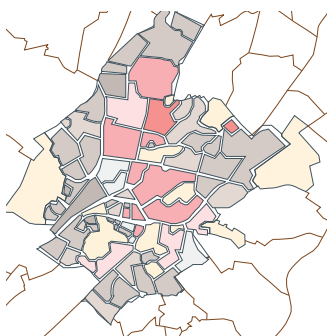
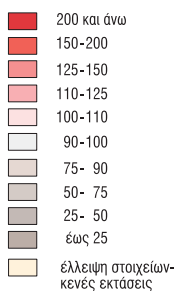
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΛΟΓΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

η αποτύπωση των πολιτικών δυνάμεων
στις βουλευτικές εκλογές και η διαμόρφωσή
τους σε τοπικό επίπεδο

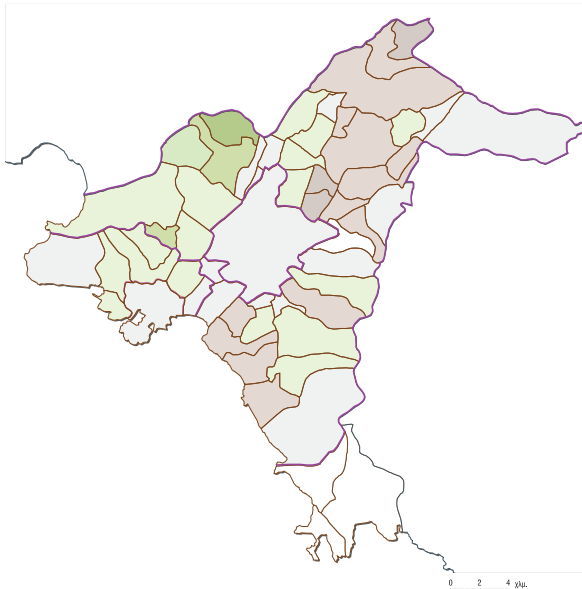
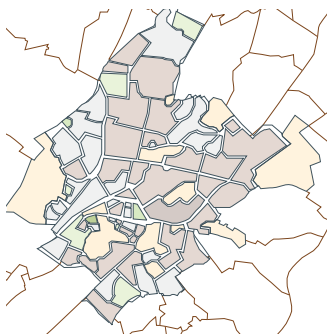
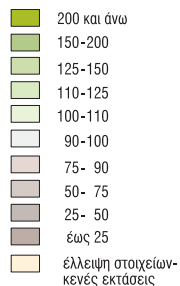
► ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Αναλογία ποσοστών
1963 -1993

► ΚΕΝΤΡΟ

Αναλογία ποσοστών
1963 -1993

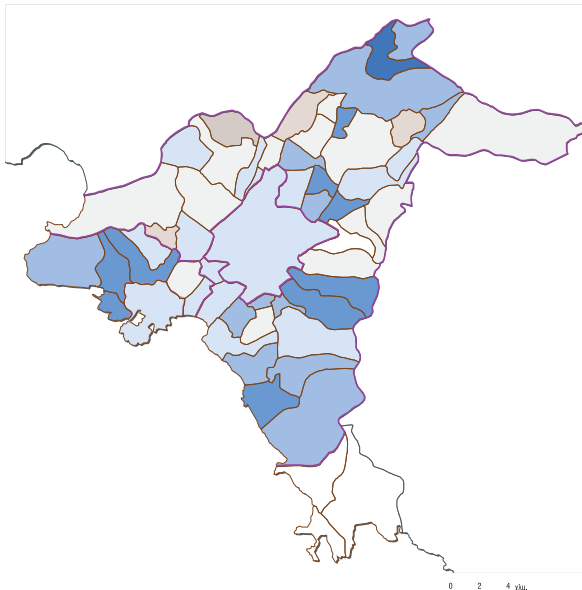
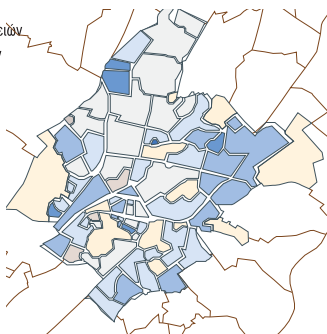
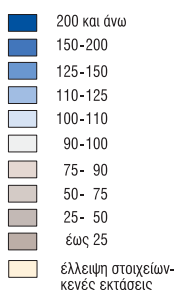

► ΔΕΞΙΑ

Όρια Εκλογικών Περιφερειών
Όρια Δήμων - Κοινοτήτων

Αναλογία ποσοστών
1963 -1993

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών, 1998, ίδια επεξεργασία

ΟΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝΩΝ 1963-1996

Η λειτουργία των πολιτικών θεσμών στην Γ' Ελληνική Δημοκρατία σημαδεύτηκε από τις ιστορικές συνθήκες της μεταπολίτευσης, τον Ιούλιο του 1974, και παρουσιάζει τόσο συνέχειες όσο και ασυνέχειες με το καθεστώς της πειθαρχημένης και περιορισμένης δημοκρατίας της προδικτατορικής περιόδου. Η τάση για αποδέσμευση από τις διαιρέσεις του παρελθόντος εκφράστηκε, επίσης, με την εμφάνιση, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1974, νέων κομματικών σχηματισμών (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ κτλ.), οι οποίοι όμως αντλούσαν από το προδικτατορικό παρελθόν την κύρια ηγετική τους στελέχωση, καθώς και τις άμεσες ρίζες της νομιμοποίησής τους. Η αμφίσημη αυτή σχέση της μεταδικτατορικής πολιτικής με το προδικτατορικό παρελθόν έγινε, μάλιστα, περισσότερο έντονη από τη στιγμή που οι τρεις παραδοσιακές πολιτικές οικογένειες ξαναβρέθηκαν, έστω και κατ' ανάγκην, κομματικά ενοποιημένες, στις εκλογές του 1981.

Ο μεταδικτατορικός τρικομματισμός και ο ιδιότυπος συνδυασμός του με μία διπολική μορφή πολιτικού ανταγωνισμού μεταξύ «Δεξιάς και Αντιδεξιάς» έχει ελάχιστα κοινά σημεία με τον προδικτατορικό τρικομματισμό (ΕΡΕ, Ένωση Κέντρου, ΕΔΑ) όσον αφορά την εικόνα των κομμάτων και τον πολιτικό τους λόγο, αλλά πολύ περισσότερο όσον αφορά την εκλογική τους επιρροή, η οποία σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζεται από την ιστορική συγκρότηση των αντίστοιχων παρατάξεων και τα κρίσιμα πολιτικά ρήγματα που τις διαμόρφωσαν. Έτσι, οι αλλαγές που καταγράφονταν, πραγματοποιήθηκαν περισσότερο ως υπόγεια ρεύματα, που συνόδευσαν τη σταδιακή απομάκρυνση από τις διαιρέσεις του παρελθόντος. Οι αλλαγές αυτές, που προσέλαβαν σαφώς μεγαλύτερη ένταση από τα μέσα της δεκαετίας του '90, αποτυπώνονται στους τρεις χάρτες, όπου επιχειρείται η αντιπαραβολή της επιρροής των πολιτικών παρατάξεων στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, σε μια χρονική απόσταση 33 ετών, δηλαδή συγκρίνοντας τις βουλευτικές εκλογές του 1996 με τις αντίστοιχες του 1963.

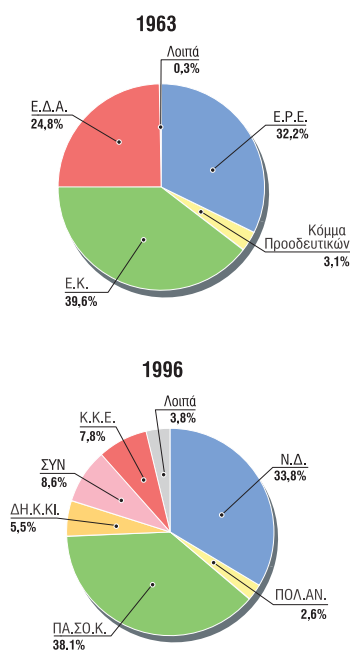
Αντιπαραβάλλοντας την εκλογική δύναμη της ΝΔ με την αντίστοιχη της ΕΡΕ, διαπιστώνεται αμέσως η αύξηση της επιρροής της συντηρητικής παράταξης στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, παρόλο που σε εθνικό επίπεδο η δύναμη των δύο κομμάτων ήταν πρακτικά ταυτόσημη (39,4% για την ΕΡΕ το 1963 και 38,1% για τη ΝΔ το 1996). Το κυριότερο στοιχείο

όμως είναι ότι η αύξηση αυτή κάθε άλλο παρά ομοιόμορφη υπήρξε. Η εκλογική δύναμη της ΝΔ στη δυτική ζώνη του Λεκανοπεδίου (όπως αντίστοιχα και στις δυτικές συνοικίες του Δήμου Αθηναίων) εμφανίζει αισθητή μείωση σε σύγκριση με την αντίστοιχη επιρροή της ΕΡΕ, ενώ, αντίθετα, παρουσιάζει αύξηση στις νοτιο-ανατολικές συνοικίες, στο Δήμο Αθηναίων και στο Δήμο Πειραιώς.

Η αντίστροφη ακριβώς εικόνα προκύπτει από τη σύγκριση της εκλογικής επιρροής της Ένωσης Κέντρου με αυτήν του ΠΑΣΟΚ. Ενώ η Ένωση Κέντρου αποτελούσε ένα κομματικό μόρφωμα με αδιαφοροποίητη κοινωνικά εκλογική επιρροή, το ΠΑΣΟΚ εμφανίζει σαφέστατη κοινωνική διαφοροποίηση της δύναμής του, και αυτό παρόλο που, ειδικά στις εκλογές του 1996, η αλλαγή ηγεσίας και η παρουσία του ΔΗΚΚΙ άμβλυαν αισθητά την επιρροή του ΠΑΣΟΚ στις λαϊκές συνοικίες, χαρακτηριστικό γνώρισμα της εκλογικής του γεωγραφίας στα τέλη της δεκαετίας του '80 και στις αρχές της δεκαετίας του '90. Όμως, παρά την εξέλιξη αυτή, η σύγκριση με τον εκλογικό χάρτη της Ένωσης Κέντρου το 1963 αναδεικνύει τον διαχωρισμό του Λεκανοπεδίου βασικά σε δύο περιοχές: στη δυτική ζώνη (καθώς επίσης και σε ορισμένα μικροαστικά προάστια στη νοτιοανατολική περιοχή), το ΠΑΣΟΚ επωφελούμενο και από την εκλογική υποχώρηση της κομμουνιστικής αριστεράς αυξάνει αισθητά έως σημαντικά την επιρροή του, ενώ, αντίθετα, η δύναμή του παραμένει σε επίπεδα χαμηλότερα της Ένωσης Κέντρου στο Δήμο Αθηναίων, στο Δήμο Πειραιά, στα βόρεια προάστια, καθώς και στην παραλιακή ζώνη.

Η κομμουνιστική αριστερά, τέλος, παρουσιάζει στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας σαφή υποχώρηση της εκλογικής της επιρροής, αντίστοιχη περίπου με αυτήν που καταγράφεται και σε εθνικό επίπεδο. Όπως φαίνεται και στον αντίστοιχο χάρτη, η πτώση υπήρξε σχεδόν καθολική και ιδιαίτερα έντονη σε όλες τις λαϊκές συνοικίες, ενώ οι μοναδικές εξαιρέσεις εντοπίζονται στις αστικές συνοικίες του Δήμου Αθηναίων, καθώς και σε δύο μόνο προάστια, το Ψυχικό και την Εκάλη (λόγω των σχετικά υψηλών ποσοστών που συγκέντρωσε εκεί ο Συνασπισμός).

H.N.

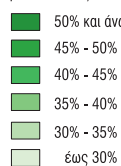
ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών, 1963, 1996, ίδια επεξεργασία

▲ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ 1-2:** Ποσοστό των πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1963 και του 1996 στο ΠΣ Πρωτεύουσας

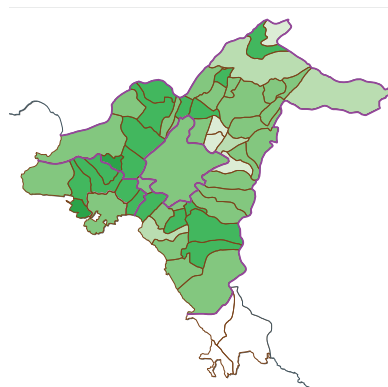
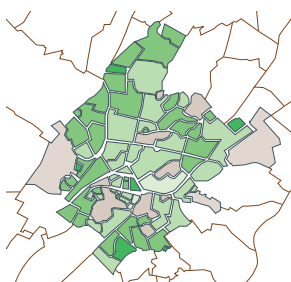
◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-3:** Δείκτες εξέλιξης της εκλογικής επιρροής, κατά πολιτικό άξονα, στην εκλογική Περιφέρεια Πρωτεύουσας, 1963-1996

βουλευτικές εκλογές 1996

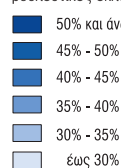
Ποσοστό ψήφων
βουλευτικές εκλογές 1996

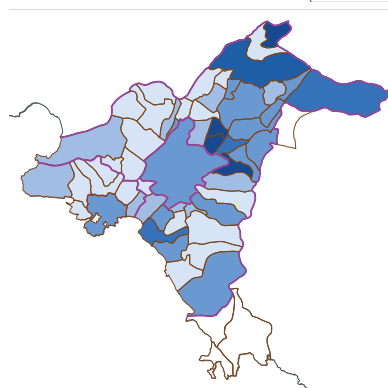
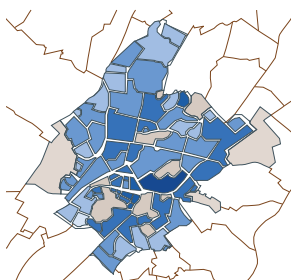
▶ **ΠΑ.ΣΟ.Κ.**

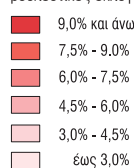
Ποσοστό ψήφων
βουλευτικές εκλογές 1996

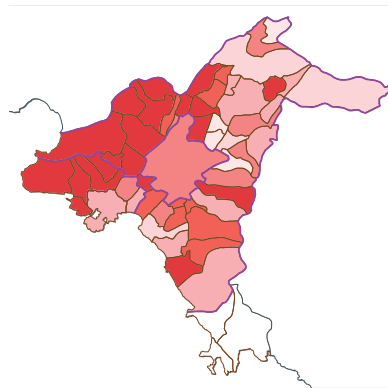
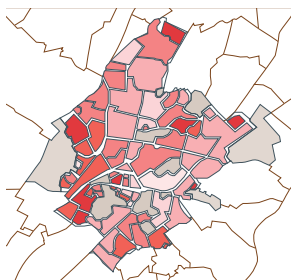
▶ **Ν.Δ.**

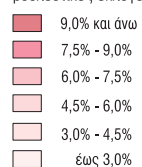
Ποσοστό ψήφων
βουλευτικές εκλογές 1996

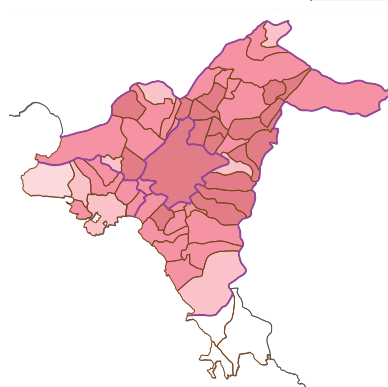
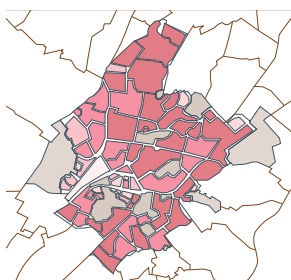
▶ **Κ.Κ.Ε.**

Ποσοστό ψήφων
βουλευτικές εκλογές 1996

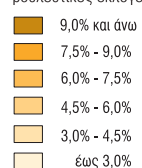

▶ **ΣΥΝ**

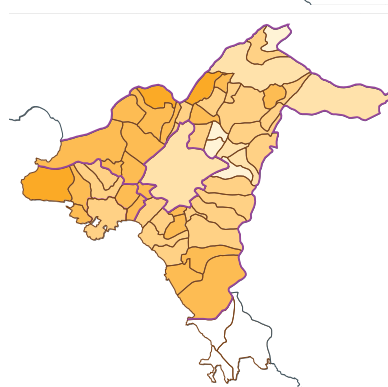
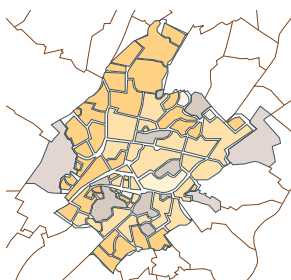
Όρια Εκλογικών Περιφερειών
Όρια Δήμων - Κοινοτήτων

Ποσοστό ψήφων
βουλευτικές εκλογές 1996

έλλειψη στοιχείων-
κενές εκτάσεις

▶ **ΔΗ.Κ.ΚΙ.**

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών, 1996, ίδια επεξεργασία

Η ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ

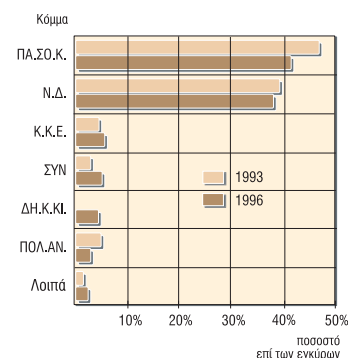
Μετά την πτώση της δικτατορίας και την εγκαθίδρυση και σταθεροποίηση ενός δημοκρατικού καθεστώτος το 1974 διαμορφώθηκε, με σχετικά γρήγορους ρυθμούς, ένα τρικομματικό σύστημα, με βασικούς άξονες τη ΝΔ, το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ. Τα τρία αυτά κόμματα, ήδη από το 1981, συγκέντρωναν αθροιστικά στις βουλευτικές εκλογές, τουλάχιστον το 95% των ψήφων, καθιερώνοντας μία σχεδόν πλήρη τριχοτόμηση των πολιτικών δυνάμεων, η οποία διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90 και σηματοδεύτηκε από την παρουσία των δύο κορυφαίων πολιτικών ηγετών της μεταπολιτευτικής περιόδου, του Κωνσταντίνου Καραμανλή και του Ανδρέα Παπανδρέου.

Οι εκλογές του 1993 συνιστούν το σημείο μετάβασης σε μια νέα περίοδο. Με τη διάσπαση, το 1991, του ενιαίου Συνασπισμού και την ίδρυση, το 1993, της Πολιτικής Άνοιξης, ο μέχρι τότε εμπεδωμένος τρικομματισμός έτεινε να μετασχηματιστεί σε έναν δυνητικό πολυκομματισμό. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν με την αλλαγή ηγεσίας στη ΝΔ, την ίδρυση του ΔΗΚΚΙ το 1995, και κυρίως την ανάδειξη του Κ. Σημίτη στην πρωθυπουργία τον Ιανουάριο του 1996 ενίσχυσαν τις τάσεις που βρίσκονταν ήδη υπό διαμόρφωση.

Το κυριότερο στοιχείο που χαρακτηρίζει το κομματικό σύστημα κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90, είναι ότι τα τρία «νεοπαγή» κόμματα (ΣΥΝ, ΔΗΚΚΙ, ΠΟΛΑΝ), αλλά εν μέρει και τα τρία «κατεστημένα» (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ) δεν περιορίζονται αποκλειστικά, όπως συνέβαινε παλαιότερα, στο πλαίσιο της αντίστοιχης πολιτικής οικογένειας, αλλά επικοινωνούν σχεδόν όλα μεταξύ τους, ενώ το εκλογικό σώμα, για πρώτη φορά ίσως, επαναποποθετείται αντιμετωπίζοντας το ενδεχόμενο μιας ψήφου, που δεν συνδυάζεται άμεσα με παγιωμένες κομματικές ταυτίσεις.

Οι εκλογές της 22ας Σεπτεμβρίου 1996 προσέφεραν την πρώτη συνολική καταγραφή αυτών των τάσεων. Η εκλογική ρευστότητα προσέλαβε σημαντικές διαστάσεις, αφού, όπως προκύπτει από τις δημοσκοπήσεις που πραγματοποιήθηκαν έξω από τα εκλογικά τμήματα, το 16% του εκλογικού σώματος άλλαξε κομματική προτίμηση σε σύγκριση με το 1993. Και το κυριότερο είναι ότι οι μετακινηθέντες αυτοί ψηφοφόροι, δεν συγκρότησαν κανένα κυρίαρχο ρεύμα, όπως ορισμένες φορές συνέβαινε στο παρελθόν, αλλά κατανεμήθηκαν σε πολλά μικρά ρεύματα,

από τα οποία το ποσοτικά μεγαλύτερο (από το ΠΑΣΟΚ προς το ΔΗΚΚΙ) έφτασε μόνο το 3,5% του συνολικού εκλογικού σώματος.

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών, 1993, 1996, ίδια επεξεργασία

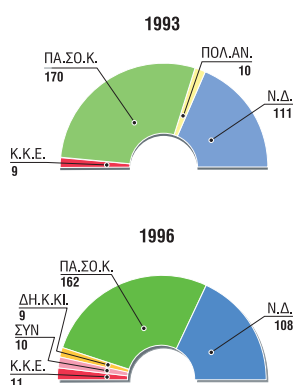
Η εκλογική ρευστότητα που χαρακτήρισε τις εκλογές του 1996, δεν αποτυπώνεται βέβαια στους χάρτες που απεικονίζουν τη γεωγραφική κατανομή της επιρροής των κομμάτων. Η γεωγραφική δομή της ψήφου εμφανίζει πολύ μεγαλύτερη σταθερότητα, που παραπέμπει στη μακρά διάρκεια και την ιστορική εμπέδωση των κομματικών επιλογών. Έτσι, το ΠΑΣΟΚ εμφανίζεται σχετικώς ισχυροποιημένο στις δυτικές συνοικίες του Λεκανοπεδίου, καθώς και στις μικροαστικές συνοικίες της νοτιοανατολικής ζώνης (με ποσοστά που κατά κανόνα υπερβαίνουν το 40%). Αντίθετα, στο Δήμο Αθηναίων και στο Δήμο Πειραιά τα ποσοστά του κυμαίνονται μεταξύ 35% και 40%, ενώ στα βόρεια προάστια κατά κανόνα δεν υπερβαίνουν το 35% (ορισμένες φορές ούτε το 30%). Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι, σε σύγκριση με το 1993, το ΠΑΣΟΚ παρουσίασε σημαντική πτώση (περίπου 10 ποσοστιαίων μονάδων) στις εργατικές και λαϊκές συνοικίες, που αποτελούσαν το προπύργιο της δύναμής του, κυρίως προς όφελος του ΔΗΚΚΙ (που ξεπέρασε εκεί το 5%).

Την αντίστροφη ακριβώς εικόνα παρουσιάζει η εκλογική δύναμη της ΝΔ, με ισχυρότερη επιρροή στην ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου, καθώς και στα βόρεια προάστια (συχνά πάνω από 40%) και, αντίστοιχα, ασθενή παρουσία στις δυτικές συνοικίες (κατά κανόνα περί το 25%).

Για το ΚΚΕ, οι κύριες εστίες δύναμής του εντοπίζονται στη δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου, όπου η δύναμή του κυμαίνεται περί το 10%, όπως συμβαίνει, αν και με μικρότερη ένταση, για το ΔΗΚΚΙ, ενώ η επιρροή του ΣΥΝ εμφανίζει σημαντική ομοιομορφία.

Η.Ν.

► **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3:** Πανελλαδικό ποσοστό των κυριότερων πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1993 και του 1996

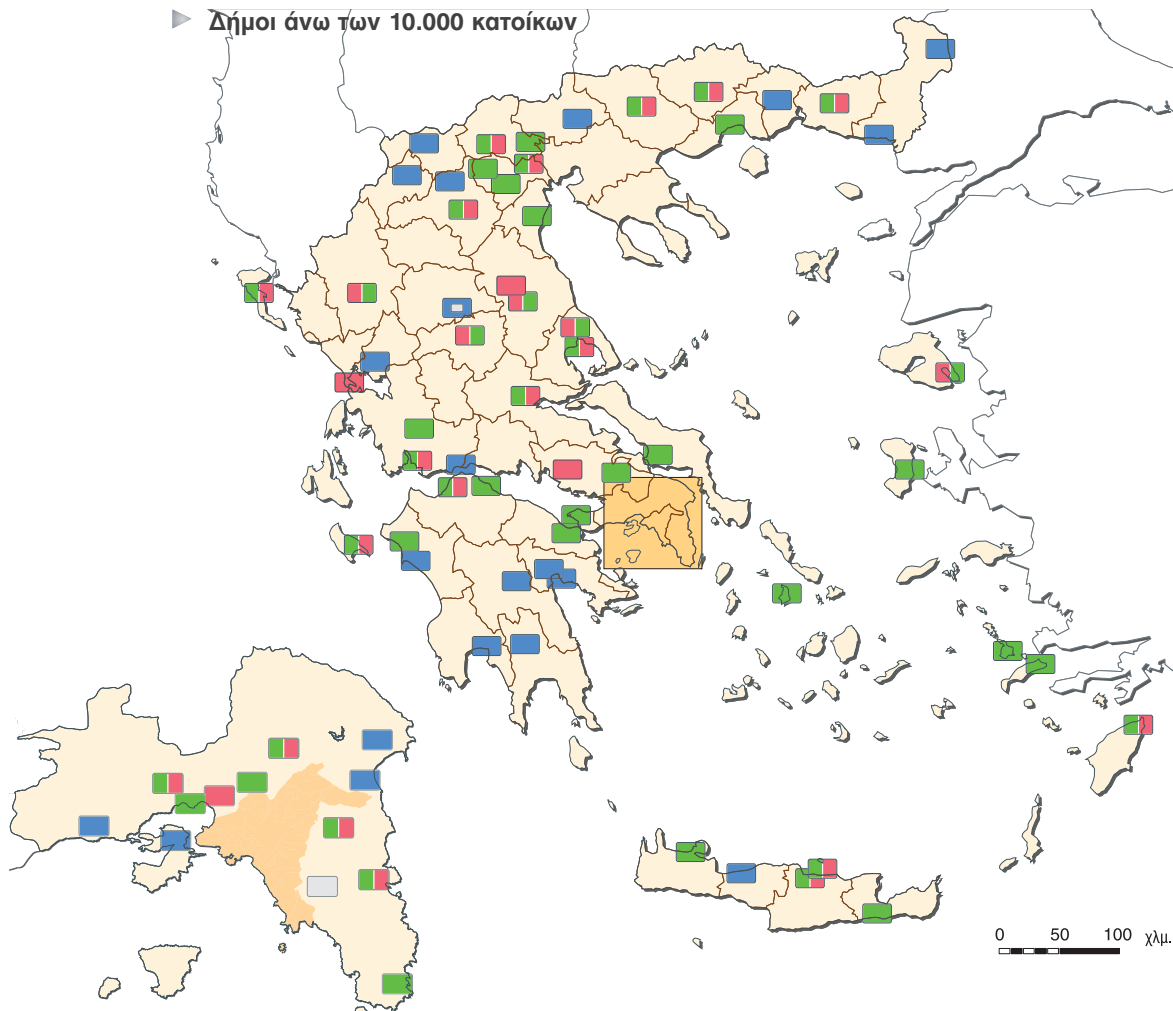

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών, 1993, 1996, ίδια επεξεργασία

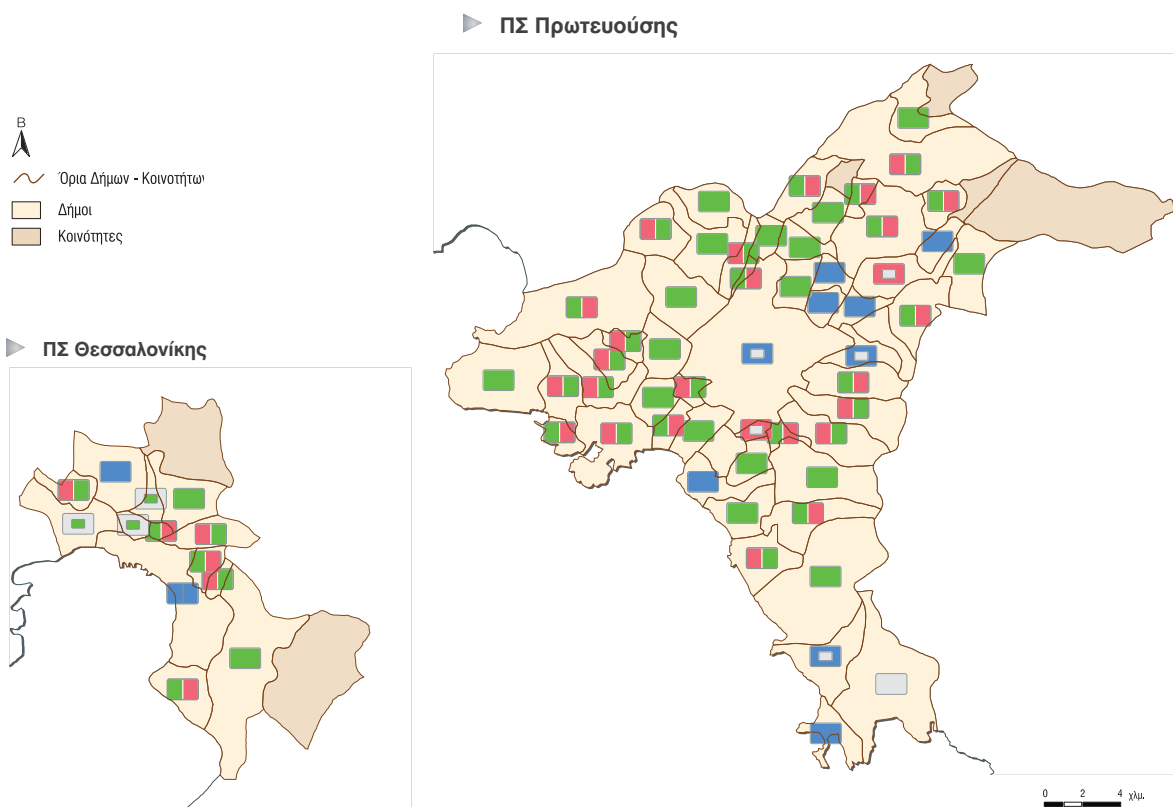
▲ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ 1-2:** Έδρες των πολιτικών κομμάτων με βάση τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών του 1993 και του 1996

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 1-5:** Ποσοστά των κυριότερων πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1996 στην Περιφέρεια Πρωτεύουσας

δημοτικές εκλογές 1975-1990

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών 1990, ίδια επεξεργασία

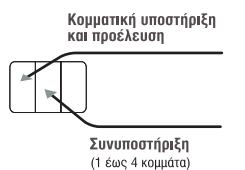
ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών, 1990, ίδια επεξεργασία

© Η. Νικολακόπουλος, Θ. Μαλούτας, Π. Πανταζής
Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης & Θεματικής Χαρτογραφίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

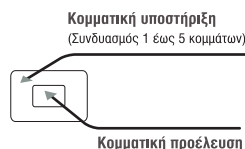
◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1990 στους Δήμους άνω των 10.000 κατοίκων (εκτός των Δήμων που ανήκουν στα ΠΣ Πρωτεύουσες και Θεσσαλονίκης)

Πολιτική φυσιογνωμία εκλεγέντων Δημάρχων

Κομματικός συνδυασμός

Συνδυασμός ανεξάρτητος ή με υποστήριξη διαφορετική της κοινοτικής προέλευσης

Βασικά πολιτικά κόμματα

- **Π.Α.Σ.Ο.Κ.**
Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
- **Ν.Δ.**
Νέα Δημοκρατία
- **ΣΥΝ & Κ.Κ.Ε.**
Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου
- Ανεξάρτητος συνδυασμός

◀ **ΧΑΡΤΕΣ 2-3:** Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1990 στους Δήμους των ΠΣ Πρωτεύουσες και Θεσσαλονίκης

ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1975-1990

Η περίοδος της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας είναι η μοναδική στη διάρκεια του 20ού αιώνα όπου η διεξαγωγή των εκλογών για την Τοπική Αυτοδιοίκηση απέκτησε διαχρονική και θεσμική σταθερότητα. Η καθιέρωση από το 1975 ενός πλειοψηφικού συστήματος δύο γύρων για την εκλογή των δημάρχων (το οποίο τροποποιήθηκε ελαφρώς το 1982 μόνο σε ό,τι αφορά την κατανομή των εδρών του δημοτικού συμβουλίου) διαφοροποιεί τις δημοτικές εκλογές απ' όλες τις άλλες εκλογικές αναμετρήσεις: ενισχύει τις τάσεις αυτόνομης παρουσίας στον πρώτο γύρο, αλλά ταυτόχρονα οδηγεί σε μία εξαναγκαστικά διπολική αναμέτρηση κατά τον δεύτερο γύρο.

Κατά την πρώτη περίοδο που ακολούθησε τη μεταπολίτευση του 1974, οι δημοτικές εκλογές διενεργήθηκαν, σχεδόν πάντα, περίπου ένα χρόνο μετά τις γενικές βουλευτικές εκλογές, και λειτούργησαν, ως προς αυτές, είτε ως «διορθωτικός μηχανισμός» (το 1975) είτε ως προάγγελος των εξελίξεων (το 1978) ή ως επικύρωση του αποτελέσματός τους (το 1982). Έτσι, το 1975 οι επιτυχίες της αντιπολίτευσης – ιδιαίτερα στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας και στη Θεσσαλονίκη, όπου κέρδισε τους 30 από τους 32 σημαντικούς Δήμους (με πληθυσμό πάνω από 30.000 κατοίκους) – της επέτρεψαν να εξισορροπήσει την ήττα της στις βουλευτικές εκλογές. Ο συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ ΝΔ και αντιπολίτευσης διατηρήθηκε αμετάβλητος και στις επόμενες δημοτικές εκλογές, τον Οκτώβριο του 1978, άλλαξε όμως ριζικά το πολιτικό πρόσωπο της αντιπολίτευσης. Το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ επιβεβαιώθηκαν ως οι δύο κυρίαρχοι πολιτικοί πόλοι και κέρδισαν τον έλεγχο πολλών Δημαρχιών.

Η πλήρης κοινοτικοποίηση των δημοτικών εκλογών συντελέστηκε ως άμεση προέκταση της ισχυροποίησης του ΠΑΣΟΚ μετά τη νίκη του τον Οκτώβριο του 1981. Έτσι, τον Οκτώβριο του 1982, στους περισσότερους

Δήμους εμφανίστηκαν μόνο τρεις υποψηφιότητες, όπου η καθεμία εκπροσωπούσε και συσπείρωνε την αντίστοιχη κοινοτική παράταξη (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ). Το ΠΑΣΟΚ κέρδισε σχεδόν μόνο του τη μεγάλη πλειοψηφία των δήμων (173 σε σύνολο 276) και, το κυριότερο, επικράτησε, με αμιγείς μάλιστα πλειοψηφίες στα δημοτικά συμβούλια, και στους τρεις μεγάλους

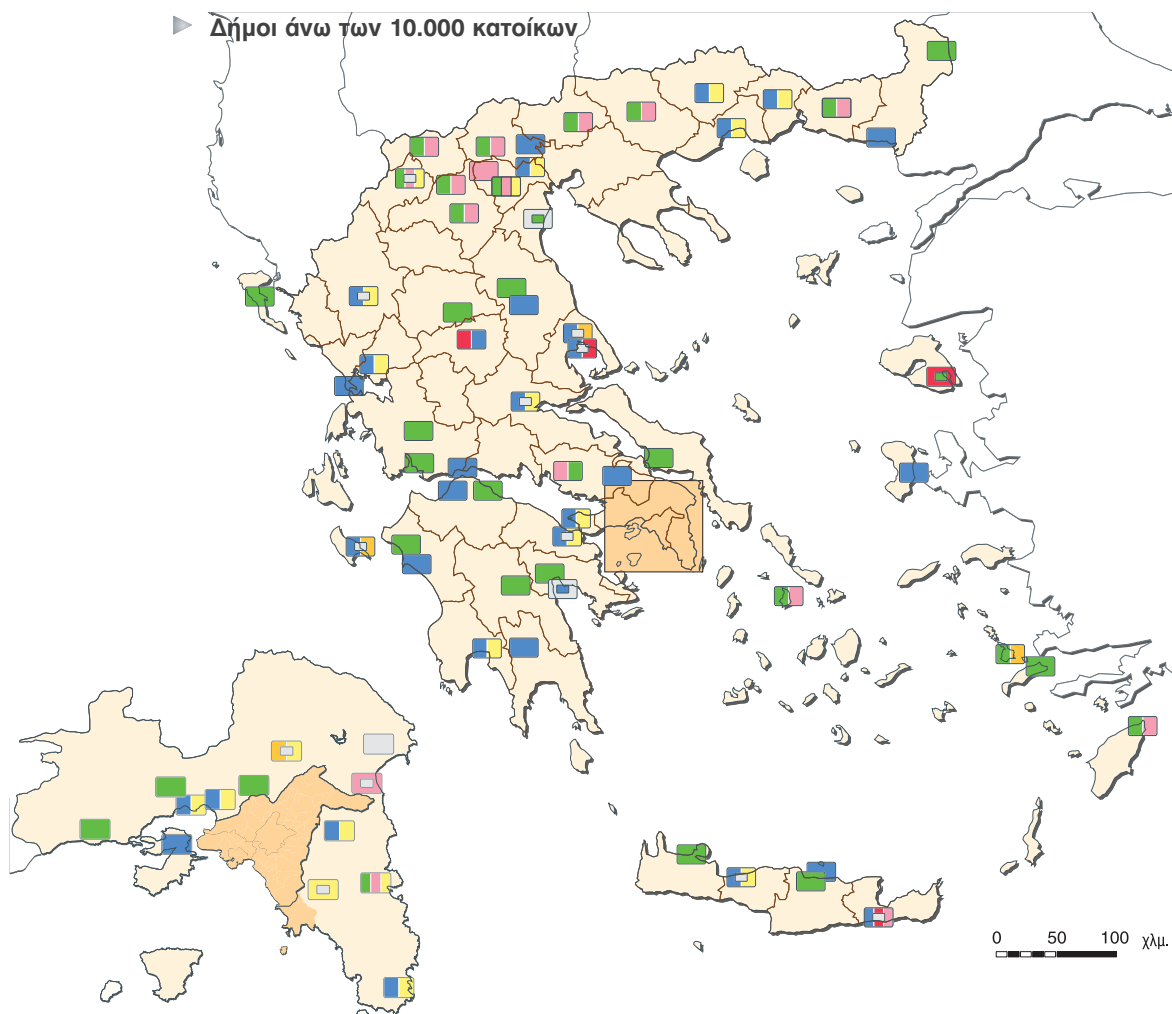
Δήμους της χώρας (Αθηναίων, Πειραιώς, Θεσσαλονίκης), φαινόμενο πρωτοφανές για κυβερνητικό κόμμα μετά το 1950. Η νίκη του ΠΑΣΟΚ ήταν κυρίως σε βάρος της ΝΔ, η οποία περιορίστηκε σε 48 μόνο Δημαρχίες, κατά κανόνα δευτερεύουσας σημασίας. Αντίθετα, το ΚΚΕ διατήρησε σε μεγάλο βαθμό την επιρροή του κερδίζοντας 44 δημαρχίες, και το κυριότερο απέδειξε ότι διαθέτει μία εξαιρετικά διευρυμένη δημοτική επιρροή, σχεδόν διπλάσια από τη δύναμή του στις βουλευτικές εκλογές (στο σύνολο των Δήμων το ποσοστό του έφτασε περίπου το 24,5%, έναντι 13,8% στις βουλευτικές εκλογές του 1981).

Ο σχεδόν απόλυτα τρικομματικός χαρακτήρας της δημοτικής αναμέτρησης διατηρήθηκε και στις επόμενες εκλογές τον Οκτώβριο του 1986, το αποτέλεσμα των οποίων ανέτρεψε όμως τις μέχρι τότε σταθερές της πολιτικής γεωγραφίας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Η ΝΔ κέρδισε τους τρεις μεγαλύτερους Δήμους της χώρας (με τον Μ. Έβερτ στην Αθήνα, τον Σ. Κούβελα στη Θεσσαλονίκη και τον Α. Ανδριανόπουλο στον Πειραιά), και έτσι κατέρρευσε μια παράδοση τριών δεκαετιών, που με τα χρόνια είχε μεταβληθεί σε εκλογικό μύθο, και η οποία ήθελε τους τρεις αυτούς Δήμους να ελέγχονται πάντα από τις «δημοκρατικές δυνάμεις».

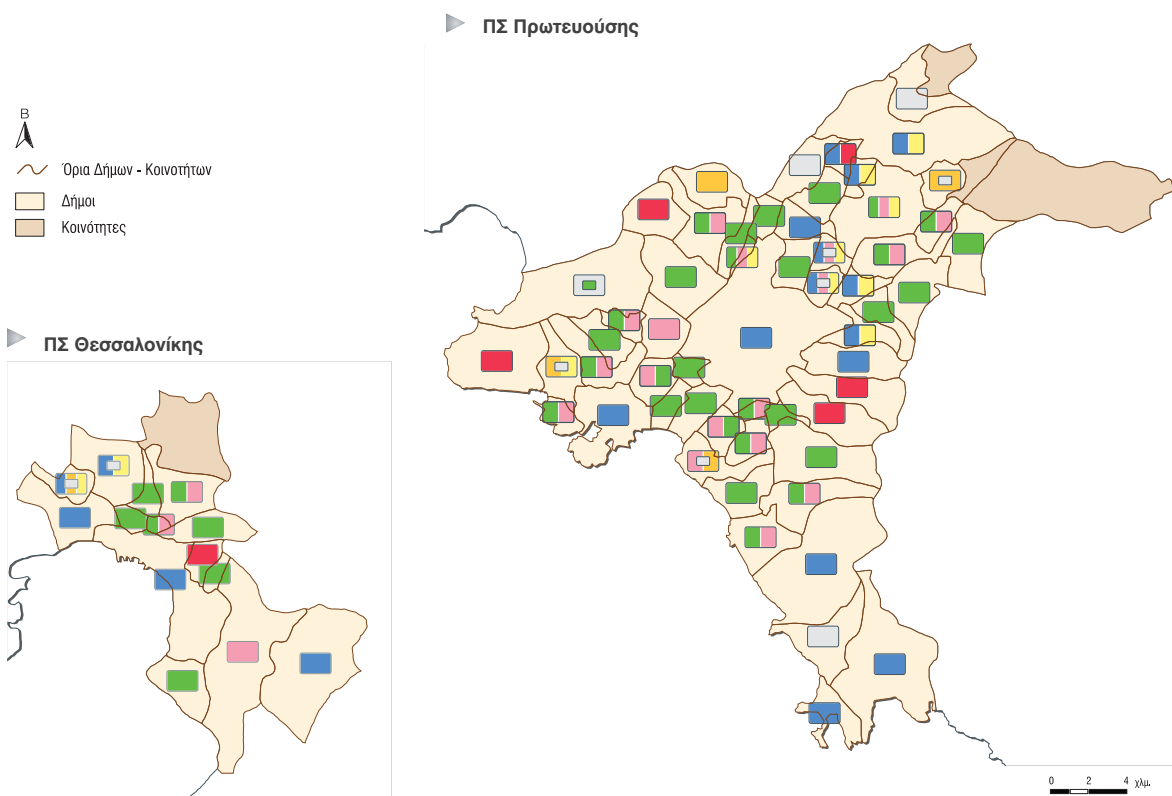
Οι δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου 1990, που πραγματοποιήθηκαν μετά την άνοδο της ΝΔ στην εξουσία, αποτέλεσαν την κορύφωση αλλά και ταυτόχρονα το κύκνειο άσμα της απόλυτης κοινοτικοποίησης των δημοτικών εκλογών. Η σύμπραξη ΠΑΣΟΚ και Συνασπισμού στους περισσότερους δήμους της χώρας διαμόρφωσε τους όρους για μία σχεδόν διπολική αναμέτρηση. Η ΝΔ διατήρησε τον έλεγχο των δύο μεγαλύτερων Δήμων (Αθήνα, Θεσσαλονίκη), επικράτησε σε αρκετούς επαρχιακούς Δήμους, κυρίως στην Πελοπόννησο και τη Βόρεια Ελλάδα, και απέκτησε ορισμένα επιπλέον ερείσματα στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, κυρίως στα βόρεια προάστια και την παραλιακή ζώνη. Το ΠΑΣΟΚ επιβεβαίωσε την επιρροή του στους περισσότερους Δήμους της Πρωτεύουσας και στους σημαντικότερους Δήμους της επαρχίας, τους οποίους κατέκτησε είτε μόνο του είτε σε συνεργασία με το Συνασπισμό, ενώ ο τελευταίος, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, μπόρεσε να διατηρήσει τη δημοτική επιρροή του μόνον όπου συνεργάστηκε με το ΠΑΣΟΚ.

H.N.

δημοτικές εκλογές 1998

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών 1998, ίδια επεξεργασία

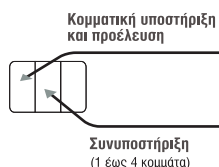
ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών, 1998, ίδια επεξεργασία

© Η. Νικολακόπουλος, Θ. Μαλούτας, Π. Πανταζής
Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης & Θεματικής Χαρτογραφίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

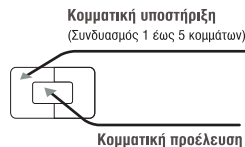
◀ **ΧΑΡΤΗΣ 1:** Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1998 στους Δήμους άνω των 10.000 κατοίκων (εκτός των Δήμων που ανήκουν στα ΠΣ Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης)

Πολιτική φυσιογνωμία εκλεγέντων Δημάρχων

Κομματικός συνδυασμός

Συνδυασμός ανεξάρτητος ή με υποστήριξη διαφορετικής της κοινοτικής προέλευσης

Βασικά πολιτικά κόμματα

- **Π.Α.Σ.Ο.Κ.**
Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
- **Ν.Δ.**
Νέα Δημοκρατία
- **Κ.Κ.Ε.**
Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
- **ΣΥΝ**
Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου
- **ΔΗ.Κ.ΚΙ.**
Δημοκρατικό, Κοινωνικό Κίνημα
- **ΠΟΛ.ΑΝ.**
Πολιτική Άνοιξη
- Ανεξάρτητος συνδυασμός

▶ **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:** Κομματική προέλευση των Δημάρχων που εξελέγησαν στους 15 μεγαλύτερους Δήμους, 1982-1998

◀ **ΧΑΡΤΗΣ 2-3:** Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1998 στους Δήμους των ΠΣ Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης

Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ «ΤΟΠΙΚΟΥ» ΣΤΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1998

Η διαφοροποίηση της τοπικής «εκλογικής προσφοράς» από το εθνικό κοινοτικό σύστημα αποτελεί το κυριότερο νεωτερικό στοιχείο των εκλογών για την Τοπική Αυτοδιοίκηση, κατά τη δεκαετία του '90. Το φαινόμενο εκφράστηκε αρχικά με τον πολλαπλασιασμό των «αντάρτικων» ψηφοδελτίων στις δημοτικές εκλογές του 1994 και γενικεύτηκε το 1998 με τις διαφοροποιημένες, κατά περίπτωση, πολιτικές συμμαχίες, που κάλυπταν το σύνολο σχεδόν των δυνατών συνεργασιών. Έτσι, ενώ στις δημοτικές εκλογές του 1990 ο αριθμός των διαφορετικών, κατά περίπτωση, συνεργασιών δεν ξεπερνούσε τις 15, για το σύνολο της χώρας, στις επόμενες εκλογές του 1994 έφτασε τις 30 και το 1998 ξεπέρασε τις 100.

Παράλληλα, ενισχύθηκε σημαντικά η σημασία και ο ρόλος της προσωπικότητας των υποψηφίων ως καθοριστική παράμετρος της «τοπικής εκλογικής προσφοράς». Το «φαινόμενο Αβραμόπουλος» –ο οποίος επανεκλέχθηκε το 1998 Δήμαρχος Αθηναίων με 58% και ευρύτατα διακομματική βάση– συνιστά την πιο ορατή και πολυσυζητημένη όψη αυτής της εξέλιξης, δεν αποτελεί, όμως, παρά μόνο την κορυφή του παγόβουνου. Ενώ τη δεκαετία του '80 η απόκλιση μεταξύ βουλευτικής και δημοτικής επιρροής ήταν εξαιρετικά περιορισμένη και αφορούσε μόνο το ΚΚΕ, το 1998, σε πολλές περιπτώσεις, παρατηρήθηκαν εντυπωσιακές αποκλίσεις, όχι μόνο σε σύγκριση με την προηγούμενη βουλευτική επιρροή, αλλά και με την παράλληλα εκφρασμένη νομαρχιακή ψήφο.

Τον Οκτώβριο του 1998, το ΠΑΣΟΚ παρέμεινε στη λογική της κοινοτικής δομής εκπροσώπησης (του «χρίσματος»), η οποία προϋποθέτει την παρουσία ισχυρών κοινοτικών μαζικής πολιτικής. Όμως, οι νομαρχιακές και δημοτικές εκλογές απέδειξαν ότι η προϋπόθεση αυτή δεν ισχύει πλέον. Αυτό διαπιστώθηκε κατά τη διαδικασία επιλογής των υποψηφίων, η οποία σε πολλές περιπτώσεις οδήγησε στην εμφάνιση ανεξάρτητων ψηφοδελτίων, που συχνά δέχτηκαν την υποστήριξη άλλων κοινοτικών (ακόμη και της ΝΔ).

Επιβεβαιώθηκε όμως κυρίως από τα ίδια τα αποτελέσματα των εκλογών. Οι ψηφοφόροι, τόσο στον πρώτο αλλά και ιδιαίτερα στον δεύτερο γύρο, δεν χρησιμοποίησαν ως κριτήριο

ψήφου την κοινοτική τους ταύτιση, αλλά την αξιολόγηση των υποψηφίων, ανεξάρτητα από τη συχνά «ανέρινη» συμμαχία που αντιπροσώπευαν οι ίδιοι.

Αντίθετα, η ΝΔ, καθώς επίσης και ο ΣΥΝ και το ΔΗΚΚΙ, υιοθέτησαν μία πολιτική συμμαχιών, «ευέλκτων» κατά τους μεν, «ανέριων» κατά τους δε, η οποία διαφοροποιούσε την τοπική από την εθνική συμπεριφορά και ακολουθούσε, σε γενικές γραμμές, τις επιταγές της τοπικής δημοτικότητας, την οποία σε μεγάλο βαθμό παραγνώρισε το ΠΑΣΟΚ, ή αντιπροσώπευε μια συμμαχία τοπικών συμφερόντων που αγνοούσε τις ιδεολογικές αντιπαράθεσεις σε εθνικό επίπεδο. Διαμορφώθηκαν έτσι, ακόμα και σε μεγάλους Δήμους, συνεργασίες που θα ήταν αδιανόητες σε παλαιότερες εποχές (π.χ., Καρδίτσα, Βόλος, Ιεράπετρα κ.ά.), η επιτυχία των οποίων ανέδειξε τη διαδικασία αυτονομίας του «τοπικού».

	πληθυσμός 1991	1982	1986	1990	1994	1998
Αθήνα	772,072					
Θεσσαλονίκη	383,967					
Πειραιάς	182,671					
Πάτρα	153,344					
Περιστερί	137,238					
Ηράκλειο	116,178					
Καλλιθέα	114,233					
Λάρισα	113,090					
Νίκαια	87,597					
Καλαμαριά	80,698					
Ζωγράφου	80,492					
Αιγάλεω	78,563					
Ίλιον (Ν. Λιόσια)	78,326					
Βόλος	77,192					
Ηλιούπολη	75,037					
Κερατσίνι	71,982					

κομματική προέλευση Δημάρχου

ΠΗΓΗ: Υπουργείο Εσωτερικών, 1998, ίδια επεξεργασία

Έτσι, οι δημοτικές (όπως και οι νομαρχιακές) εκλογές του Οκτωβρίου 1998 σηματοδότησαν μια κρίσιμη μεταστροφή στην εκλογική γεωγραφία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Η ΝΔ εξασφάλισε, για πρώτη φορά μετά το 1986, τον έλεγχο και των τριών μεγάλων Δήμων και, το κυριότερο, ανέτρεψε την παγιωμένη κυριαρχία του ΠΑΣΟΚ σε ορισμένους από τους υπόλοιπους μεγάλους Δήμους της χώρας (Πάτρα, Λάρισα, Βόλος, Καβάλα), στη διοίκηση των οποίων δεν είχε καμία παρουσία κατά την προηγούμενη εικοσαετία. Απέκτησε έτσι, για πρώτη φορά μετά τη μεταπολίτευση, πρωταγωνιστικό ρόλο στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Η.Ν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΜΗΡΑ Α., ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ Ε., ΤΕΠΕΡΟΓΛΟΥ Α. (1986), *Ο θεσμός της ανοικτής προστασίας των ηλικιωμένων στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- ΒΑΪΟΥ Ν., ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ Λ., ΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Κ., ΧΡΟΝΑΚΗ Ζ. (1991), «Διάχυτη εκβιομηχάνιση στη Θεσσαλονίκη», *Σύγχρονα Θέματα*, 45: 70-79.
- ΒΑΪΟΥ Ν., ΓΟΛΕΜΗΣ Χ., ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ Λ., ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Κ., ΧΡΟΝΑΚΗ Ζ. (1999), «Εκδίωξη και επάνοδος της βιομηχανικής παραγωγής στην Αθήνα του 2000», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 65-92.
- ΒΑΪΟΥ Ν., ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ. (επιμ.) (1989), «Η εργασία των γυναικών. Ανάμεσα σε δύο κόσμους», *Σύγχρονα Θέματα*, 40: 15-104 (τεύχος αφιέρωμα).
- ΒΑΪΟΥ Ν., ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Κ. (1997), *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς. Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, Αθήνα: Εξάντας.
- BEHOIT-GUILBOT O., ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ., ΠΑΠΛΙΑΚΟΥ Β., ΣΟΡΩΚΟΣ Ε., ΤΣΑΝΤΡΑ Ε., ΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗ Μ. (1998), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στον Πειραιά: Μετακινήσεις, οικογένεια, εργασία*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- BLACK R. (1992), *Livelihood and vulnerability of foreign refugees in Greece*, Occasional paper 33, London: Dept. of Geograpgy, King's College London.
- BURGEL G. (1970 et 1972), *La condition industrielle à Athènes*, Athènes: ΕΚΚΕ, 2 τόμοι.
- BURGEL G. (1976), *Αθήνα. Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, Αθήνα: Εξάντας.
- BURGEL G. (επιμ.) (1989), *Η νεοελληνική πόλη*, Αθήνα: Εξάντας.
- ΓΑΡΔΙΚΗ Ο., ΚΕΛΠΕΡΗΣ Χ., ΜΟΥΡΙΚΗ Α., ΜΥΡΙΖΑΚΗΣ Γ., ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ Θ., ΤΕΠΕΡΟΓΛΟΥ Α. (1988 και 1999), *Νέοι: Διάθεση χρόνου-Διαπροσωπικές σχέσεις. Μέρος Α': Αθήνα- Πειραιάς*, Αθήνα: ΕΚΚΕ-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.
- ΓΑΡΔΙΚΗ Ο., ΜΟΥΡΙΚΗ Α., ΜΥΡΙΖΑΚΗΣ Γ., ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ Θ., ΤΕΠΕΡΟΓΛΟΥ Α. (1987 και 1999), *Νέοι: Διάθεση χρόνου-Διαπροσωπικές σχέσεις. Μέρος Β': Αστικές-Ημιαστικές-Αγροτικές Περιοχές της Ελλάδας (εκτός από την Περιοχή της Πρωτεύουσας)*, Αθήνα: ΕΚΚΕ-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.
- ΓΓΙ (1996), *Εθνική Έκθεση της Ελλάδας προς την Επιτροπή του ΟΗΕ για την εξάλειψη κάθε μορφής διάκρισης σε βάρος των γυναικών*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- ΓΕΤΙΜΗΣ Π. (1989), *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- ΓΕΤΙΜΗΣ Π. (1999), «Αστικές πολιτικές και κοινωνικά κινήματα στις πόλεις», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 359-370.
- ΓΕΤΙΜΗΣ Π., ΓΡΑΒΑΡΗΣ Δ. (επιμ.) (1993), *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ. (1983), *Η ελληνική βιομηχανία*, Αθήνα: Gutenberg.
- ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., ΒΑΪΤΣΟΣ Κ. (1987), *Τεχνολογικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Αθήνα: Gutenberg.
- ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ Σ. (1981), «Εκλογική και κοινωνική φυσιογνωμία των Αθηνών κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία», *Επιστημονική Σκέψη*, 3: 59-78.
- DAMIANAKOS S. (1981), «Les effets électoraux en Épire. Une analyse quantitative des élections dans le département de Jannina entre 1956 et 1964», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, numéro spécial: 49-92.
- ΔΕΠΟΣ (1989), *Πολεοδομική οργάνωση και οικιστικά χαρακτηριστικά των μεγάλων αστικών κέντρων*, Αθήνα: ΔΕΠΟΣ, 2 τόμοι.
- ΔΕΠΟΣ (1989 και 1990), *Συνθήκες και τάσεις στην αγορά εργασίας των μεγάλων αστικών κέντρων*, Αθήνα: ΔΕΠΟΣ, 2 τόμοι.
- ΔΕΦΝΕΡ Α. (1992), «Πολιτιστικές δραστηριότητες και ελεύθερος χρόνος: κοινωνικές και γεωγραφικές διαστάσεις», στο ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (επιμ.): 377-442.
- DEFFNER, A. (1994), «Cultural activities in Greece: tradition or modernity?», στο HENRY I. (επιμ.), *Leisure: Modernity, Postmodernity and Lifestyles*, Eastbourne: Leisure Studies Association Publications, σσ. 135-156.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΔΕΦΝΕΡ, Α. (1995), «Οι κοινωνικογεωγραφικές διαφοροποιήσεις στον ελεύθερο χρόνο: η περίπτωση του αθλητισμού στον Βόλο», στο ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (επιμ.): 209-234.
- ΔΕΦΝΕΡ Α. (1998), «Ελεύθερος χρόνος και κοινωνικότητα στον αστικό χώρο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 96-97, Β'-Γ': 7-35.
- ΔΕΦΝΕΡ, Α. (1999), «Πολιτιστικός τουρισμός και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου: η επίδραση στις λειτουργίες των πόλεων», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 113-152.
- ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Β. (1983), *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών.
- ΔΩΔΟΣ Δ. (1994), *Εκλογική γεωγραφία των μειονοτήτων*, Αθήνα: Εξάντας.
- ΕΚΚΕ-ΥΔΕ (1973), *Κοινωνιολογική μελέτη της Μείζονος Περιοχής Πρωτεύουσας. Τελική έκθεση*, Αθήνα: Υπουργείο Δημοσίων Έργων.
- ΕΜΚΕ-ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Η. (1990), «Μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα 1970-1990», *Εκλογή*, Εταιρεία Πτυχιούχων Πανεπιστημιακών Σπουδών Κοινωνικής Εργασίας.
- ΕΜΜΑΝΟΥΕΛ D. (1995), «On the structure of housing accumulation and the role of family wealth transfers in the Greek housing system», στο FORREST R., MURIE A. (επιμ.), *Housing and family wealth*, London: Routledge, σσ. 168-201.
- ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Δ. (1999), «Αστική ανάπτυξη, αγορά κατοικίας και προαστιοποίηση: Ορισμένες θεωρητικές σημειώσεις και η περίπτωση της Αθήνας», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 267-310.
- ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Δ., ΒΕΛΙΔΗΣ Σ., ΣΤΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Ε. (1996), *Η στέγαση των χαμηλών εισοδημάτων στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΔΕΠΟΣ.
- ΕΜΠ-ΕΚΚΕ (1997), *Παραθεριστική Κατοικία και Οικιστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Α' Έκθεση ερευνητικού προγράμματος Δ/σης Χωροταξίας ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα: ΕΜΠ-ΕΚΚΕ.
- ΕΠΙΛΟΓΟΣ '92-'99 (1992-1999), *Ετήσια Πολιτιστική Έκδοση*, Αθήνα: Γαλαίος.
- ΕΣΥΕ (1974), *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1973*, Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- ΕΣΥΕ (1975-1995), *Πολιτιστικές Στατιστικές 1970-1992*, Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- ΕΣΥΕ (1981), *Στατιστική ταξινόμηση επαγγελματιών*, Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- ΕΣΥΕ (1995), *Στατιστική ταξινόμηση επαγγελματιών*, Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- ΕΣΥΕ (1997), *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1996*, Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- EUROSTAT (1996), *Social portrait of Europe*, Luxembourg-Brussels: EUROSTAT.
- EUROSTAT (1997), *Living conditions in Europe*, Luxembourg: EUROSTAT.
- EUROSTAT (1997), *Επετηρίδα '97. Η στατιστική όψη της Ευρώπης 1986-1996*, Λουξεμβούργο: EUROSTAT.
- ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ. (1995), *Ποσοτικές μέθοδοι στην ανάλυση της εκλογικής συμπεριφοράς*, Θεσσαλονίκη: διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ.
- ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (1999), *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 1999*, Αθήνα: ΙΝΕ.
- ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ Τ., ΧΑΤΖΑΚΗ Λ. (1999), *Αλλοδαποί που υπέβαλαν αίτηση για κάρτα προσωρινής παραμονής: Υπηκοότητα, φύλο και χωροθέτηση*, Αθήνα: ΕΙΕ.
- ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ.Ν. (1995), *Εσωτερική μετανάστευση*, Αθήνα: ΚΕΠΕ, Εκθέσεις 21.
- ΚΑΡΑΒΑΣ S. (1989), *Évolution du comportement électoral dans l'agglomération d'Athènes 1926-1964*, Lyon: Thèse pour le Doctorat de 3e cycle, Université Lumière/Lyon 2.
- ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. (1999), *Κάθετη κοινωνική διαφοροποίηση στην Αθήνα, Βόλος: Διπλωματική εργασία, Τμήμα Μηχανικών ωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*.
- ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΥΛΥΜΠΟΥ Α. (1995), *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2η έκδοση.
- ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ Β. (1995), *Χειροποίητη πόλη: Η Αθήνα ανάμεσα στο ναι και το όχι*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ Ν. (1984), *Μέγεθος και σύνθεση του πληθυσμού της Πρωτεύουσας*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- ΚΑΤΣΙΚΑΣ Η. (1991), «Η κρίση κατοικίας στην Ελλάδα. Η πολιτική οικονομία της αντιπαροχής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 83: 48-76.
- ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ Η. (επιμ.) (1996), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 2 τόμοι.
- ΚΑΥΚΑΛΑΣ Γ. (1992), *Περιφερειακή ανάπτυξη και χωρική ολοκλήρωση*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

- KAYSER B. (1966), *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, Αθήνα: ΚΚΕΑ (ΕΚΚΕ).
- KAYSER B., RÉCHOUX P.Y., SIVIGNON M. (1971), *Exode rurale et attraction urbaine en Grèce*, Athènes: ΕΚΚΕ.
- KAYSER B., THOMPSON K., ΚΟΥΚΗΣ Β. (1964), *Οικονομικός και κοινωνικός άτλας της Ελλάδος*, Αθήνα: ΚΚΕΑ (ΕΚΚΕ).
- ΚΟΜΝΙΝΙΔΗΣ Ν., ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Γ., ΠΥΡΓΙΩΤΗΣ Γ., ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ . (1993), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη: Χωροταξία και Περιφερειακή Ανάπτυξη προς το 2000*. Εισήγηση της οργανωτικής επιτροπής του συνεδρίου, Αθήνα: ΤΕΕ.
- ΚΟΝΣΟΛΑ Ν. (1990), *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική: Η περιφερειακή διάσταση*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β. (1997), «Αθήνα, 1848–1995. Η δημογραφική ανάδυση μιας μητρόπολης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 92-93: 3-30.
- ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β., ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ. (επιμ.) (1994), *Δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Λιβάνης.
- ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β., ΠΕΤΡΩΝΩΤΗ Μ., ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΥ Μ. (1996), «Πολιτικοί πρόσφυγες. Εξελίξεις και θέματα πολιτικής», στο ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ Η. (επιμ.), τόμος Α: 326-341.
- ΚΥΡΙΑΖΗ-ΆΛΛΙΣΟΝ Ε. (1998), «Εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα του 1990: Τάσεις-προβληματισμοί-προοπτικές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 96-97: 279-309.
- ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ. (1986), «Αναζητώντας τη χαμένη εργασία: Η κοινωνιολογία των πόλεων στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 60: 72-109.
- ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ. (1989), *Οι πόλεις της σιωπής*, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ. (1990), *The Mediterranean city in transition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ. (1993), «Postmodernism and the city: Mediterranean versions», *Urban Studies*, 30(6): 949-965.
- ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ. (1996), «Alternatives to modernism in (southern) urban theory: Exploring in-between spaces», *International Journal of Urban and Regional Research*, 20 (2): 178-195.
- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π. (1992), *Εργατικές αμοιβές και συσσώρευση κεφαλαίου στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Εξάντας.
- ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ Μ., ΜΑΥΡΙΔΟΥ Μ., ΒΑΪΟΥ Δ. (1995), «Processes of social integration and urban development in Greece: Southern challenges to European unification», *European Planning Studies*, 3 (2): 189-204.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (1990), *Αθήνα-κατοικία-οικογένεια. Ανάλυση των μεταπολεμικών πρακτικών στέγασης*, Αθήνα: Εξάντας.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (1992), «Κοινωνικός διαχωρισμός», στο ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (επιμ.): 67-140.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Τ. (1993), «Social segregation in Athens», *Antipode*, 25 (3): 223-39.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (επιμ.) (1995), *Βόλος. Αναζήτηση της κοινωνικής ταυτότητας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (1995), «Δομή και δυναμική του κοινωνικού διαχωρισμού στο ΠΣ Βόλου», στο ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (επιμ.): 55-88.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (1996), «Ανάδειξη της κοινωνικοεπαγγελματικής φυσιογνωμίας του αστικού χώρου. Μεθοδολογικός οδηγός και ένα παράδειγμα: Βόλος», *Τόπος*, 11: 87-144.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (1996), «Η γεωγραφία της κοινωνικής ανισότητας στις ελληνικές πόλεις. Βασικοί άξονες κοινωνικοεπαγγελματικής διαίρεσης των μεγάλων και μεσαίων αστικών κέντρων», *Βόλος, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, 96-03.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (1996), «Οικογένεια, πρακτικές στέγασης και κοινωνικός διαχωρισμός στην Αθήνα και το Βόλο», στο ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ Η. (επιμ.), τόμος Α': 197-228.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Τ. (1997), «La ségrégation sociale à Athènes», *Mappemonde*, 4/97: 1-4.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ. (1998), «Διερευνητικές μετρήσεις του κοινωνικού διαχωρισμού στις ελληνικές πόλεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 96-97: 37-81.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Τ., ΚΑΡΑΔΙΜΙΤΡΙΟΥ Ν. (1999), «Vertical social differentiation in Athens. Alternative or complement to urban segregation?», *Seminars of the Aegean: Towards a radical cultural agenda for European cities and regions*, Paros, August-September 1999.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ Μ. (1992), «Κοινωνικές και χωρικές διαστάσεις της ψήφου στην Αθήνα: Τάσεις εξέλιξης 1981-1990», στο ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (επιμ.): 163-188.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (επιμ.) (1988), *Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εξάντας.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (επιμ.) (1992), *Κοινωνική δομή και πολεοδομική οργάνωση στην Αθήνα*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΠΑΝΤΑΖΗΣ Π. ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ (1999), *Κοινωνική μορφολογία και πολεοδομική οργάνωση των ελληνικών πόλεων*, Ερευνητικό πρόγραμμα Διεύθυνσης Πολεοδομικού Σχεδιασμού-ΥΠΕΧΩΔΕ, Βόλος: Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης και Θεματικής Χαρτογραφίας, Τμήμα Μηχανικών Ξωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 4 τόμοι.
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΣΩΜΑΡΑΣ Χ. (1999), «Η κοινωνική διαίρεση στη Λάρισα. Κοινωνικοεπαγγελματική μορφολογία του τόπου κατοικίας», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 327-358.
- ΜΑΡΑΒΕΛΑΚΗΣ Μ., ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α. (1993), *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, ανατύπωση.
- ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ. (1999), «Διαγενεακές σχέσεις στη σύγχρονη εποχή: Θεωρήσεις, τάσεις, πρακτικές. Συγκριτική επισκόπηση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99: 49-76.
- ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ., ΠΑΠΛΙΑΚΟΥ Β. (1994), «Κοινωνικοδημογραφικές τάσεις σε τέσσερις περιοχές του Πειραιά», στο ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β., ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ. (επιμ.): 399-413.
- ΜΑΡΚΟΥ Μ., ΣΑΓΙΑΣ Ι., ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ Ε. (επιμ.) (1995), *Μελέτη και έρευνα προβλημάτων δυσλειτουργίας των ΜΜΕ σε σχέση με την πολεοδομική οργάνωση*, Αθήνα: Εκδόσεις ΕΜΠ.
- ΜΑΡΜΑΡΑΣ Μ.Β. (1991), *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας*, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- ΜΑΥΡΗΣ Γ. (1993), *Οι κοινωνικές συντεταγμένες της κομματικής επιρροής: Οι σχέσεις εκπροσώπησης την περίοδο 1974-1985*, Αθήνα: διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- MELACHROINOS K., SPENCE N. (1997), «Regional Productivity Dynamics of Manufacturing in Greece», *European Urban and Regional Studies*, τόμ. 4), αρ. 4: 315-332.
- ΜΟΔΙΝΟΣ Μ. (1990), *Τοπογραφίες. Οικολογική ανάλυση του ελληνικού χώρου*, Αθήνα: Στοχαστής.
- ΜΠΑΛΟΥΡΔΟΣ Δ. (1997), *Δημογραφικές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- ΜΠΑΛΟΥΡΔΟΣ Δ., ΥΦΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι. (1999), «Οικογένεια, ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99: 137-182.
- ΜΠΙΡΗΣ Κ. (1996), *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν αιώνα*, Αθήνα: Μέλισσα, 3η έκδοση.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ Σ. (1993), *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η. (επιμ.) (1984), *Άτλας των βουλευτικών εκλογών της 18ης Οκτωβρίου 1981*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η. (1985), *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1987), «Η στεγαστική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 64: 56-129.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1988), «Σύστημα γης και κατοικίας στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (επιμ.): 57-114.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1990), «Νοητικές αναπαραστάσεις του κέντρου της Αθήνας», *Τεχνικά Χρονικά, Επιστημονική Περιοχή Α*, τόμος 10, τεύχος 1: 73-107.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1990), «Σύγχρονες τάσεις στη χωροταξική οργάνωση της ελληνικής βιομηχανίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 76: 3-39.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1995), «Χρήσεις γης και δόμηση εκτός σχεδίου: Η ελληνική εκδοχή της αειφορίας», *ΣΕΠ/Τόπος*: 63-73.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1999), «Πολιτικές γης και εφαρμογή των πολεοδομικών σχεδίων», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 447-456.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΥΡΓΙΩΤΗΣ Γ., ΔΕΜΑΘΑΣ Ζ. (1998), *Διεθνής ρόλος της Πρωτεύουσας και εντοπισμός δραστηριοτήτων που απαιτούνται για την υλοποίησή του*, Αθήνα: Οργανισμός Αθήνας-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.) (1999), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Gutenberg.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (1999), «Πολιτικές αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικής οργάνωσης στην Ελλάδα», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 413-446.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΣΑΠΟΥΝΑΚΗΣ Α. (1996), «Στεγαστική πολιτική και κοινωνικός αποκλεισμός», στο ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ Η. (επιμ.), τόμος Β': 195-228.

- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β. (1985), «Αγροτική έξοδος και σχηματισμός της εργατικής δύναμης στην ελληνική πόλη», στο *Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, Αθήνα: ΕΜΝΕ, τόμος Β': 521-531.
- ΠΑΝΤΑΖΗΣ Π. (1995), *Πολυμεταβλητή διερεύνηση του κοινωνικού διαχωρισμού στη Θεσσαλονίκη*, Βόλος: Διπλωματική εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- ΠΑΡΑΓΕΟΡΓΙΟΥ F. (1989), «Leisure policy and the quality of life in Athens», στο BRAMHAM P., HENRY I., MOMMAAS H., ROEL H. VAN DER (επιμ.), *Leisure and Urban Processes: Critical Studies of Leisure Policy in Western European Cities*, London: Routledge, σσ. 47-67.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Μ. (1994), «Μορφολογικά χαρακτηριστικά του εθνικού αστικού δικτύου», στο ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β., ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ. (επιμ.): 203-220.
- ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ Θ.Κ. (1997), *Η διεθνοποίηση της ελληνικής βιομηχανίας: Ευελιξία και αναδιάρθρωση*, Αθήνα: Εξάντας.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ., ΚΑΡΑΒΕΛΙ Ε., ΜΑΡΔΑΚΗΣ Ρ. (2000), «Recent Developments in the Greek System of Urban Centers», *Environment and Planning*: B, 26.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ., ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β. (1994), «Η μητροπολιτική συγκέντρωση στην Ελλάδα: Εκτίμηση χρονολογικών σειρών για την περίοδο 1961-1991», στο ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β., ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ. (επιμ.): 221-243.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ., ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1993), «Χωρικές αναπτυξιακές πολιτικές και βιομηχανική απασχόληση στα αστικά κέντρα», *Τεχνικά Χρονικά*, 13/4: 285-317.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ., ΜΑΡΔΑΚΗΣ Π. (1997), «Οι πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων», *Τόπος*, 12: 77-103.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1999), «Διεθνοποίηση και διαρθρωτικές αλλαγές στο Ευρωπαϊκό σύστημα αστικών κέντρων», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 13-44.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ., ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Δ. (1999), «Μητροπολιτική συγκέντρωση στην Ελλάδα: Μια εμπειρική διερεύνηση», στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ Γ. (επιμ.): 247-266.
- ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ Ξ. (1993), *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- ΠΕΤΡΟΝΩΤΗ Μ. (με συμμετοχή της Κ. ΖΑΡΚΙΑ) (1998), *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης. Κρυσταλλώσεις, ρήγματα, ανασκευές*, Αθήνα: UNESCO-ΕΚΚΕ-Πλέθρον.
- ΠΕΤΡΟΝΟΤΙ Μ. (2001), «Culture as resistance. The transformation of Eritrean refugees' rootlessness», στο VGENOPOULOS C. (επιμ.), *Population movements and development*, Athens: ΕΚΕΜ, σσ. 47-55.
- ΠΙΖΑΝΙΑΣ Π. (1993), *Οι φτωχοί των πόλεων*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- ΡΑΖΗ Ζ., ΜΠΑΧΑΡΑΣ Γ. (επιμ.) (1994), *Πολιτισμός και τοπική δημοκρατία: Η αφανής πλευρά μιας προφανούς σχέσης*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης.
- ΣΕΡΕΜΕΤΗΣ Δ., ΚΑΣΙΜΗΣ Χ., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. (1994), *Η αγορά εργασίας στην Περιφέρεια Αττικής*, Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας.
- ΣΚΑΛΤΣΑ Μ. (1983), *Κοινωνική ζωή και δημόσιοι χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη.
- ΣΟΡΩΚΟΣ Ε. (1975), «Οικιστική δομή και κοινωνικοποίηση. Η περίπτωση της Αθήνας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 23: 142-149.
- SOROKOS E. (1985), *La morphologie sociale du Pirée à travers son évolution*, Athènes: ΕΚΚΕ.
- ΤΕΕ (1974), *Τα προβλήματα της μείζονος περιοχής Αθηνών*, Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Συνεδρίου Αρχιτεκτόνων, Αθήνα: ΤΕΕ.
- ΤΕΕ (1994), *Ένα όραμα για την Αθήνα*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα: ΤΕΕ.
- ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ Μ. (1999), «Εκπαιδευτική πορεία και κοινωνική καταγωγή», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99: 183-198.
- ΤΡΑΥΛΟΣ Ι. (1993), *Πολεοδομική εξέλιξη των Αθηνών. Από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνα*, Αθήνα: Καπόν, 2η έκδοση.
- ΤΣΙΓΚΑΝΟΥ Ι. (1999), «Η οικογένεια ως μηχανισμός άσκησης κοινωνικού ελέγχου στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99: 121-136.
- ΤΣΟΥΓΙΟΠΟΥΛΟΣ Γ. (1981 και 1984), *Το ελληνικό αστικό κέντρο: Η περίπτωση της Λάρισας*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 2 τόμοι.
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. (1986), «Εργασία και εργαζόμενοι στην Πρωτεύουσα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 60: 3-71.
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. (1987), *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. (1994), «Προέλευση της αστικής τάξης», Πρακτικά του συνεδρίου Ένα όραμα για την Αθήνα, Αθήνα: ΤΕΕ: 61-66.
- ΥΔΕ (1965), *Ρυθμιστικόν Σχέδιον Αθηνών-1965*, Αθήνα: Υπουργείο Δημοσίων Έργων.
- ΥΕΡΟΛΥΜΠΟΣ Α. (1996), *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920). Aspects of Balkan Town Planning and the Remaking of Thessaloniki*, Thessaloniki: University Studio Press.
- ΥΠΕΘΟ-ΥΠΕ ΩΔΕ (2000), *Τρίτη Έκθεση Αξιολόγησης του ΕΠΠΕΡ*, Αθήνα: Υποδομή.
- ΥΠΕΧΩΔΕ (1996), *Habitat II. Εθνική Έκθεση της Ελλάδας. Βασικοί οικιστικοί και στεγαστικοί δείκτες για την Ελλάδα και την Αθήνα*, Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ-ΣΑΔΑΣ (1985), *Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού-ΣΑΔΑΣ.
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ-ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΟΞΙΑΔΗ (1976), *Χωροταξικό Σχέδιο και Πρόγραμμα Περιοχής Πρωτευούσης*, Τελική έκθεση, Αθήνα: Υπουργείο Συντονισμού και Προγραμματισμού-Γραφείο Δοξιάδη
- ΥΧΟΠ (1984), *Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια Νομού Αττικής. Μελέτη στοιχείων ανάλυσης της σημερινής κατάστασης και πρόταση πολεοδομικών ρυθμίσεων*, Αθήνα: Οργανισμός Αθήνας.
- ΦΕΣΣΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ε. (1994), *Η Αρχιτεκτονική του Νεοελληνικού Θεάτρου 1720-1940*, Αθήνα: Παπασωτηρίου.
- ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, Δ. (1990), *Για την ελληνική πόλη: Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- ΧΡΥΣΑΚΗΣ Μ. (1988), «Οικογενειακές επενδυτικές πρακτικές των φτωχών και των μη φτωχών και εκπαιδευτικές ανισότητες», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68: 89-120.
- ΨΗΜΜΕΝΟΣ Ι. (1995), *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια. Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Αθήνα: Glory Books-Παπαζήσης.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Α

αγορά κατοικίας, 2, 41
 Αθήνα, 6, 7, 15, 21, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 39, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 61, 63, 65, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 79, 81, 89, 91
 (βλ. και ΠΣ Πρωτεύουσας)
 ανεργία, 11, 61, 63
 αντικειμενικές αξίες ακινήτων, 12, 41
 (βλ. και τιμές γης)
 αντιπαροχή, 2, 29, 35, 36, 41, 49, 63, 67
 απασχόληση, 1, 3, 15, 23, 41, 47, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 73, 75
 αποκέντρωση, 17, 19, 39, 59
 αστική μεγέθυνση, 15, 17, 19
 αστικό δίκτυο, 1, 10, 21, 23
 αστικοποίηση, 1, 3, 15, 17, 25, 31, 35, 36
 αστικός ιστός, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39
 Αττική, 6, 10, 17, 19, 25, 29, 57, 59
 αυτοκατασκευή, 2, 29
 αυτοστέγαση 2, 25, 29, 37, 49, 65, 67

Β

βιομηχανία, 1, 15, 21, 23, 30, 31, 33, 39, 47, 57, 59, 73, 88
 βιομηχανική απασχόληση, 15, 55, 56, 57, 61
 βιοτεχνία, 33, 51, 57
 Βόλος, 21, 23, 47, 55, 61
 (βλ. και ΠΣ Βόλου)
 βουλευτικές εκλογές, 85, 87, 89

Γ

γεωγραφική δομή, 5, 8, 9, 19, 23, 25, 55, 87
 γεωγραφική κατανομή, 15, 47, 49, 53, 57, 59, 61, 65, 67, 73, 79, 87
 γηροκομεία, 73
 Γυμνάσια, 75
 γυναικεία απασχόληση, 63

Δ

δευτερογενής τομέας, 23, 53, 55
 (βλ. και βιομηχανία)
 Δήμος Αθηναίων, 8, 9, 11, 29, 35, 39, 47, 51, 57, 59, 77, 79, 85, 87, 89, 91

δημοτικές εκλογές, 89, 91

δομή νοικοκυριού, 12, 65

Ε

εθνοτικές ομάδες, 51
 (βλ. και οικονομικοί μετανάστες)
 εικαστικοί χώροι, 77
 εκπαίδευση, 3, 53, 75
 εμπόριο, 2, 32, 39, 55, 59, 71, 77
 ενεργός πληθυσμός, 47, 53, 55, 63
 ενοικιαζόμενα δωμάτια, 25
 ενοικίαση, 67
 επαγγελματική δομή, 2, 55
 (βλ. και κοινωνική δομή)
 εστιατόρια, 79
 εσωτερική μετανάστευση, 17, 19, 25, 29, 30, 31

Η

Ηράκλειο, 11, 15, 21, 23, 45, 47, 53, 61
 (βλ. και ΠΣ Ηρακλείου)

Θ

Θεσσαλονίκη, 21, 23, 32, 33, 45, 55, 61, 63, 89
 (βλ. και ΠΣ Θεσσαλονίκης)
 θέατρα, 77

Ι

ιατροί-ιατρεία, 71
 ιδιοκατοίκηση, 2, 67
 ιδιωτικά θεραπευτήρια, 71

Κ

καθεστώς ενοίκησης, 67
 (βλ. και ενοικίαση, ιδιοκατοίκηση)
 κάθετη κοινωνική διαφοροποίηση, 49
 ΚΑΠΗ, 73
 κατοικία, 2, 4, 25, 29, 31, 35, 37, 39, 41, 47, 53, 55, 59, 61, 63, 65, 67, 71, 73, 75
 (βλ. και στέγαση)
 κενές κατοικίες, 25
 κέντρο (πόλης), 2, 23, 29, 31, 33, 35, 36, 37, 39, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 61, 63, 65, 67, 71, 73, 75, 77, 79

κινηματογράφοι, 77
κλινικές (βλ. *ιδιωτικά θεραπευτήρια*)
κοινωνική δομή, 2, 55, 71, 73
κοινωνική μορφολογία, 11, 12, 47, 53, 61, 67
κοινωνική πόλωση, 2, 47, 49
κοινωνικός διαχωρισμός, 2, 4, 25, 47, 49, 75
κοινωνικός εξοπλισμός, 2, 71, 73, 80
Κολέγιο Αθηνών, 75
κτιριακό απόθεμα, 2, 35, 38

Λ

Λάρισα, 15, 21, 45, 53, 55, 61
Λύκεια, 75

Ν

Νομός Αττικής (βλ. *Αττική*)
νοσοκομεία, 71
νυχτερινά Γυμνάσια, 75

Μ

μετανάστευση, 1, 2, 15, 17, 18, 19, 45, 49, 51, 71, 79
(βλ. *εσωτερική μετανάστευση*)
μουσικοί χώροι, 77, 79

Ο

οδοντίατροι, 71
οικογένεια, 2, 3, 65, 71, 73, 75
(βλ. *δομή νοικοκυριού*)
οικονομικοί μετανάστες, 2, 49, 51, 71
ολυμπιακές εγκαταστάσεις-έργα, 39, 81

Π

παιδικοί σταθμοί, 73
παραθεριστική κατοικία, 25, 31, 35
παροχή υπηρεσιών (βλ. *υπηρεσίες*)
Πάτρα, 21, 23, 53, 55, 61, 91
(βλ. *και ΠΣ Πάτρας*)
Πειραιάς, 30, 31, 35, 37, 39, 59, 61, 77, 85, 87, 89
πληθυσμός, 1, 2, 3, 9, 10, 11, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 44, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 59, 63, 71, 73, 75, 79, 89
πολεοδομία, 31, 33, 38, 39, 41, 49, 80, 81
πολεοδομική πολιτική (βλ. *πολεοδομία*)
πολιτικοί άξονες, 85, 87
πολιτικά κόμματα, 85, 87, 89
προάστια, 29, 33, 47, 49, 65, 73, 75, 77, 79, 85, 87, 89
ΠΣ Βόλου, 11, 21, 73
(βλ. *και Βόλος*)

ΠΣ Ηρακλείου, 11
(βλ. *και Ηράκλειο*)
ΠΣ Θεσσαλονίκης, 10, 21, 33, 61
(βλ. *και Θεσσαλονίκη*)
ΠΣ Πάτρας, 10
(βλ. *και Πάτρα*)
ΠΣ Πρωτεύουσας, 10, 17, 19, 21, 23, 29, 31, 35, 39, 41, 49, 51, 53, 57, 59, 61, 67, 71, 73, 74, 75, 77, 81, 85, 89, 91
(βλ. *και Αθήνα, Δήμος Αθηναίων*)
πυκνότητα (πληθυσμιακή), 29, 33, 39, 45, 51

Σ

στέγαση, 3, 25, 29, 30, 51, 80
(βλ. *και κατοικία*)

Τ

τουρισμός, 21, 23, 25, 39, 47, 53, 55, 79, 80, 40, 41
τιμές γης, 40, 41
(βλ. *και αντικειμενικές αξίες ακινήτων*)
τριτογενής τομέας, 23, 47, 53, 55, 58, 63
(βλ. *και υπηρεσίες*)

Υ

υπηρεσίες, 2, 3, 4, 23, 51, 55, 59, 65, 73, 75
(βλ. *και τριτογενής τομέας*)
υποδομές, 1, 2, 3, 21, 39, 55, 80, 81

Φ

φαινομένη μετανάστευση, 19
φαρμακεία, 71

Χ

χρήσεις γης, 9, 11, 33, 38, 39, 41, 51, 55

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ-ΧΑΡΤΩΝ

Αθήνα

βλ. ΠΣ Πρωτευούσης και ευρύτερη περιοχή

Ανεργία

- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.9.1-6: Ζώνες κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις ανάλογα με το ποσοστό ανεργίας, 1991 60
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.9.1: Ποσοστό ανεργίας ανδρών και γυναικών στο ΠΣ Πρωτευούσης, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1981-1997 61
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.9.2: Ανεργία των νέων κατά φύλο στο ΠΣ Πρωτευούσης, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1997 61

Απασχόληση

- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.7.1: Μεταβολή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978-1988 ... 56
- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.7.2-3: Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988 56
- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.7.4-5: Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα άνω των 50 απασχολούμενων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988 56
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.7.1: Απασχόληση στα βιομηχανικά καταστήματα του Νομού Αττικής, κατά τάξη μεγέθους απασχόλησης, 1973, 1978, 1984, 1988 57
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.7.2: Εξέλιξη του συνολικού ΑΕΠ και του ΑΕΠ της μεταποίησης στο Νομό Αττικής, 1973-1994 57
- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.8.1-2: Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα τραπεζών, ασφαλειών και κτηματομεσικών επιχειρήσεων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988 58
- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.8.3-4: Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα λιανικού εμπορίου στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988 58
- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.8.5-6: Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα χονδρεμπορίου και τις μεταφορές στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1978, 1988 58
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.8.1: Εξέλιξη του συνολικού ΑΕΠ και του ΑΕΠ τραπεζών, ασφαλειών και κτηματομεσικών επιχειρήσεων στο Νομό Αττικής, 1973-1994 59

Αστικό δίκτυο

- ΧΑΡΤ. 1: Νομοί της Ελλάδας 4
- ΧΑΡΤ. 2: Αστικά κέντρα άνω των 10.000 κατοίκων . 5
- ΧΑΡΤ. Ι.4.1: Δήμοι και Κοινότητες με βάση το μέγεθος του πληθυσμού, 1991 20

- ΧΑΡΤ. Ι.4.2: Δίκτυο πόλεων άνω των 2.000 κατοίκων, 1991 20
- ΔΙΑΓ. Ι.4.1: Αριθμός πόλεων κατά κατηγορία μεγέθους και ποσοστό στον πραγματικό πληθυσμό, 1991 21

Αστικοποίηση

- ΧΑΡΤ. Ι.1.1: Ποσοστό αστικού πληθυσμού και αστικός πληθυσμός κατά Νομό, 1961 14
- ΧΑΡΤ. Ι.1.2: Ποσοστιαία και απόλυτη μεταβολή του αστικού πληθυσμού κατά Νομό, 1961-1991 14
- ΧΑΡΤ. Ι.1.3: Ποσοστό αστικού πληθυσμού και αστικός πληθυσμός κατά Νομό, 1991 14
- ΔΙΑΓ. Ι.1.1: Αγροτικός, ημιαστικός και αστικός πληθυσμός στο σύνολο της χώρας, 1961, 1971, 1981, 1991 15
- ΔΙΑΓ. Ι.1.2: Ποσοστιαία κατανομή αγροτικού, ημιαστικού και αστικού πληθυσμού στο σύνολο της χώρας, 1961 και 1991 15
- ΧΑΡΤ. Ι.2.1-3: Μεταβολή πληθυσμού στις πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων, 1961-71, 1971-1981, 1981-1991 16
- ΔΙΑΓ. Ι.2.1: Ποσοστό πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων κατά πληθυσμιακή κατηγορία, 1961, 1971, 1981 και 1991 17
- ΔΙΑΓ. Ι.3.1: Ποσοστό φαινομένης μετανάστευσης και φυσικής αύξησης επί του πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων κατά πληθυσμιακή κατηγορία, 1961-1971, 1971-1981, 1981-1991 19
- ΧΑΡΤ. Ι.3.1-3: Ποσοστό φαινομένης μετανάστευσης επί του πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων, 1961-1971, 1971-1981, 1981-1991 19
- ΧΑΡΤ. Ι.6.1: Ποσοστό κενών κατοικιών επί του συνόλου των κανονικών κατοικιών ανά Δήμο και Κοινότητα, 1991 24
- ΧΑΡΤ. Ι.6.2-3: Ποσοστιαία μεταβολή του αριθμού των κενών κατοικιών μεταξύ 1981 και 1991 ανά Δήμο και Κοινότητα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης 24
- ΕΙΚ. Ι.6.1: Αεροφωτογραφίες της Παραλίας Αυλίδας Ν. Εύβοιας 1969, 1990 25
- ΧΑΡΤ. ΙΙ.1.4-4: Απόλυτη και σχετική μεταβολή του πληθυσμού κατά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτευούσης ανά δεκαετία, 1951-1991 .. 28
- ΧΑΡΤ. ΙΙ.1.5: Σχηματική απόδοση των γεωγραφικών ορίων των τριών βασικών στεγαστικών συνιστωσών (αυτοστέγαση, αντιπαροχή, προαστιακή οικοδόμηση) της αθηναϊκής μεγέθυνσης κατά τη μεταπολεμική περίοδο 28
- ΔΙΑΓ. ΙΙ.1.1: Πληθυσμιακή μεταβολή κατά ευρείες χωρικές ενότητες στο εσωτερικό του ΠΣ Πρωτευούσης και στο Υπόλοιπο Αττικής, 1951-1991 29

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΧΑΡΤΩΝ

ΧΑΡΤ. II.2.1-8:	Επεκτάσεις του αστικού ιστού στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1875-1995	30
ΧΑΡΤ. II.4.1-5:	Κτηριακό απόθεμα κατά περίοδο κατασκευής στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής Πρωτευούσης, 1991	34
ΧΑΡΤ. II.4.6:	Μέσος αριθμός ορόφων ανά κτήριο στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτευούσης, 1991	35

Αστικός ιστός

ΧΑΡΤ. II.2.1-8:	Επεκτάσεις του αστικού ιστού στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1875-1995	30
ΧΑΡΤ. II.2.9:	Διαδοχικές επεκτάσεις του αστικού ιστού στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτευούσης, 1875-1995	31
ΧΑΡΤ. II.3.1:	Αστικός ιστός και βασικές χρήσεις του ΠΣ Θεσσαλονίκης, 1994	32
ΧΑΡΤ. II.3.2-4:	Εξέλιξη του αστικού ιστού και βασικές επεμβάσεις στην εντός των τειχών περιοχή του Δ. Θεσσαλονίκης 1860-1990	33

Αττική

ΧΑΡΤ. 3α:	Δήμοι, Κοινότητες του Υπολοίπου Αττικής	6
ΔΙΑΓ. II.1.1:	Πληθυσμιακή μεταβολή κατά ευρείες χωρικές ενότητες στο εσωτερικό του ΠΣ Πρωτευούσης και στο Υπόλοιπο Αττικής, 1951-1991	29
ΧΑΡΤ. II.4.1-5:	Κτηριακό απόθεμα κατά περίοδο κατασκευής στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής Πρωτευούσης, 1991	34
ΧΑΡΤ. II.4.6:	Μέσος αριθμός ορόφων ανά κτήριο στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτευούσης, 1991	35
ΔΙΑΓ. III.7.1:	Απασχόληση στα βιομηχανικά καταστήματα του Νομού Αττικής, κατά τάξη μεγέθους απασχόλησης, 1973, 1978, 1984, 1988	57
ΔΙΑΓ. III.7.2:	Εξέλιξη του συνολικού ΑΕΠ και του ΑΕΠ της μεταποίησης στο Νομό Αττικής, 1973-1994	57
ΔΙΑΓ. III.8.1:	Εξέλιξη του συνολικού ΑΕΠ και του ΑΕΠ τραπεζών, ασφαλειών και κτηματομεσικών επιχειρήσεων στο Νομό Αττικής, 1973-1994	59

Βόλος

βλ. ΠΣ Βόλου

Βουλευτικές εκλογές

ΧΑΡΤ. V.1.1-6:	Απεικόνιση δεικτών εκλογικής δύναμης, κατά πολιτικό άξονα την περίοδο 1963-1996, στην εκλογική περιφέρεια Πρωτευούσης	84
ΔΙΑΓ. V.1.1-2:	Ποσοστό των πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1963 και του 1996 στο ΠΣ Πρωτευούσης	85
ΧΑΡΤ. V.2.1-5:	Ποσοστά των κυριότερων πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1996 στην Περιφέρεια Πρωτευούσης	86
ΔΙΑΓ. V.2.1:	Πανελλαδικό ποσοστό των κυριότερων πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1993 και του 1996	87
ΔΙΑΓ. V.2.2-3:	Έδρες των πολιτικών κομμάτων με βάση τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών του 1993 και του 1996	87

Γυναικεία απασχόληση

ΔΙΑΓ. III.9.1:	Ποσοστό ανεργίας ανδρών και γυναικών στο ΠΣ Πρωτευούσης, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1981-1997	61
ΔΙΑΓ. III.9.2:	Ανεργία των νέων κατά φύλο στο ΠΣ Πρωτευούσης, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1997	61
ΧΑΡΤ. III.10.1-6:	Αναλογία γυναικών/ανδρών στον ενεργό πληθυσμό στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	62
ΔΙΑΓ. III.10.1:	Εξέλιξη αναλογίας απασχολούμενων γυναικών/ανδρών, 1981-1997	63
ΔΙΑΓ. III.10.2:	Ποσοστιαία σύνθεση ενεργού πληθυσμού κατά φύλο και ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	63

Δημοτικές εκλογές

ΧΑΡΤ. V.3.1:	Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1990 στους Δήμους άνω των 10.000 κατοίκων (εκτός των Δήμων που ανήκουν στα ΠΣ Πρωτευούσης και Θεσσαλονίκης)	88
ΧΑΡΤ. V.3.2-3:	Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1990 στους Δήμους των ΠΣ Πρωτευούσης και Θεσσαλονίκης	88
ΧΑΡΤ. V.4.1:	Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1998 στους Δήμους άνω των 10.000 κατοίκων (εκτός των Δήμων που ανήκουν στα ΠΣ Πρωτευούσης και Θεσσαλονίκης)	90
ΧΑΡΤ. V.4.2-3:	Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1998 στους Δήμους των ΠΣ Πρωτευούσης και Θεσσαλονίκης	90
ΔΙΑΓ. V.4.1:	Κομματική προέλευση των Δημάρχων που εξελέγησαν στους 15 μεγαλύτερους Δήμους, 1982-1998	91

Δήμος Αθηναίων

ΧΑΡΤ. 3γ:	Ενορίες του Δήμου Αθηναίων	8
ΧΑΡΤ. II.6.2:	Βασικές χρήσεις γης και αστικές λειτουργίες στο Δήμο Αθηναίων, 1996	39
ΔΙΑΓ. III.3.5:	Κοινωνική σύνθεση κατά όροφο σε περιοχή των Αμπελοκήπων, 1998	49
ΔΙΑΓ. III.3.6:	Σύνθεση κατά όροφο και υπηκοότητα σε περιοχή των Αμπελοκήπων, 1998	49
ΧΑΡΤ. III.4.1:	Σχηματική κατανομή πυρήνων εγκατάστασης οικονομικών μεταναστών στο Δήμο Αθηναίων, 1998	50
ΧΑΡΤ. V.1.1-6:	Απεικόνιση δεικτών εκλογικής δύναμης, κατά πολιτικό άξονα την περίοδο 1963-1996, στην εκλογική περιφέρεια Πρωτευούσης	84
ΔΙΑΓ. V.1.1-2:	Ποσοστό των πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1963 και του 1996 στο ΠΣ Πρωτευούσης	85
ΧΑΡΤ. V.2.1-5:	Ποσοστά των κυριότερων πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1996 στην Περιφέρεια Πρωτευούσης	86

Δομή νοικοκυριού

- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.11.1-6: Βασικοί τύποι οικογενειακής συγκρότησης ζωνών κατοικίας, 1991 64
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.11.1: Ποσοστιαία σύνθεση νοικοκυριών, κατά τύπο οικογενειακής συγκρότησης, 1991 . 65

Εκπαίδευση

- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.5.1-6: Τυπολογία ζωνών κατοικίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 52
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.5.1: Εξέλιξη του επιπέδου εκπαίδευσης στο σύνολο της χώρας και το ΠΣ Πρωτεύουσας, 1961-1991 53
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.5.2: Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 . 53
- ΧΑΡΤ. ΙV.3.1: Αριθμός μαθητών δημοσίων Γυμνασίων και Λυκείων και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988 . 74
- ΧΑΡΤ. ΙV.3.2: Αριθμός μαθητών νυκτερινών Γυμνασίων και Λυκείων, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988 74
- ΧΑΡΤ. ΙV.3.3: Αριθμός μαθητών ιδιωτικών Γυμνασίων και Λυκείων και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988 . 74
- ΧΑΡΤ. ΙV.3.4: Αριθμός μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου που διακινούνται με το σύστημα σχολικών λεωφορείων του Κολεγίου Αθηνών και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1991 75

Ηράκλειο

βλ. ΠΣ Ηρακλείου

Θεσσαλονίκη

βλ. ΠΣ Θεσσαλονίκης

Καθεστώς ενοίκησης

- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.12.1-6: Ποσοστό ενοικίασης στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991 66
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.12.1: Τρόποι απόκτησης κατοικίας στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 67
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.12.2: Ποσοστιαία σύνθεση των βασικών μορφών του καθεστώτος ενοίκησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 ... 67

Κατοικία - στέγασση

- ΧΑΡΤ. Ι.6.1: Ποσοστό κενών κατοικιών επί του συνόλου των κανονικών κατοικιών ανά Δήμο και Κοινότητα, 1991 24
- ΧΑΡΤ. Ι.6.2-3: Ποσοστιαία μεταβολή του αριθμού των κενών κατοικιών μεταξύ 1981 και 1991 ανά Δήμο και Κοινότητα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης 24
- ΕΙΚ. Ι.6.1: Αεροφωτογραφίες της Παραλίας Αυλίδας Ν. Εύβοιας 1969, 1990 25
- ΧΑΡΤ. ΙΙ.1.5: Σχηματική απόδοση των γεωγραφικών ορίων των τριών βασικών στεγαστικών συνιστωσών (αυτοστέγασση, αντιπαροχή, προαστιακή οικοδόμηση) της αθηναϊκής μεγέθυνσης κατά τη μεταπολεμική περίοδο 28

Κλάδος - τομέας οικονομικής δραστηριότητας

- ΧΑΡΤ. Ι.5.1-3: Ποσοστό και αριθμός απασχολούμενων στις πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας, 1991 22
- ΔΙΑΓ. Ι.5.1: Οι δύο βασικότεροι άξονες διαφοροποίησης των ελληνικών πόλεων με βάση το ποσοστό της απασχόλησης σε διάφορους κλάδους/τομείς και επαγγέλματα και η θέση των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν ως προς τους άξονες αυτούς, 1991 (προϊόν ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες) 22
- ΔΙΑΓ. Ι.5.2: Οι δύο βασικότεροι άξονες διαφοροποίησης των ελληνικών πόλεων με βάση το ποσοστό της απασχόλησης σε διάφορους κλάδους/τομείς και επαγγέλματα και η θέση των πόλεων ως προς τους άξονες αυτούς, 1991 (προϊόν ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες) 22
- ΔΙΑΓ. Ι.5.3: Ποσοστό απασχολούμενων στις πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και πληθυσμιακή κατηγορία, 1991 23
- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.6.1-6: Τυπολογία περιοχών κατοικίας με βάση τον κλάδο απασχόλησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 54
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.6.1: Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1991 55

Κοινωνική πόλωση και κοινωνικός διαχωρισμός

- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.2.1-6: Βασικοί κοινωνικοεπαγγελματικοί τύποι ζωνών κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 46
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.2.1: Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991 47
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.3.1.: Κατανομή της κατά κεφαλήν (ισοδύναμο ενηλίκου) καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών στο ΠΣ Πρωτεύουσας ανά δεκατημόριο, 1987-1988 και 1993-1994 . 48
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.3.2.: Κατανομή των απασχολούμενων στο ΠΣ Πρωτεύουσας σε τρεις ευρείες ομάδες επαγγελματικής ιεράρχησης, 1981 και 1991 48
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.3.3: Κατανομή του αριθμού των νοικοκυριών του ΠΣ Πρωτεύουσας στα δέκατα του εύρους της κατά κεφαλήν (ισοδύναμο ενηλίκου) καταναλωτικής τους δαπάνης, 1987-1988 και 1993-1994 48
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.3.4: Γεωγραφική ανακατανομή επιλεγμένων επαγγελματικών κατηγοριών σε διαφορετικούς τύπους Δήμων και Κοινοτήτων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας μεταξύ 1981 και 1991 48
- ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.3.1: Αδρή κοινωνική κατηγοριοποίηση των Δήμων και Κοινοτήτων της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1991 .. 48
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.3.5: Κοινωνική σύνθεση κατά όροφο σε περιοχή των Αμπελοκήπων, 1998 49
- ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.3.6: Σύνθεση κατά όροφο και υπηκοότητα σε περιοχή των Αμπελοκήπων, 1998 49

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΧΑΡΤΩΝ

Κοινωνική πρόνοια

ΧΑΡΤ. IV.2.1:	Θέσεις σε μη κερδοσκοπικούς παιδικούς σταθμούς και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας έως 5 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	72
ΧΑΡΤ. IV.2.2:	Θέσεις σε Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας 64 ετών και άνω, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	72
ΧΑΡΤ. IV.2.3:	Θέσεις σε ιδιωτικούς παιδικούς σταθμούς και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας έως 5 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	72
ΧΑΡΤ. IV.2.4:	Θέσεις σε μη κερδοσκοπικά και ιδιωτικά γηροκομεία, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	73

Κτιριακό απόθεμα

ΧΑΡΤ. II.4.1-5:	Κτιριακό απόθεμα κατά περίοδο κατασκευής στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής Πρωτεύουσας, 1991 .	34
ΧΑΡΤ. II.4.6:	Μέσος αριθμός ορόφων ανά κτήριο στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1991 .	35
ΧΑΡΤ. II.7.2:	Συντελεστής αξιοποίησης οικοπέδων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996 .	41

Λάρισα (Δήμος Λάρισας)

ΧΑΡΤ. 9:	Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του Δήμου Λάρισας .	11
ΧΑΡΤ. III.1.1-6:	Μεικτή πυκνότητα κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 .	44
ΔΙΑΓ. III.1.1:	Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1951-1961, 1961-1971, 1971-1981 και 1981-1991 .	45
ΔΙΑΓ. III.1.2:	Πραγματικός πληθυσμός στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 .	45
ΔΙΑΓ. III.1.3:	Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού κατά κατηγορία μεικτής πυκνότητας κατοικίας, 1991 .	45
ΧΑΡΤ. III.2.1-6:	Βασικοί κοινωνικοεπαγγελματικοί τύποι ζωνών κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 .	46
ΔΙΑΓ. III.2.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991 .	47
ΧΑΡΤ. III.5.1-6:	Τυπολογία ζωνών κατοικίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 .	52
ΔΙΑΓ. III.5.2:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 .	53
ΧΑΡΤ. III.6.1-6:	Τυπολογία περιοχών κατοικίας με βάση τον κλάδο απασχόλησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 .	54
ΔΙΑΓ. III.6.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1991 .	55
ΧΑΡΤ. III.9.1-6:	Ζώνες κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις ανάλογα με το ποσοστό ανεργίας, 1991 .	60
ΧΑΡΤ. III.10.1-6:	Αναλογία γυναικών/ανδρών στον ενεργό πληθυσμό στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991 .	62

ΧΑΡΤ. III.11.1-6:	Βασικοί τύποι οικογενειακής συγκρότησης ζωνών κατοικίας, 1991 .	64
ΔΙΑΓ. III.11.1:	Ποσοστιαία σύνθεση νοικοκυριών, κατά τύπο οικογενειακής συγκρότησης, 1991 .	65
ΧΑΡΤ. III.12.1-6:	Ποσοστό ενοικίασης στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991 .	66
ΔΙΑΓ. III.12.2:	Ποσοστιαία σύνθεση των βασικών μορφών του καθεστώτος ενοίκησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991 .	67

Μετανάστευση

ΔΙΑΓ. I.3.1:	Ποσοστό φαινομένης μετανάστευσης και φυσικής αύξησης επί του πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων κατά πληθυσμιακή κατηγορία, 1961-1971, 1971-1981, 1981-1991 .	19
ΧΑΡΤ. I.3.1-3:	Ποσοστό φαινομένης μετανάστευσης επί του πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων, 1961-1971, 1971-1981, 1981-1991 .	19

Νομός Αττικής

βλ. Αττική

Οικονομικοί μετανάστες

ΔΙΑΓ. III.3.6:	Σύνθεση κατά όροφο και υπηκοότητα σε περιοχή των Αμπελοκήπων, 1998 .	49
ΧΑΡΤ. III.4.1:	Σχηματική κατανομή πυρήνων εγκατάστασης οικονομικών μεταναστών στο Δήμο Αθηναίων, 1998 .	50
ΧΑΡΤ. III.4.2:	Αναλογία αλλοδαπών που υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής στον πραγματικό πληθυσμό κατά Νομό 1999 .	50
ΧΑΡΤ. III.4.3:	Σχηματική κατανομή πυρήνων εγκατάστασης Ερυθραίων μεταναστών στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1998 .	50
ΔΙΑΓ. III.4.1:	Εθνολογική σύνθεση οικονομικών μεταναστών που υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999 .	50
ΔΙΑΓ. III.4.2:	Οικονομικοί μετανάστες που υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής κατά επίπεδο εκπαίδευσης στην Ελλάδα, 1998 .	51
ΔΙΑΓ. III.4.3:	Ηλικιακή σύνθεση οικονομικών μεταναστών που υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής κατά φύλο στην Ελλάδα, 1998 .	51

Πάτρα

βλ. ΠΣ Πάτρας

Πληθυσμός

ΧΑΡΤ. I.1.1:	Ποσοστό αστικού πληθυσμού και αστικός πληθυσμός κατά Νομό, 1961 .	14
ΧΑΡΤ. I.1.2:	Ποσοστιαία και απόλυτη μεταβολή του αστικού πληθυσμού κατά Νομό, 1961-1991 .	14
ΧΑΡΤ. I.1.3:	Ποσοστό αστικού πληθυσμού και αστικός πληθυσμός κατά Νομό, 1991 .	14
ΔΙΑΓ. I.1.1:	Αγροτικός, ημιαστικός και αστικός πληθυσμός στο σύνολο της χώρας, 1961, 1971, 1981, 1991 .	15
ΔΙΑΓ. I.1.2:	Ποσοστιαία κατανομή αγροτικού, ημιαστικού και αστικού πληθυσμού στο σύνολο της χώρας, 1961 και 1991 .	15
ΧΑΡΤ. I.2.1-3:	Μεταβολή πληθυσμού στις πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων, 1961-1971, 1971-1981, 1981-1991 .	16

ΔΙΑΓ. Ι.2.1:	Ποσοστό πραγματικού πληθυσμού των πόλεων άνω των 10.000 κατοίκων κατά πληθυσμιακή κατηγορία, 1961, 1971, 1981 και 1991	17	ΧΑΡΤ. IV.5.1:	Αριθμός εστιατορίων και μέση τιμή γεύματος κατά άτομο στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	78
ΧΑΡΤ. Ι.4.1:	Δήμοι και Κοινότητες με βάση το μέγεθος του πληθυσμού, 1991	20	ΧΑΡΤ. IV.5.2:	Αριθμός ελληνικών εστιατορίων (ταβέρνες, μεζεδοπωλεία κτλ.) στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	78
ΔΙΑΓ. Ι.4.1:	Αριθμός πόλεων κατά κατηγορία μεγέθους και ποσοστό στον πραγματικό πληθυσμό, 1991	21	ΧΑΡΤ. IV.5.3:	Αριθμός εστιατορίων που ανήκουν στη σύγχρονη διεθνή κουζίνα και στις βασικές ευρωπαϊκές κουζίνες στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	78
ΔΙΑΓ. Ι.4.2:	Ποσοστιαία κατανομή του πραγματικού πληθυσμού και της έκτασης της χώρας στις αστικές, ημι-αστικές και αγροτικές περιοχές, 1991	21	ΧΑΡΤ. IV.5.4:	Αριθμός ψαροταβερνών στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	79
ΧΑΡΤ. ΙΙ.1.1-4:	Απόλυτη και σχετική μεταβολή του πληθυσμού κατά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτευούσης ανά δεκαετία, 1951-1991	28	ΔΙΑΓ. IV.5.1:	Αριθμός εστιατορίων κατά κατηγορία και μέση τιμή γεύματος κατά άτομο στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	79
ΔΙΑΓ. ΙΙ.1.1:	Πληθυσμιακή μεταβολή κατά ευρείες χωρικές ενότητες στο εσωτερικό του ΠΣ Πρωτευούσης και στο Υπόλοιπο Αττικής, 1951-1991	29	ΠΣ Βόλου		
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.1.1-6:	Μεικτή πυκνότητα κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	44	ΧΑΡΤ. 8:	Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του ΠΣ Βόλου	11
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.1.1:	Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1951-1961, 1961-1971, 1971-1981 και 1981-1991	45	ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.1.1-6:	Μεικτή πυκνότητα κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	44
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.1.2:	Πραγματικός πληθυσμός στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	45	ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.1.1:	Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1951-1961, 1961-1971, 1971-1981 και 1981-1991	45
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.1.3:	Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού κατά κατηγορία μεικτής πυκνότητας κατοικίας, 1991	45	ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.1.2:	Πραγματικός πληθυσμός στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	45
Πολιτικά κόμματα			ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.1.3:	Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού κατά κατηγορία μεικτής πυκνότητας κατοικίας, 1991	45
ΧΑΡΤ. V.1.1-6:	Απεικόνιση δεικτών εκλογικής δύναμης, κατά πολιτικό άξονα την περίοδο 1963-1996, στην εκλογική περιφέρεια Πρωτευούσης	84	ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.2.1-6:	Βασικοί κοινωνικοεπαγγελματικοί τύποι ζωνών κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	46
ΔΙΑΓ. V.1.1-2:	Ποσοστό των πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1963 και του 1996 στο ΠΣ Πρωτευούσης	85	ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.2.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	47
ΧΑΡΤ. V.2.1-5:	Ποσοστά των κυριότερων πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1996 στην Περιφέρεια Πρωτευούσης	86	ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.5.1-6:	Τυπολογία ζωνών κατοικίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	52
ΔΙΑΓ. V.2.1:	Πανελλαδικό ποσοστό των κυριότερων πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1993 και του 1996	87	ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.5.2:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	53
ΔΙΑΓ. V.2.2-3:	Έδρες των πολιτικών κομμάτων με βάση τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών του 1993 και του 1996	87	ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.6.1-6:	Τυπολογία περιοχών κατοικίας με βάση τον κλάδο απασχόλησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	54
Πολιτιστικές δραστηριότητες-ψυχαγωγία			ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.6.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1991	55
ΧΑΡΤ. IV.4.1:	Αριθμός θερινών κινηματογράφων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	76	ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.9.1-6:	Ζώνες κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις ανάλογα με το ποσοστό ανεργίας, 1991	60
ΧΑΡΤ. IV.4.2:	Αριθμός αιθουσών κινηματογράφων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	76	ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.10.1-6:	Αναλογία γυναικών/ανδρών στον ενεργό πληθυσμό στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	62
ΧΑΡΤ. IV.4.3:	Αριθμός θεάτρων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	76	ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.11.1-6:	Βασικοί τύποι οικογενειακής συγκρότησης ζωνών κατοικίας, 1991	64
ΧΑΡΤ. IV.4.4:	Αριθμός μουσικών χώρων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1999	76	ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.11.1:	Ποσοστιαία σύνθεση νοικοκυριών, κατά τύπο οικογενειακής συγκρότησης, 1991	65
ΧΑΡΤ. IV.4.5:	Αριθμός Μουσείων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1989	77	ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.12.1-6:	Ποσοστό ενοικίασης στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	66
ΧΑΡΤ. IV.4.6:	Αριθμός εικαστικών χώρων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτευούσης, 1989	77	ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.12.2:	Ποσοστιαία σύνθεση των βασικών μορφών του καθεστώτος ενοίκησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	67

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΧΑΡΤΩΝ

ΠΣ Ηρακλείου

ΧΑΡΤ. 7:	Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του ΠΣ Ηρακλείου	11
ΧΑΡΤ. III.1.1-6:	Μεικτή πυκνότητα κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	44
ΔΙΑΓ. III.1.1:	Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1951-1961, 1961-1971, 1971-1981 και 1981-1991	45
ΔΙΑΓ. III.1.2:	Πραγματικός πληθυσμός στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	45
ΔΙΑΓ. III.1.3:	Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού κατά κατηγορία μεικτής πυκνότητας κατοικίας, 1991	45
ΧΑΡΤ. III.2.1-6:	Βασικοί κοινωνικοεπαγγελματικοί τύποι ζωνών κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	46
ΔΙΑΓ. III.2.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	47
ΧΑΡΤ. III.5.1-6:	Τυπολογία ζωνών κατοικίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	52
ΔΙΑΓ. III.5.2:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	53
ΧΑΡΤ. III.6.1-6:	Τυπολογία περιοχών κατοικίας με βάση τον κλάδο απασχόλησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	54
ΔΙΑΓ. III.6.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1991	55
ΧΑΡΤ. III.9.1-6:	Ζώνες κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις ανάλογα με το ποσοστό ανεργίας, 1991	60
ΧΑΡΤ. III.10.1-6:	Αναλογία γυναικών/ανδρών στον ενεργό πληθυσμό στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	62
ΔΙΑΓ. III.10.2:	Ποσοστιαία σύνθεση ενεργού πληθυσμού κατά φύλο και ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	63
ΧΑΡΤ. III.11.1-6:	Βασικοί τύποι οικογενειακής συγκρότησης ζωνών κατοικίας, 1991	64
ΔΙΑΓ. III.11.1:	Ποσοστιαία σύνθεση νοικοκυριών, κατά τύπο οικογενειακής συγκρότησης, 1991	65
ΧΑΡΤ. III.12.1-6:	Ποσοστό ενοικίασης στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	66
ΔΙΑΓ. III.12.2:	Ποσοστιαία σύνθεση των βασικών μορφών του καθεστώτος ενοίκησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	67

ΠΣ Θεσσαλονίκης

ΧΑΡΤ. 5:	Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του ΠΣ Θεσσαλονίκης	10
ΧΑΡΤ. I.6.2-3:	Ποσοστιαία μεταβολή του αριθμού των κενών κατοικιών μεταξύ 1981 και 1991 ανά Δήμο και Κοινότητα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης	24
ΧΑΡΤ. II.3.1:	Αστικός ιστός και βασικές χρήσεις του ΠΣ Θεσσαλονίκης, 1994	32
ΧΑΡΤ. II.3.2-4:	Εξέλιξη του αστικού ιστού και βασικές επεμβάσεις στην εντός των τειχών περιοχή του Δ. Θεσσαλονίκης 1860-1990	33
ΧΑΡΤ. II.3.5:	Χωροθέτηση βασικών προσφυγικών οικισμών στο ΠΣ Θεσσαλονίκης, 1928	33

ΧΑΡΤ. III.1.1-6:	Μεικτή πυκνότητα κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	44
ΔΙΑΓ. III.1.1:	Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1951-1961, 1961-1971, 1971-1981 και 1981-1991	45
ΔΙΑΓ. III.1.2:	Πραγματικός πληθυσμός στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	45
ΔΙΑΓ. III.1.3:	Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού κατά κατηγορία μεικτής πυκνότητας κατοικίας, 1991	45
ΧΑΡΤ. III.2.1-6:	Βασικοί κοινωνικοεπαγγελματικοί τύποι ζωνών κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	46
ΔΙΑΓ. III.2.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	47
ΧΑΡΤ. III.5.1-6:	Τυπολογία ζωνών κατοικίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	52
ΔΙΑΓ. III.5.2:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	53
ΧΑΡΤ. III.6.1-6:	Τυπολογία περιοχών κατοικίας με βάση τον κλάδο απασχόλησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	54
ΔΙΑΓ. III.6.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1991	55
ΧΑΡΤ. III.9.1-6:	Ζώνες κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις ανάλογα με το ποσοστό ανεργίας, 1991	60
ΔΙΑΓ. III.9.1:	Ποσοστό ανεργίας ανδρών και γυναικών στο ΠΣ Πρωτεύουσας, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1981-1997	61
ΔΙΑΓ. III.9.2:	Ανεργία των νέων κατά φύλο στο ΠΣ Πρωτεύουσας, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1997	61
ΧΑΡΤ. III.10.1-6:	Αναλογία γυναικών/ανδρών στον ενεργό πληθυσμό στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	62
ΔΙΑΓ. III.10.2:	Ποσοστιαία σύνθεση ενεργού πληθυσμού κατά φύλο και ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	63
ΧΑΡΤ. III.11.1-6:	Βασικοί τύποι οικογενειακής συγκρότησης ζωνών κατοικίας, 1991	64
ΔΙΑΓ. III.11.1:	Ποσοστιαία σύνθεση νοικοκυριών, κατά τύπο οικογενειακής συγκρότησης, 1991	65
ΧΑΡΤ. III.12.1-6:	Ποσοστό ενοικίασης στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	66
ΔΙΑΓ. III.12.2:	Ποσοστιαία σύνθεση των βασικών μορφών του καθεστώτος ενοίκησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	67
ΧΑΡΤ. V.3.2-3:	Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1990 στους Δήμους των ΠΣ Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης	88
ΧΑΡΤ. V.4.2-3:	Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1998 στους Δήμους των ΠΣ Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης	90

ΠΣ Πάτρας

ΧΑΡΤ. 6:	Δήμοι, Κοινότητες και ζώνες ανάλυσης του ΠΣ Πάτρας	10
ΧΑΡΤ. III.1.1-6:	Μεικτή πυκνότητα κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	44
ΔΙΑΓ. III.1.1:	Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1951-1961, 1961-1971, 1971-1981 και 1981-1991	45
ΔΙΑΓ. III.1.2:	Πραγματικός πληθυσμός στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	45
ΔΙΑΓ. III.1.3:	Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού κατά κατηγορία μεικτής πυκνότητας κατοικίας, 1991	45
ΧΑΡΤ. III.2.1-6:	Βασικοί κοινωνικοεπαγγελματικοί τύποι ζωνών κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	46
ΔΙΑΓ. III.2.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	47
ΧΑΡΤ. III.5.1-6:	Τυπολογία ζωνών κατοικίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	52
ΔΙΑΓ. III.5.2:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	53
ΧΑΡΤ. III.6.1-6:	Τυπολογία περιοχών κατοικίας με βάση τον κλάδο απασχόλησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	54
ΔΙΑΓ. III.6.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1991	55
ΧΑΡΤ. III.9.1-6:	Ζώνες κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις ανάλογα με το ποσοστό ανεργίας, 1991	60
ΧΑΡΤ. III.10.1-6:	Αναλογία γυναικών/ανδρών στον ενεργό πληθυσμό στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	62
ΔΙΑΓ. III.10.2:	Ποσοστιαία σύνθεση ενεργού πληθυσμού κατά φύλο και ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	63
ΧΑΡΤ. III.11.1-6:	Βασικοί τύποι οικογενειακής συγκρότησης ζωνών κατοικίας, 1991	64
ΔΙΑΓ. III.11.1:	Ποσοστιαία σύνθεση νοικοκυριών, κατά τύπο οικογενειακής συγκρότησης, 1991	65
ΧΑΡΤ. III.12.1-6:	Ποσοστό ενοικίασης στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	66
ΔΙΑΓ. III.12.2:	Ποσοστιαία σύνθεση των βασικών μορφών του καθεστώτος ενοίκησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	67

ΠΣ Πρωτεύουσας και ευρύτερη περιοχή

ΧΑΡΤ. 3β:	Δήμοι, Κοινότητες της ευρύτερης περιοχής Πρωτεύουσας	7
ΧΑΡΤ. 4:	Ζώνες ανάλυσης της ευρύτερης περιοχής Πρωτεύουσας	9
ΧΑΡΤ. I.6.2-3:	Ποσοστιαία μεταβολή του αριθμού των κενών κατοικιών μεταξύ 1981 και 1991 ανά Δήμο και Κοινότητα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης	24
ΧΑΡΤ. II.1.1-4:	Απόλυτη και σχετική μεταβολή του πληθυσμού κατά Δήμο και Κοινότητα στο ΠΣ Πρωτεύουσας ανά δεκαετία, 1951-1991	28

ΧΑΡΤ. II.1.5:	Σχηματική απόδοση των γεωγραφικών ορίων των τριών βασικών στεγαστικών συνιστωσών (αυτοστέγαση, αντιπαροχή, προαστιακή οικοδόμηση) της αθηναϊκής μεγέθυνσης κατά τη μεταπολεμική περίοδο	28
ΔΙΑΓ. II.1.1:	Πληθυσμιακή μεταβολή κατά ευρείες χωρικές ενότητες στο εσωτερικό του ΠΣ Πρωτεύουσας και στο Υπόλοιπο Αττικής, 1951-1991	29
ΧΑΡΤ. II.2.1:	Διαδοχικές επεκτάσεις του αστικού ιστού στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1875-1995	30
ΧΑΡΤ. II.2.2-9:	Επεκτάσεις του αστικού ιστού στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1875-1995	31
ΧΑΡΤ. II.4.1-5:	Κτιριακό απόθεμα κατά περίοδο κατασκευής στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής Πρωτεύουσας, 1991	34
ΧΑΡΤ. II.4.6:	Μέσος αριθμός ορόφων ανά κτήριο στις ζώνες κατοικίας της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1991	35
ΧΑΡΤ. II.6.1:	Βασικές χρήσεις γης και αστικές λειτουργίες στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996	38
ΔΙΑΓ. II.6.1:	Κατανομή εκτάσεων κατά βασική χρήση και λειτουργία στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996	39
ΧΑΡΤ. III.1.1-6:	Μεικτή πυκνότητα κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	44
ΔΙΑΓ. III.1.1:	Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1951-1961, 1961-1971, 1971-1981 και 1981-1991	45
ΔΙΑΓ. III.1.2:	Πραγματικός πληθυσμός στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	45
ΔΙΑΓ. III.1.3:	Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού κατά κατηγορία μεικτής πυκνότητας κατοικίας, 1991	45
ΧΑΡΤ. III.2.1-6:	Βασικοί κοινωνικοεπαγγελματικοί τύποι ζωνών κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	46
ΔΙΑΓ. III.2.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	47
ΔΙΑΓ. III.3.1:	Κατανομή της κατά κεφαλήν (ισοδύναμο εθνικού) καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών στο ΠΣ Πρωτεύουσας ανά δεκατημόριο, 1987-88 και 1993-94	48
ΔΙΑΓ. III.3.2:	Κατανομή των απασχολούμενων στο ΠΣ Πρωτεύουσας σε τρεις ευρείες ομάδες επαγγελματικής ιεράρχησης, 1981 και 1991	48
ΔΙΑΓ. III.3.3:	Κατανομή του αριθμού των νοικοκυριών του ΠΣ Πρωτεύουσας στα δέκατα του εύρους της κατά κεφαλήν (ισοδύναμο εθνικού) καταναλωτικής τους δαπάνης, 1987-88 και 1993-94	48
ΔΙΑΓ. III.3.4:	Γεωγραφική ανακατανομή επιλεγμένων επαγγελματικών κατηγοριών σε διαφορετικούς τύπους Δήμων και Κοινοτήτων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας μεταξύ 1981 και 1991	48
ΧΑΡΤ. III.3.1:	Αδρή κοινωνική κατηγοριοποίηση των Δήμων και Κοινοτήτων της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1991	48
ΔΙΑΓ. III.4.1:	Εθνολογική σύνθεση οικονομικών μεταναστών που υπέβαλαν αίτηση για άδεια παραμονής στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999	50

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΧΑΡΤΩΝ

ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.4.3:	Σχηματική κατανομή πυρήνων εγκατάστασης Ερυθραίων μεταναστών στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1998	50	ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.12.2:	Ποσοστιαία σύνθεση των βασικών μορφών του καθεστώτος ενοίκησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	67
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.5.1-6:	Τυπολογία ζωνών κατοικίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης του ενεργού πληθυσμού στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	52	ΧΑΡΤΗΣ ΙV.1.1:	Αριθμός οδοντιάτρων και αναλογία τους στον πληθυσμό, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	70
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.5.1:	Εξέλιξη του επιπέδου εκπαίδευσης στο σύνολο της χώρας και το ΠΣ Πρωτεύουσας, 1961-1991	53	ΧΑΡΤΗΣ ΙV.1.2:	Αριθμός ιατρών και αναλογία τους στον πληθυσμό, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	70
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.5.2:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	53	ΧΑΡΤΗΣ ΙV.1.3:	Αριθμός κλινών σε ιδιωτικά θεραπευτήρια και αναλογία τους στον πληθυσμό, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	70
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.6.1-6:	Τυπολογία περιοχών κατοικίας με βάση τον κλάδο απασχόλησης στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, 1991	54	ΧΑΡΤΗΣ ΙV.1.4:	Αριθμός φαρμακείων και αναλογία τους στον πληθυσμό, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	70
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.6.1:	Ποσοστιαία σύνθεση του ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1991	55	ΧΑΡΤΗΣ ΙV.1.5:	Αριθμός κλινών σε δημόσια νοσοκομεία, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	71
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.7.1:	Μεταβολή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα της ευρύτερης περιοχής του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1978-1988	56	ΧΑΡΤ. ΙV.2.1:	Θέσεις σε μη κερδοσκοπικούς παιδικούς σταθμούς και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας έως 5 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	72
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.7.2-3:	Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1978, 1988	56	ΧΑΡΤ. ΙV.2.2:	Θέσεις σε Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας 64 ετών και άνω, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	72
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.7.4-5:	Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε βιομηχανικά καταστήματα άνω των 50 απασχολούμενων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1978, 1988	56	ΧΑΡΤ. ΙV.2.3:	Θέσεις σε ιδιωτικούς παιδικούς σταθμούς και αναλογία τους στον πληθυσμό ηλικίας έως 5 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	72
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.8.1-2:	Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα τραπεζών, ασφαλειών και κτηματομεσιικών επιχειρήσεων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1978, 1988	58	ΧΑΡΤ. ΙV.2.4:	Θέσεις σε μη κερδοσκοπικά και ιδιωτικά γηροκομεία, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	73
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.8.3-4:	Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα λιανικού εμπορίου στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1978, 1988	58	ΧΑΡΤ. ΙV.3.1:	Αριθμός μαθητών δημοσίων Γυμνασίων και Λυκείων και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988	74
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.8.5-6:	Γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης σε καταστήματα χονδρεμπορίου και τις μεταφορές στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1978, 1988	58	ΧΑΡΤ. ΙV.3.2:	Αριθμός μαθητών νυκτερινών Γυμνασίων και Λυκείων, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988	74
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.9.1-6:	Ζώνες κατοικίας στις έξι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις ανάλογα με το ποσοστό ανεργίας, 1991	60	ΧΑΡΤ. ΙV.3.3:	Αριθμός μαθητών ιδιωτικών Γυμνασίων και Λυκείων και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1988	74
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.9.1:	Ποσοστό ανεργίας ανδρών και γυναικών στο ΠΣ Πρωτεύουσας, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1981-1997	61	ΧΑΡΤ. ΙV.3.4:	Αριθμός μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου που διακινούνται με το σύστημα σχολικών λεωφορείων του Κολλεγίου Αθηνών και αναλογία τους στον πληθυσμό 12 έως 18 ετών, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1991	75
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.9.2:	Ανεργία των νέων κατά φύλο στο ΠΣ Πρωτεύουσας, το ΠΣ Θεσσαλονίκης, τις λοιπές αστικές περιοχές και το σύνολο της χώρας, 1997	61	ΧΑΡΤ. ΙV.4.1:	Αριθμός θερινών κινηματογράφων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999	76
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.10.1-6:	Αναλογία γυναικών/ανδρών στον ενεργό πληθυσμό στις ζώνες κατοικίας των έξι μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, 1991	62	ΧΑΡΤ. ΙV.4.2:	Αριθμός αιθουσών κινηματογράφων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999	76
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.10.2:	Ποσοστιαία σύνθεση ενεργού πληθυσμού κατά φύλο και ευρείες επαγγελματικές κατηγορίες, 1991	63	ΧΑΡΤ. ΙV.4.3:	Αριθμός θεάτρων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999	76
ΧΑΡΤ. ΙΙΙ.11.1-6:	Βασικοί τύποι οικογενειακής συγκρότησης ζωνών κατοικίας, 1991	64	ΧΑΡΤ. ΙV.4.4:	Αριθμός μουσικών χώρων κατά είδος στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999	76
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.11.1:	Ποσοστιαία σύνθεση νοικοκυριών, κατά τύπο οικογενειακής συγκρότησης, 1991	65	ΧΑΡΤ. ΙV.4.5:	Αριθμός Μουσείων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	77
ΔΙΑΓ. ΙΙΙ.12.1:	Τρόποι απόκτησης κατοικίας στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	67	ΧΑΡΤ. ΙV.4.6:	Αριθμός εικαστικών χώρων στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989	77

ΧΑΡΤ. IV.5.1:	Αριθμός εστιατορίων και μέση τιμή γεύματος κατά άτομο στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999 .	78
ΧΑΡΤ. IV.5.2:	Αριθμός ελληνικών εστιατορίων (ταβέρνες, μεζεδοπωλεία κτλ..) στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999 .	78
ΧΑΡΤ. IV.5.3:	Αριθμός εστιατορίων που ανήκουν στη σύγχρονη διεθνή κουζίνα και στις βασικές ευρωπαϊκές κουζίνες στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999 .	78
ΔΙΑΓ. IV.5.1:	Αριθμός εστιατορίων κατά κατηγορία και μέση τιμή γεύματος κατά άτομο στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999 .	79
ΧΑΡΤ. IV.5.4:	Αριθμός ψαροταβερνών στους Δήμους και τις Κοινότητες του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999 .	79
ΧΑΡΤ. IV.6.1:	Υπάρχουσες και προγραμματιζόμενες σημαντικές υποδομές και παρεμβάσεις στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999 .	80
ΧΑΡΤ. V.1.1-6:	Απεικόνιση δεικτών εκλογικής δύναμης, κατά πολιτικό άξονα την περίοδο 1963-1996, στην εκλογική περιφέρεια Πρωτεύουσας .	84
ΔΙΑΓ. V.1.1-2:	Ποσοστό των πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1963 και του 1996 στο ΠΣ Πρωτεύουσας .	85
ΧΑΡΤ. V.2.1-5:	Ποσοστά των κυριότερων πολιτικών κομμάτων στις βουλευτικές εκλογές του 1996 στην Περιφέρεια Πρωτεύουσας .	86
ΧΑΡΤ. V.3.2-3:	Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1990 στους Δήμους των ΠΣ Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης .	88
ΧΑΡΤ. V.4.2-3:	Πολιτική φυσιογνωμία των Δημάρχων που εξελέγησαν στις δημοτικές εκλογές του 1998 στους Δήμους των ΠΣ Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης .	90

Τιμές γης και ακινήτων

ΧΑΡΤ. II.7.1:	Αξίες οικοπέδων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996 .	40
ΧΑΡΤ. II.7.2:	Συντελεστής αξιοποίησης οικοπέδων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996 .	41
ΧΑΡΤ. II.7.3:	Αντικειμενικές αξίες ακινήτων στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996 .	41

Υγεία

ΧΑΡΤ. IV.1.1:	Αριθμός οδοντιάτρων και αναλογία τους στον πληθυσμό, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	70
ΧΑΡΤ. IV.1.2:	Αριθμός ιατρών και αναλογία τους στον πληθυσμό, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	70
ΧΑΡΤ. IV.1.3:	Αριθμός κλινών σε ιδιωτικά θεραπευτήρια και αναλογία τους στον πληθυσμό, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	70
ΧΑΡΤ. IV.1.4:	Αριθμός φαρμακείων και αναλογία τους στον πληθυσμό, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	70
ΧΑΡΤ. IV.1.5:	Αριθμός κλινών σε δημόσια νοσοκομεία, ανά Δήμο και Κοινότητα, στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1989 .	71

Υποδομές

ΧΑΡΤ. IV.6.1:	Υπάρχουσες και προγραμματιζόμενες σημαντικές υποδομές και παρεμβάσεις στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1999 .	80
---------------	--	----

Χρήσεις γης

ΧΑΡΤ. II.3.1:	Αστικός ιστός και βασικές χρήσεις του ΠΣ Θεσσαλονίκης, 1994 .	32
ΧΑΡΤ. II.6.1:	Βασικές χρήσεις γης και αστικές λειτουργίες στην ευρύτερη περιοχή του ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996 .	38
ΔΙΑΓ. II.6.1:	Κατανομή εκτάσεων κατά βασική χρήση και λειτουργία στο ΠΣ Πρωτεύουσας, 1996 .	39
ΧΑΡΤ. II.6.2:	Βασικές χρήσεις γης και αστικές λειτουργίες στο Δήμο Αθηναίων, 1996 .	39

